

A · T · L · A · S POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH

ADAM GLAPA

STRÓJ
MIĘDZYRZECKO-BABIMOJSKI
(LUBUSKI)

Zakład Kulturoznawstwa
Biblioteka
Nr inwentarzowy 3155/KEiE

POLSKIE TOWARZYSTWO LUDOZNAWCZE

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH

CZĘŚĆ II

WIELKOPOLSKA

ZESZYT 4

ADAM GLAPA

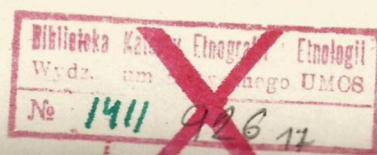
STRÓJ MIEDZYRZECKO-BABIMOJSKI (LUBUSKI)

PTL
WROCŁAW

Zakład Kulturoznawstwa
Biblioteka
Nr inwentarzowy 3155 / KFiE

1 9 5 6

NAKŁADEM POLSKIEGO TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO WE WROCŁAWIU

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH
WYDAWANY PRZEZ POLSKIE TOWARZYSTWO
LUDOZNAWCZE

KOMITET REDAKCYJNY: JÓZEF GAJEK,
A D A M G L A P A, A N N A K U T R Z E B A,
A D A M M Ł O D Z I A N O W S K I, K A Z I M I E R Z P I E T K I E W I C Z,
R O M A N R E I N F U S S, T A D E U S Z S E W E R Y N
REDAKTOR NACZELNY: JÓZEF GAJEK
REDAKTOR ZESZYTU: JÓZEF GAJEK
OKŁADKA: A D A M A M Ł O D Z I A N O W S K I E G O
PLANSZE BARWNE: J E R Z E G O K A R O L A K A
UKŁAD GRAFICZNY: A D A M A G L A P Y
POZNAŃSKA DRUKARNIA NAUKOWA POZNAŃ
KLISZE JEDNOBARWNE I WIELOBARWNE ZAKŁADY
GRAFICZNE IM. M. KASPRZAKA W POZNANIU

Nakład 6200 egz. Ark. wyd. 8,5, ark. druk. 10,75. Papier ilustracyjny bez-
drzewny 100 g 61×86,8. Oddano do składania 11. 6. 1956. Podpisano
druk 20. XI. 1956. Druk ukończono w listopadzie 1956. Zam. nr 236/178

Cena zł 29,—. K-7-3600

WSTĘP

Położenie obszaru. Ziemią Lubuską nazywa się obszar wchodzący w skład województwa zielonogórskiego, a obejmujący pow.: rzepiński, sulęciński, skwierzyński, międzyrzecki, krośnieński, świebodziński, sulechowski, rzadziej także zaliczane bywają powiaty: wschowski, zielonogórski, gubiński, gorzowski i strzelecki. Obszar ten między średnią Odrą, dolną Wartą, Nysą Łużycką i Bobrem (mapa), stanowi teren przejściowy między Wielkopolską a Brandenburgią i między Pomorzem Zachodnim a Śląskiem¹. Nazwa Ziemi Lubuskiej pochodzi od grodu Lubusza, położonego na lewym brzegu Odry, niedaleko ujścia Warty. W okresie kształtowania się państwa Piastów gród ten był czołowym grodem plemienia Lubuszan. Ówczesne granice Ziemi Lubuskiej sięgały na zach. do rzeki Szprewy i Łeknicy, na półn. do rzeki Warty, na wsch. do jezior Łagowskich, a na połn. do rzeki Pliszki². W granicach obecnej Ziemi Lubuskiej pozostały tylko obszary położone na wsch. od Odry.

Ludność. Na omawianym obszarze mieszka około 700 000 mieszkańców. Ponad połowa zajmuje się rolnictwem i leśnictwem, a reszta pracuje w przemyśle, handlu, komunikacji i w innych zawodach.

Historia regionu. W okresie wchodzenia Ziemi Lubuskiej w światło dokumentów pisanych i w ramy organizacyjne państwa Piastów — istniało na Ziemi Lubuskiej szereg grodów³. Ziemia Lubuska od chwili włączenia jej w obręb państwa wczesnopiastowskiego t. j. od 960—1249 r. była terenem łączącym Śląsk z Pomorzem Zachodnim, a równocześnie spełniała funkcję przedmurza zachodniego dla kolebki państwa polskiego — Wielkopolski. Pierwsza znana w dziejach Polski wojna toczyła się właśnie o posiadanie Ziemi Lubuskiej (962 r.). Po zdobyciu jej stała się Ziemia Lubuska terenem wypadowym na Zaodrzu. Powstanie w Lubuszu biskupstwa lubuskiego w 1124 r. uczyniło z grodu tego i obszarów przyległych centrum krzewienia polskiej myśli politycznej. W tym czasie na szlakach handlowych Ziemi Lubuskiej, tętniło wzmożone życie, przewożono zboże, drzewo, płótna, ryby. Ziemia Lubuska rozwijała się pod względem kulturalnym i gospodarczym, podobnie jak sąsiednie obszary Polski. Okres ten skończył się oddaniem w 1249 r. przez Bolesława Rogatkę prawie połowy Ziemi Lubuskiej niemieckiemu arcybiskupowi magdeburskiemu Wilibrandowi. Od tego czasu skład etniczny żywiołu polskiego zaczął się kurczyć na rzecz kolonizatorów niemieckich.

W okresie od 1249 r. do końca XVIII w. Ziemia Lubuska przechodziła etapami pod zwierzchnictwo niemieckie. Element polski częściowo został wyparty przez ludność niemiecką, szybciej w miastach, wolniej na wsi. Pod względem kulturalnym ze względu na ubóstwo sąsiednich prowincji niemieckich nie udało się Niemcom opanować Ziemi Lubuskiej, wyjątek stanowiła działalność zakonu Joanitów i wpływ okresu reformacji.

Ryc. 1. Kozłarz w odświętnym ubiorze Podmokle, pow. Sulechów. Fot. K. Kitzman, 1947 r.

Na początku tego okresu w oparciu o Ziemię Lubuską powstała Nowa Marchia, sztuczny twór, odgradzający Pomorze Zachodnie od Wielkopolski i Śląska; w 1590 r. przestało istnieć biskupstwo lubuskie, rozwija się Frankfurt, główny ośrodek paraliżujący życie gospodarcze Ziemi Lubuskiej. Podejmowane w tym czasie przez władców Polski próby włączenia do Rzeczypospolitej Ziemi Lubuskiej nie udały się ani Władysławowi Łokietkowi w latach 1314—1316, po zajęciu Wielkopolski, ani później kiedy ze swymi wojskami przekroczył Odrę i dotarł pod Brandenburg (1325 r.), ani też Kazimierzowi Wielkiemu (1365 r.) i Jagiellonom w latach 1402—1455. Zaniechania zaś i straty XVI—XVIII w. ujemnie wpłynęły na polski stan posiadania na tym obszarze.

Wiek XIX i w. XX do 1918 r. był okresem połączenia Ziemi Lubuskiej z Wielkopolską pod panowaniem pruskim. Okres ten charakteryzuje znaczny rozwój gospodarczy Ziemi Lubuskiej i wpływ jej na Wielkopolskę. W pierwszej połowie XIX w. germanizacja Ziemi Lubuskiej doszła do szczytu. W następnych latach uświadomienie narodowe

Polaków wzrasta, obszar ten zaczyna się repolonizować, Niemcy zaś odpływają na zachód. Okres ten kończy się wspaniałym zrywem powstańców wielkopolskich w 1918 r., którzy wyzwoliwszy obszary Wielkopolski wkroczyli na Ziemię Lubuską i zajęli Babi-most (1919 r.), wskazując kierunek przyszłej zwycięskiej walki o wolność tej krainy.

W okresie międzywojennym i podczas okupacji tj. w latach 1918—1945 r. Ziemia Lubuska w granicach państwa niemieckiego straciła swoje znaczenie gospodarcze; nastąpił dalszy odpływ ludności niemieckiej, a miejscowa ludność polska organizuje się, choć równocześnie jest prześladowana przez władze hitlerowskie.

W 1945 r. zwycięstwo Czerwonej Armii i Wojska Polskiego nad hitlerowcami uwalnia Ziemię Lubuską z wiekowego zaboru i włącza ją w granice Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Ziemia Lubuska szybko teraz odzyskuje swój odwieczny charakter polski, staje się naturalnym pomostem między Śląskiem i Pomorzem Zachodnim.

Analizując historię regionu i walkę Polaków o utrzymanie swych cech narodowych, (jak również uwzględniając główne szlaki handlowo-gospodarcze, idące przez Ziemię Lubuską na pñ. z Poznania przez Santok, Choszczno na Szczecin lub na Gorzów, Kostrzyn, Frankfurt, a na pñd. na Głogów, Wrocław lub Krosno) stwierdzić należy, że kultura ludowa na tym obszarze, podobnie zresztą jak i na innych rozwijała się tylko tam i zachowywała się najdłużej na tych terenach, gdzie istniał względny spokój i korzystne warunki gospodarcze. Z tej racji zaciszne i dość zamożne ubocza regionu pozostały głównymi ośrodkami kultury i stroju lubuskiego, do nich należy okręg cybiński nad Odrą i rejon międzysrecko-babimojski ⁴.

Cechy ubioru. Podobnie jak pod wielu względami, tak i w dziedzinie odzieży, Ziemia Lubuska jest obszarem przejściowym między Śląskiem, Pomorzem, Wielkopolską a Łużycami i Brandenburgią, mimo jednak braku wyraźnego oblicza można tu zauważyć szereg cech miejscowych, ściśle związanych z tą krainą. Do odrębnych cech w stroju lubuskim kobiecym należą: wianki półkoliste, zakrywające uszy i nie łączące się na potylicy, głębokie czepki z „ogonkiem“ wiązane nad czołem w kokardę na kształt wielkiego motyla, dwa rodzaje kryżików, koszule z krótkimi rękawami, spódnice na szelkach i jedwabne jaskrawe staniki (Tabl. I, II) spódnice wierzchnie, wykonane z samodziółów, a dalej okrywanie się na uroczystości sicią tj. barwną, wełnianą chustką z frędzlami, haftowane kokardy wiązane z tyłu, oraz barwne, zdobione polki (ryc. 73).

W stroju męskim z powodu wcześniejszego zaniku części tradycyjnego ubioru lubuskiego, przetrwało znacznie mniej cech odrębnych. Do dawnych elementów należy kożuch z wielkim kołnierzem, przewiązany w pasie specjalnym sznurkiem, oraz czapka zwana poznaniónką (mąciejówka), a w XIX w. niebiesko-granatowa rogatywka i czapka krymerkowa. Charakterystyczne są bukiety sztucznych kwiatów i wstążek, noszone podczas wesela na cylindrach (ryc. 16, 17), i ręcznik, tj. ozdobny pas płótna przewiązany przez ramię.

Obecnie ubiór lubuski reprezentują stroje z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, (tabl. I—II, ryc. 35). Stroje te nosi ludność miejscowa i napływowa na całym obszarze Ziemi Lubuskiej podczas różnych imprez. Przypuszczać można, że stroje zachowane we wschodniej części województwa zielonogórskiego miały w XIX w. szerszy zasięg w kierunku zachodnim i południowym (mapa). O tym świadczą takie cechy jak: krój koszul, kształt czepków, wiązanie czołowe chusty, krój i kolor czerwonych męskich bluz („jak“), sukman oraz innych części odzieży stwierdzonych w terenie i wspomnianych w pracy.

Charakterystyka ubiorów sąsiednich. Stroje grup sąsiednich zostały opracowane w kilku monografiach i choć nie dotyczą one bezpośrednich obszarów graniczących z Ziemią Lubuską, niemniej pozwalają na przeprowadzenie dość dokładnego porównania ⁵.

Na wschód od Ziemi Lubuskiej ciągnie się obszar strojów wielkopolskich, najżywotniejszych w okolicy Szamotuł i Krobi. Stroje wielkopolskie wyróżniają się głównie odmiennym krojem czepków, wianków, koszul, kryżika, a przede wszystkim noszeniem

jeszcze w drugiej poł. XIX w. zapasek naramiennych, nie znanych na Ziemi Lubuskiej. Jeżeli chodzi o zestawienia kolorystyczne staników i zapasek, stroje wielkopolskie cechuje większa subtelność kolorów. Stroje ludowe męskie na terenie Wielkopolski zachowały się w formie żywej, w kilku odmianach do dni obecnych, na Ziemi Lubuskiej występują tylko w momentach obrzędowych; mają one też nawiązania do strojów łużyckich. Dawne formy lubuskiego stroju męskiego, częściowo zrekonstruowane i dziś noszone, wykazują pewne analogie do strojów wielkopolskich (ryc. 11, 12).

Stroje śląskie są charakterystyczne głównie wybujałymi formami czepków do których nawiązują czepki lubuskie, a także łączy je wspólne stosowanie chust, narzucanych na plecy i skrzyżowanych na piersiach oraz wiązanie długich wstążek na zapaskach z przodu, dalej krótkie rękawy u koszul i podobne w kroju kabatki. Śląskie ubiory męskie wykazują również wielkie podobieństwo do ubiorów lubuskich, widać to wyraźnie w sukmanie dolnośląskiej, posiadającej mało fałd z tyłu i w krótkiej bluzie, zwanej na Śląsku *bruclikiem*.

Współczesne kobiece stroje łużyckie szczególnie dolnołużyckie, różnią się od lubuskich białymi, szerokimi zawojami noszonymi na głowie i żałobną białą płachtą, znaną w Ziemi Lubuskiej i w Wielkopolsce jeszcze w poł. XIX w.

Wspólną cechą obu strojów były krótkie rękawy u koszul, chusty skrzyżowane na piersiach, barwne wstążki wiązane pod szyją, wianki i szklane korale.

Porównując reliktowe formy męskich obrzędowych strojów łużyckich z lubuskimi (bukiet przy nakryciu głowy, ręcznik, chusta), widać niemal całkowite ich podobieństwo. Wspólnym elementem na terenie Łużyc, Śląska i Ziemi Lubuskiej był też cylinder. Męskie stroje ludowe na Ziemi Lubuskiej, na Śląsku i Łużycach w poważnej części zaginęły w XIX w.⁶

Omawiając ubiory sąsiedniej ludności zamieszkałej na zachód od Ziemi Lubuskiej, wspomnieć należy o wspólnym upodobaniu w zakresie kolorów⁷. Także i w nazewnictwie istnieją powiązania poprzez Łużycę z dawnymi słowiańskimi grupami ludności w Brandenburgii aż do Połabian z okolic Lüneburga i Lippe.⁸

Ze strojów pomorskich graniczących od północy z Ziemią Lubuską najlepiej są znane ubiory pyrzyckie, charakterystyczne barwą błękitną i wielkim przeładowaniem ozdób w strojach kobiecych. Wspólnymi elementami w ubiorach podług informacji Piotra Jokiela z Dąbrówki, który ok. 1900 r. przebywał na obszarze pyrzyckim, są np. wiązania czołowe chusty i okrywanie się barwną chustą skrzyżowaną na piersiach; w ubiorze męskim białe spodnie, czarne buty, niebieska sukmana. Ubiory pyrzyckie miały wówczas znacznie więcej cech wspólnych z lubuskimi. W strojach pomorskich znanych z literatury niemieckiej widzimy wpływ strojów zachodnich i północnych⁹.

Na tle charakterystyki strojów sąsiednich trzeba stwierdzić, że stroje z zachodnich obszarów Ziemi Lubuskiej częściowo nawiązują do strojów łużyckich, pyrzyckich i śląskich, stroje zaś ze wschodnich obszarów — do wielkopolskich. Elementy łużyckie i śląskie wpływają na odrębny charakter strojów lubuskich w porównaniu ze strojami wielkopolskimi.

Rozdział I

OBECNY STAN STROJU NA BADANYM TERENIE

Strój ludowy na Ziemi Lubuskiej znajduje się w stadium kompletnego zaniku, a badania nad nim sprowadzają się do kilku wiosek w okolicy Dąbrówki (mapa). We wsi tej jeszcze dzisiaj można spotkać stare kobiety, które noszą ten strój na codzień, młodzież jednak i dzieci stroju tego nie nosi, to też widzieć go można tylko podczas uroczystości kościelnych lub państwowych. Zrekonstruowane lubuskie stroje odświętne wykonują obecnie dle zespołów artystycznych spółdzielnie krawieckie.

Ryc. 2. Współczesne stroje drухen najczęściej noszone i uważane przez ogół mieszkańców na tym obszarze za kobiece, reprezentacyjne stroje Ziemi Lubuskiej. Rogoziniec pow. Międzyrzecz.
Fot. Mikołaj Dec, 1955 r.

Funkcja społeczna stroju. Strój lubuski do 1945 r. tj. do czasu przyłączenia Ziemi Lubuskiej do Polski na terenach należących do Niemiec był wyrazem polskiej świadomości narodowej; w Berlinie np. fotografie grup Polaków w strojach lubuskich zdobiły lokal Związku Polaków w Niemczech (Ryc. 14).

Na obszarach zgermanizowanych, gdzie ludność polska jeszcze w XVIII i pocz. XIX w. czuła swą odrębność etniczną, strój lubuski był wyrazem konserwatywnych cech mieszkańców i ich odmiennego pochodzenia. W okresie przedwojennym, szczególnie w latach faszyzmu hitlerowskiego, Polacy noszący strój lubuski byli szykanowani i prześladowani przez miejscowych Niemców. Czynniki kierownicze zaś zależnie od sytuacji politycznej raz udowodniały, że strój ludowy na Ziemi Lubuskiej noszony przez Polaków jest wyrazem ciężkiej niemieckiej kultury, to znów przedstawiały go jako wyraz niebывałych swobód Polaków, mogących w byłej Rzeszy pielęgnować swoje stroje i obyczaje narodowe. Zjawisko to w 1935—1939 r. doszło do takiego absurdu, że na pewnych stacjach kolejowych na Ziemi Lubuskiej można było widzieć afisze reklamujące strój lubuski jako niemiecki, a w kioskach nabywać broszury, przedstawiające Polaków w takich strojach ludowych na dowód tolerowania przez Niemców polskiej kultury ludowej.

W Polsce Ludowej strój międzyrzecko-babimojski, dąbrowiecki, stał się reprezentacyjnym strojem Ziemi Lubuskiej i województwa zielonogórskiego. Występują w nim delegacje miejscowe na uroczystościach, zjazdach i konkursach ogólnokrajowych¹⁰. W 1947 r. strój lubuski został utrwalony w krótkometrażowym filmie o Ziemi Lubuskiej. Strój ten jest eksponowany przez Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Młocinach, Muzeum Etno-

graficzne w Łodzi, Państwowe Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Muzeum Narodowe w Poznaniu i Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu.

Przyczyny zanikania. Na zanik stroju wpłynęło szereg przyczyn, występujących również i na innych obszarach; do nich należą wielkie przemiany ekonomiczno-społeczne na Ziemi Lubuskiej po wojnie 1870 r. i po 1945 r. Jednym z czynników wpływających na zanik stroju, szczególnie w XIX w., to zbyt wielkie wyodrębnienie się stroju ludowego od strojów panujących warstw społecznych, szczególnie w okresie kapitalizmu. Coraz to częstsze kontakty z dalszymi miastami, a mianowicie przymusowa służba wojskowa w garnizonach niemieckich, w czasie której mężczyźni stykali się z modą miejską wpływała na upowszechnienie się stroju miejskiego¹¹. Prasa¹², książki, film i radio ujemnie wpływały na trwanie pięknych form ludowych, związanych z przeszłością regionu. Napływ nowej ludności, przynoszącej odmienne upodobania w dziedzinie odzieży, wpłynął ujemnie na tradycyjny ubiór lubuski a niepraktyczność odzieży ludowej przyczyniła się do dalszego jej zaniku na tym terenie.

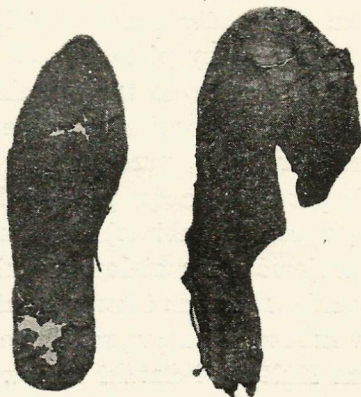
Ujemnie wpłynął na trwanie tradycyjnej odzieży ludowej brak materiałów, po 1945 r. z powodu zniszczeń wojennych i przejściowych trudności w okresie odbudowy.

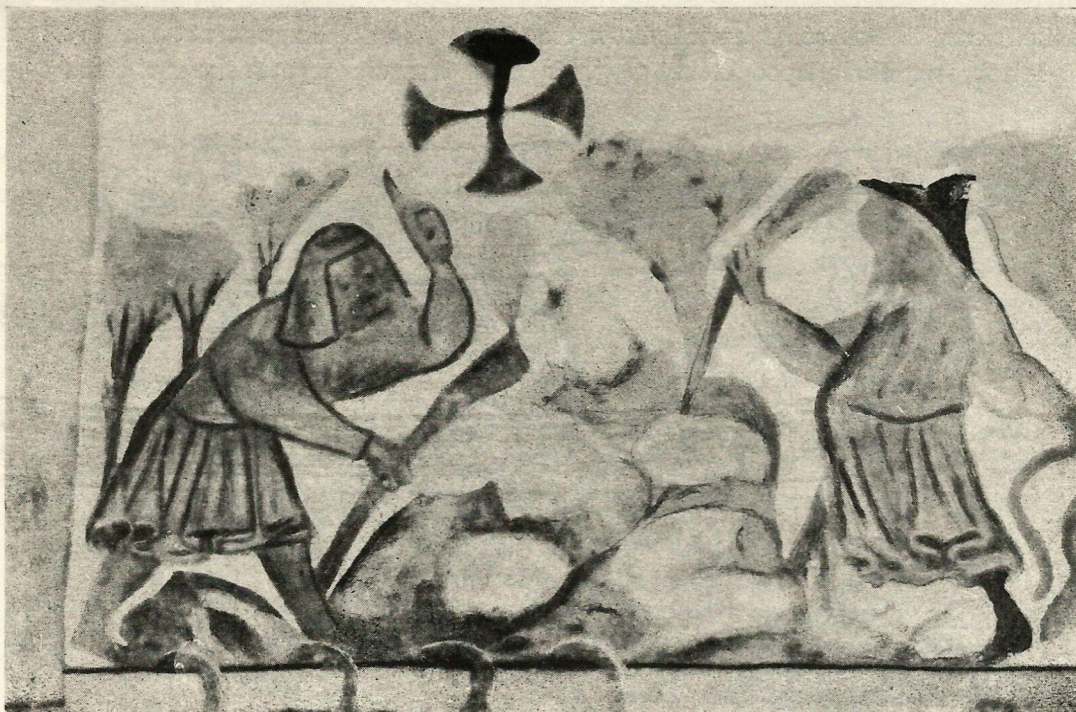
W latach 1939—1945 r. przyczyną kompletnego niemal zaniku lubuskiego stroju ludowego było masowe wywiezienie Polaków do obozów i przesiedlenie w głąb Rzeszy. Kłęski te dotknęły również i tę część ludności Ziemi Lubuskiej, która mimo pozornego zgermanizowania, wybitnie różniła się od Niemców.

Zachowane części odzieży z tradycyjnych materiałów są obecnie donaszane i szybko zanikają, a w ich miejsce kupuje się w spółdzielniach odzież pochodzenia fabrycznego, względnie materiały, z których szyją nowe ubiory podług miejskiej mody. Jednakże stare kobiety szyją z nowych tkanin spódnice tzw. *dery*, oraz bluzki o dawnym kroju i tkają barwne pasiaki z wełny na osnowie lnianej. Na zmianę mody w odzieży roboczej oddziałuje nowy styl pracy i życia, pod wpływem tych czynników przyjmują się robocze kombinezony, odzież sportowa, watówki. Wogóle odzież ludności miejscowej i napływowej szybko upodabnia się do form noszonych w mieście, a sztuczne tkaniny i materiały jak guma, korek nylon, steelon, imitacja skóry i sztuczny jedwab są masowo stosowane.

Odrodzenie stroju lubuskiego. Pod wpływem czynników oficjalnych, tj. Ministerstwa Kultury i Sztuki, Związku Samopomocy Chłopskiej, Związku Młodzieży Polskiej oraz Związków Zawodowych lubuski strój ludowy zaczął się odradzać w świetlicach, domach kultury i ogniskach artystycznych jako strój reprezentacyjny tego regionu, o wielkim zasięgu, choć rozpowszechniają się tylko pewne jego cechy związane ściśle z inicjowanymi przez Centralę Przemysłu Ludowego i Artystycznego modelami¹³.

Ryc. 3. Fragmenty obuwia skórzanego. Stanowisko archeologiczne Międzyrzecz — Zamek, XIV w. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Fot. St. Kubiak, 1955.

Ryc. 4. Ubiory chłopów w/g gotyckiego malowidła ściennego w kościele w Przyczynie Górnej, pow. Wschowa, z ok. 1430 r. Fot. A. Glapa. 1956 r.

R o z d z i a ł II

ZARYS HISTORYCZNY ROZWOJU STROJU

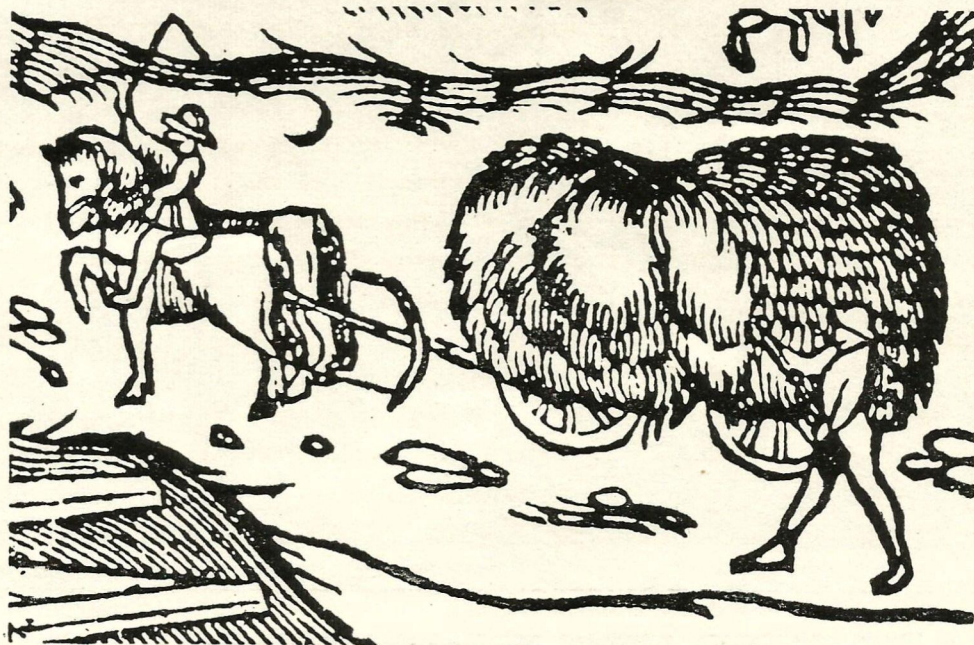
Zachowane do dzisiaj w Przyczynie Górnej malowidła ściennie z około 1430 roku, przedstawiające rodzajowe sceny, wskazują, że chłopci nosili w XV w. odzienie sięgające do kolan, marszczone lub podwiązane w pasie, włosy mieli długie, głowy okrywali czasami kapeluszami¹⁴. Chodzili boso, lub w obuwiu. Podobny ubiór widzimy na drzwiach gnieźnieńskich z XII w.¹⁵, jak również na rycinach ze Słubic koło Frankfurtu nad Odrą z 1548 r. (ryc. 5).

Obok ubioru w kształcie krótkiej sukni, nakładali chłopci w XVI w. spodnie i bluzy bardzo obcisłe, podobne do średniowiecznych ubiorów. O formie nakryć głowy, stosowanych w pocz. XVI w. mówią płaskorzeźby z klasztoru Joanitów w Słońsku, z 1522 r.¹⁶ Na zwornikach tych widać męskie czapki z otokiem barankowym (ryc. 6); obok tych mężczyźni nosili prawdopodobnie także czapki z tkanin.

Kobiety obwiązywały głowy chustkami, okrywając czoło i włosy, chustki zaś wiązały pod brodą (ryc. 7). Jeden z takich zworników przedstawia miejscową kobietę w chustce związanej nad czołem w kokardę na kształt wielkiego motyla (ryc. 9). Jest to charakterystyczna cecha stroju lubuskiego, która przetrwała do XX w.¹⁷ i to tak w zachodniej części Ziemi Lubuskiej na Nadodrzu, (ryc. 10) jak również na wschodnich obszarach w rejonie międzyrzecko-babimojskim (ryc. 11). W XVI w. Lubuszanek nosiły koszule z szerokimi rękawami, z mankietem u dłoni, nakładały głęboko wycięty staniczek i dość szeroką spódnicę.

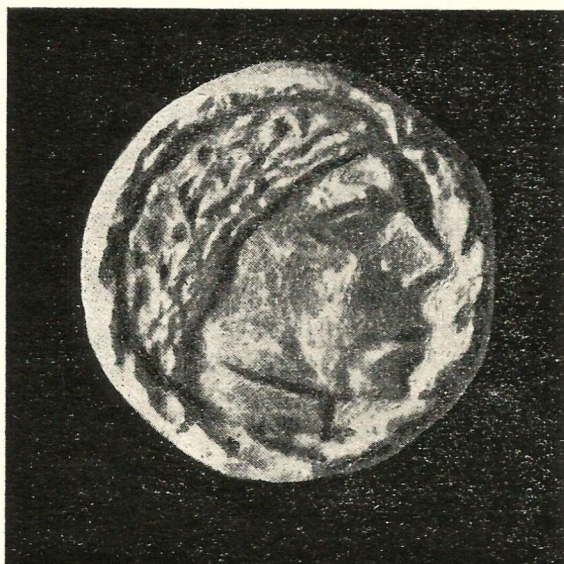
Jak wyglądał strój ludowy z początku XVII w. informuje obraz Krzysztofa Boguszewskiego, znajdujący się obecnie w kościele katedralnym w Poznaniu¹⁸. Na obrazie tym znajdują się postacie reprezentujące różne stany m. in. chłopów. Ze względu na umieszczenie chłopów na ostatnim planie widzimy tylko ich głowy i część granatowo-

czarnych okryć wierzchnich ze stojącymi kołnierzami¹⁹, na które wywinięte są wąskie białe kołnierzyki. Spośród rzemieślników ciekawy ubiór posiada murarz, ubrany w czerwono-cynobrową bluzę, spod której wygląda biała koszula wyrzucona na ciemne spod-

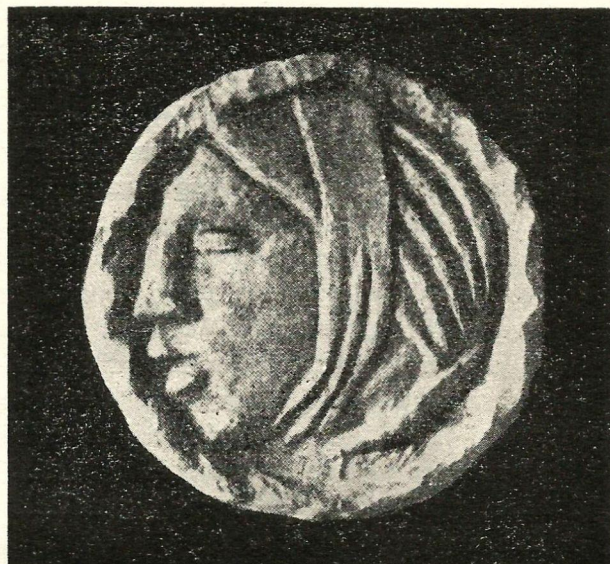

Ryc. 5. Ubiory chłopów z okolic Słubic. Fragment widoku na Frankfurt z 1548 r. Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg. Die Kunstdenkmäler der Stadt Frankfurt a. O. Berlin, 1912, s. 3, t. 1.

nie²⁰. Z obrazu widać, że kolor i krój dziś jeszcze noszonej na Ziemi Lubuskiej i w Wielkopolsce czerwonej *jaki* ma stare tradycje, a wyrzucona przez rzemieślnika na spodnie koszula pozwala przypuszczać, że jest to zwyczaj pochodzenia chłopskiego²¹. Stojąca obok murarza kobieta jest niewątpliwie chłopką; położone u jej stóp dziecko jest za-

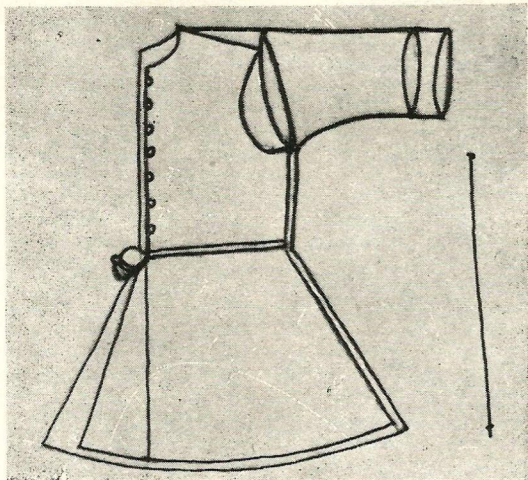
Ryc. 6. Barankowe okrycie głowy w/g zwornika z kościoła poklasztornego Joanitów. Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.

Ryc. 7. Głowa kobiety okryta podwiką w/g zwornika z kościoła poklasztornego Joanitów, Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.

winięte w białą i ciemną tkaninę. Suknia kobiety to niebiesko-zielona długa szata przewiązana w pasie; o krótkich rękawach; wokół szyi i rękawów widać rąbek białej koszuli²² (ryc. 13) podobne ubiory z północnej Ziemi Lubuskiej przedstawione są w Atlasie z 1647 r. O polskich ubiorach noszonych w XVII w. mówią też inne prace²³.

W XVIII w. podług niemieckiego kronikarza mieszczenie w Międzyrzeczu nosili się

Ryc. 8. Krój części odzieży wg. Księgi Cechowej Krawców we Wschowie XVII w. Podobne okrycia zachowały się w odzieży ludowej do pocz. XX w. Państwowe Archiwum Wojewódzkie w Poznaniu

z „polska“, a język niemiecki nie był w powszechnym użyciu²⁴. W tych czasach po ulicach Zielonej Góry w polskim stroju paradował wybitny malarz Tadeusz Koniecz (1733—1793). Sądząc z tych faktów, jak i z obrazu Konieca „Grajkowie polscy“²⁵ przypuszczać należy, że mimo potęgującego się nacisku żywiołu niemieckiego na wieś lubuską, strój polski i obyczaje w wielu miejscowościach zachowały się i trwały²⁶.

Przeglądając ryciny przedstawiające miasta lubuskie z XVIII w. Międzyrzecz, Sulechów, Krosno, Gorzów, Kostrzyń, Zieloną Górę, na których znajdują się mieszkańcy okolic, widzimy że dla ubioru mężczyzn są charakterystyczne: kapelusz z wielkim rondem i buty z cholewami; w odzieży przeważa kolor granatowo-błękitny i czerwony. Sądząc z pokaźnego rozwoju tkactwa w tym okresie na tym terenie, przypuszczać należy, że odzież była wówczas

wyrabiana głównie z tkanin wełnianych i lnianych. Z końcem XVIII w. pod wpływem traktatu handlowego zmiany granic i polityki pruskiej, silnie zaczął się rozwijać Frankfurt — centrum przemysłu manufakturowego. Pod jego wpływem mógł się zmienić także strój lubuski²⁷. Oddziaływanie tego ośrodka uwidacznia się szczególnie na terenach zgermanizowanych.

Ryc. 9. Ubiór kobiety w/g zwornika z kościoła poklasztornego Joannitów, Słońsk, pow. Sułecin, 1952 r.

Ryc. 10. Lubuszaneczka w stroju odświętnym z Uradu n. Odrą, pow. Ślubice. Ressler Hans, Deutsche Bauerntrachten, Berlin, 1934.

Ryc. 11. Ubiór odświętny zimowy gospodarza i gospodyni. Rekonstrukcja ubioru z XIX w. Rys. Jerzy Karolak, 1956 r.

Ryc. 12. Ubiór odświętny letni parobka i kobiety. Rekonstrukcja ubioru z XIX w. Rys. Jerzy Karolak, 1956 r.

Strój lubuski zachował się tylko w polskich, mniej dostępnych ośrodkach.

Jednakże z upadkiem Frankfurtu i napływem ludności polskiej w drugiej poł. XIX w. na Ziemię Lubuską, odzież jej mieszkańców zmieniła się, nabrała charakteru polskiego. W tym czasie wielki wpływ wywierały stroje wielkopolskie przyniesione na Ziemię Lubuską. Zebrane przez Muzeum Berlińskie eksponaty odzieży z Ziemi Lubuskiej, częściowo także opublikowane w literaturze niemieckiej, mówią o pewnych analogiach odzieży lubuskiej z wielkopolską, śląską i łżycką; strój ten z przełomu XIX i XX w. jest przedmiotem niniejszej monografii.

Rok 1945 to okres intensywnego zasiedlania Ziemi Lubuskiej żywiołem polskim²⁸, spowodowało to pojawienie się na tym terenie barwnych strojów ludowych z całej niemal Polski i zachodnich połaci Republik ZSRR. Pod wpływem osadników wielkopolskich, którzy również przy-

Ryc. 13. Ubiory wg. obrazu Krzysztofa Boguszewskiego „Niepokalane poczęcie” z 1628 r. mal. w Paradyżu, pow. Międzyrzecz. Obecnie w Katedrze Poznańskiej

byli w tym okresie na Ziemię Lubuską, stroje ludowe innych regionów zaczęły szybko znikać, tak że obecnie już rzadko można je zobaczyć w użyciu. Starsi przechowują je w skrzyniach i szafach, młodzież wyjmuje je na święta i uroczystości, występuje w nich w świetlicach i na zabawach²⁹.

Ryc. 14. Ubiory uroczyste kobiet. Delegacja kobiet Ziemi Lubuskiej na zjazd Związku Polaków w Niemczech w Berlinie. Fot. Aleksander Kraśkiewicz, Berlin, 1937 r.

Ciekawym zjawiskiem na tle tych przemian jest fakt przyjmowania przez osadników polskich stroju autochtonów za strój reprezentacyjny.

Godnym uwagi jest fakt, że choć część Ziemi Lubuskiej przez 700 lat była okupowana przez Niemców — elementów będących oryginalnymi wytworami kultury niemieckiej w stroju nie stwierdzono.

Rozdział III

ZASIĘG BADANEGO STROJU

Określenie zasięgu stroju lubuskiego jest trudne ze względu na stosunkowo wielki obszar, na którym trzeba było przeprowadzić badania, a nikłą ilość miejscowości, w których strój ten przetrwał³⁰. Do zagadnienia stroju na Ziemi Lubuskiej poza drobnymi przyczynkami brak również literatury. Relacje zebrane przez etnografów niemieckich są fragmentaryczne i nieściśle³¹, mimo jednak tych braków są one pożyteczne, gdyż dotyczą obszarów zachodnich, na których nie ma już ani jednego okazu dawnego stroju lubuskiego, uzupełniają więc materiał współczesny zebrany podczas badań terenowych.

Strój lubuski w najbardziej odrębnej formie zachował się w Dąbrówce (mapa)³².

Materiały z badań terenowych pochodzą z obszarów położonych nad Odrą, na zachód od Obry i jeziora Zbąszyńskiego. Jakkolwiek strój ludowy na tym terenie nie jest już w użyciu, to jednak na podstawie resztek zachowanej odzieży i literatury widać różnice między strojem zachodniej części Ziemi Lubuskiej a wschodniej, nie są to jednak odrębne typy, lecz tylko odmiany tego samego stroju ludowego.

Mimo niesprzyjających warunków historycznych³³ na omawianym obszarze przetrwały pewne cechy stroju ludowego występujące dawniej na całym obszarze Ziemi Lubuskiej oraz na terenie Ziemi Świebodzińskiej: cech tych nie ma jednak strój w okolicy Sulęcina na pld. od Warty. Przyczyną tego jest rzadkie i późne zaludnienie tych obszarów, będących przez dłuższy czas nieużytkami a osuszonych i zaludnionych dopiero w XVIII i XIX w. Obszary nad Odrą dostały się pod zabór niemiecki już w poł. XIII w., wschodnie zaś ziemie dopiero z pocz. XIX w., rozwijały się więc przez dłuższy czas w granicach odrębnych organizmów państwowych³⁴. Ostateczne włączenie całego obszaru w 1945 r. do państwa polskiego wpłynęło na ujednolicenie kultury na tym terenie.

R o z d z i a ł I V

OGÓLNY OPIS UBIORU MĘSKIEGO

Na Ziemi Lubuskiej męska odzież zróżnicowana jest zależnie od pory roku, okazji występowania, a przede wszystkim od warunków ekonomicznych właściciela. Opisowany ludowy ubiór męski pochodzi z około 1900 r.

Ubiór roboczy letni. Ubiór chłopca składał się z białej lnianej koszuli i z długich, sięgających do kostek cajgowych spodni z klapą, noszonych na sznurówce, to jest stanika. W chłodniejsze dni nakłada chłopiec *suknię* lub *katankę*, tj. rodzaj krótkiej marynarki, a głowę nakrywał *poznaniwką*, tj. granatową czapką³⁵, na bosc nogi wdziewał drewniaki. Wyjątkowo w chłodne dni naciągał pończochy.

Ubiór roboczy letni kawalerów (parobków) składał się z białej lnianej koszuli z szerokimi rękawami, wpuszczonej w lniane białe spodnie noszone na pasku, a później szelkach. W dni chłodniejsze nakładano kamizelkę i biało-szary lniany żakiet. Drewniaki, czapka rogatywka lub *poznaniwka* uzupełniały całość.

Obecnie młodzież męska nakłada koszule sportowe w różnych kolorach, krótkie lub długie spodnie, bluzy, czapki sportowe i podniszczone trzewiki lub tenisówki, czasem drewniaki, rzadziej buty gumowe.

Ryc. 15. Letnie ubiory robocze. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.

W dni upalne coraz częściej można zauważyć przy pracy mężczyzn w koszulach sportowych, spodenkach i obuwiu. Wszystkie te części odzieży są pochodzenia fabrycznego.

Ubiór roboczy letni gospodarzy żonatyh różnił się od odzieży kawalerów głównie butami. Poza tym różnicę stanowił kapelusz słomiany nakładany w słoneczne dni, szczególnie podczas sianozęcia i żniw. Niekiedy gospodarze nosili spodnie i żakiet lniane, farbowany na kolor *modrakowy*. Do ubioru należała torba na podręczne narzędzia i prowiant. Obecny ubiór mężczyzn w zasadzie nie różni się niczym od ubioru kawalerów. Odzież starców była podobna do odzieży gospodarzy, różniła się jednak ilością nakładanych części i grubością materiału. Starcy nawet w lecie nakładali krótkie kożuszki; szczególnie często noszono je w Bolewicach, pow. Międzyrzecz. Chłopi wspominając te kożuszki mówią, że była to „moda dziadowska”. Buty z cholewami świadczyły o zamożności gospodarzy.

Obecnie surowiec i produkcja zmieniły się; materiały lniane w poważnej części zastąpiono bawełnianymi i bawełniano-lnianymi, a krój i tradycyjne domowe wykonanie zastąpiły wyroby fabryczne.

Ubiór roboczy zimowy. Na zimę szyto koszule, *jaczki* i *gacie porchinowe*, tj. flanelowe. Na piersi i wokół szyi nakładano ciepły kołnierz, a na to jeszcze szal; głowę okrywano czapką z opuszką. Na ręce wkładano rękawice o jednym palcu, wykonane czyli „więzione” w domu ³⁶. Na nogi wciągano wełniane pończochy domowej roboty i *kufloki* (ryc. 26).

Obecnie ubiór zimowy składa się z marynarki, spodni podobnych do spodni narciarskich, z trzewików lub butów skórzanych, niekiedy zaś gumowych. Na głowę wkładają obecnie czapki podobne do narciarskich albo wełniane lub skórzane pilotki. Bielizna i odzież jest przeważnie pochodzenia fabrycznego.

Zimowy ubiór roboczy kawalerów składał się przed 50 latami z koszuli, *plońdrów*, *gaci* i *jaczki* flanelowych, *skórzoków* czyli spodni z owczej skóry, czapki barankowej z opuszką. Na nogi nakładano kufloki lub buty o drewnianych podeszwach. W buty i w kufloki, jeśli nóg nie zawijano w *płaty*, tj. onuce, wkładano słomę, aby było cieplej ³⁷. Obecnie spotyka się mężczyzn odzianych w różnego rodzaju burki, a szczególnie watówki, kurtki, watowane spodnie i buty z grubego filcu i skóry; taką odzież noszą głównie pracownicy POM-ów i PGR-ów ³⁸. W pow. Sulęcín noszą też walonki zabezpieczone przed wilgocią kaloszami własnej roboty. Charakterystycznym nakryciem głowy jest czapka typu narciarskiego.

Dawniejszy ubiór mężczyzn żonatyh jest prawie taki sam jak i dziś. Dawniej częściej noszono buty ³⁹ i nauszniki, składające się z dwóch owali połączonych sprężyną. Obecnie uszy przykrywa się czapką lub wełnianymi nausznikami. Noszą też czapki krymerkowe w kształcie walca (ryc. 27, 29).

Ubiór roboczy zimowy starców nie różnił się w kroju od odzieży młodszych mężczyzn. Starcy ubierali się znacznie grubiej, nakładali więcej *plońdrów*, a także kożuszki, skórzaki i onuce.

Strój odświętny. Strój odświętny wyróżniał się lepszym gatunkiem materiału. Zwykle nowe stroje noszono tylko na święta, na mniej zaś uroczyste dni używano odzieży roboczej. Charakterystycznym dodatkiem stroju odświętnego był wyszywany *fartuszek* (ryc. 28) i kołnierzyk biały w żąbki wyłożony na brzeg „fartuszka” wokół szyi. Niekiedy chłopcy nosili spodnie odświętne na szelkach. Na ogół zważano, aby obok starannie utrzymanego „fartuszka” i kołnierzyka, mieć porządną katanę. W dni świąteczne zamiast kufloków noszono trzewiki.

Najdawniejszy znany odświętny strój kawalerów, noszony jeszcze w 1880—1900 roku składał się z białej koszuli z kołnierzykiem, białych spodni wpuszczonych w buty, z onuc, czarnych butów z cholewami, czerwonej gładkiej *jaki* oraz czarnego kapelusza z czerwoną wstążką, za którą chętnie zatykano barwne piórko sojki albo plecionkę ze słomy (Tabl. III) ⁴⁰.

W lecie nakładano białe albo modre kaftany, z tyłu fałdowane (ryc. 12, 21). Kołnierzyk pod szyją zawiązywano wąską wstążeczką, później zaś jedwabną barwną chustką, jednakże w końcu XIX w. strój ten zanikł a w modę wszedł inny, o cechach miejskich. Po 1900 r. weszła w modę katanka koloru karmazynowego, w czarny, kwadratowy deseń.

W okresie zanikania starodawnej mody, tj. ok. 1905 r., strój odświętny składał się: z płóciennej białej koszuli domowej roboty, białych spodni z lnianego płótna (bogatsi

Ryc. 16. Fragment drużyny weselnej z ok. 1920 r. pow. Międzyrzecz.

nosili skórzane, kremowe), z czarnych butów w *siodane cholewy* (marszczone), w które wkładano nogi owinięte w onuce; z ciemnej *westki*, tj. kamizelki (czerwone nosili kawalerowie), z czerwonego, wyszywanego „fartuszka” opasującego szyję i spadającego na piersi, krótkiej katanki sięgającej po biodra, koloru fioletowego w czarną kratkę i płaszcz z perlerynką uszytego z czarnego albo niebieskiego sukna. Płaszcz były noszone głównie przez zamożnych chłopów. Na wielkie uroczystości wdziewano koszule o odmiennym kołnierzu, który obwiązywano czerwoną chustką, zawiązaną w *kubotkę*, tj. w motyla. Ubożsi nakładali *suknie*, tj. sukmany, noszone jak pamięć chłopów notuje, od około 1880 r. Częściami wierzchnimi zimowego odświętnego stroju był kozuch, noszony pod koniec XIX w. w nieposzytej postaci, a później poszywany czarnym materiałem. Głowę okrywała barankowa czapka (ryc. 27, 29).

Obecnie nosi się ubranie szyte podług ostatniej mody; szczególnie, nie mającym prawie wcale zastosowania, poza wyjątkowymi momentami, jest krawat.

Strój odświętny starców (storków) różnił się od stroju młodszych mężczyzn czarnym kolorem, ciemnymi spodniami, mniej ozdobnymi „fartuszkami” i mniejszymi kubotkami. Obecnie starcy noszą resztki dawnej, tradycyjnej odzieży ludowej.

Strój obrzędowy

Narodziny. Po urodzeniu nakładano chłopcu płócienną koszulkę z długimi rękawami, a na nią z barchanu *poluszkę*, tj. bluzeczkę, sięgającą do pasa. Następnie dzieci „obalano”, tj. zawijano w pieluszki płóciennie i barchanowe.

Tablica I

Współczesny strój lubuski. Drużna i drużba.
Strój drużby częściowo zrekonstruowany.

mal. J. Karolak

Do chrztu nakładano dziecku koszulkę zwaną *krzesnok* (ryc. 40, III), różniącą się od zwykłej tym, że posiada większy kryzik koło szyi i przy dłoniach, była dłuższa, wykonana z najcieńszego płótna lub batystu, względnie z innego delikatnego materiału. Na napiętki nakładano gumowe okrągłe opaski przyciskające rękawy, dziewczętom różowe, a chłopcom niebieskie. Wychodząc z domu przykrywano poduszkę chustą *siciową* z frędzlami złożoną przez pół. W zimie przykrywano dziecko dwiema, nawet trzema chustkami. Matka chrzestna ubierała się jak na wesele: z lewej strony na suknię przypinała *kopeczkę* do chrztu (ryc. 59), którą podawała księdzu, by po chrzcie nałożył dziecku na głowę. Mężczyźni ubierali się w odświętne stroje i nakładali sukmany (ryc. 24).

Do szkoły szedł chłopiec ubrany w długie spodnie do kostek, w „fartuszu” z naszytą barwną wstęgą pod szyją, w żakiecie, pończochach i drewniakach. Latem, kiedy było ciepło, dzieci chodziły boso, głowę okrywała czapka *poznanioka*. Przez dwa, trzy lata chłopcy nosili spodnie z *kopą*, tj. z klapą zapinaną na trzy lub cztery guziki z tyłu. Około dziesiątego roku życia sprawiano im spodnie na szelkach.

Gdy chłopiec ukończył naukę, otrzymywał kapelusz i „fartuszek” wyszywany. Do starych części odzieży męskiej należy długa *suknia* lniana do kostek, nakładana na koszulę i spodnie (ryc. 22, I).

Wesele, strój młodego. Młody odróżniał się w XIX w. od członków drużyny weselnej granatowymi, a później czarnymi spodniami, barwnie wyszytym „fartuszkiem”, wiankiem z mirtu przypiętym do cylindra i gałązką przewiazaną wstążeczką, przypiętą z prawej strony. Kazimierz Gołek z Dąbrówki Wlkp. opowiada — że żeniąc się w 1904 r., brał ślub „modernie”, tj. ubrany — m. in. w krawat i spodnie opuszczone na trzewiki. Natomiast Onufry Kania, ur. 1872 r. w Nowym Kramsku p. Sulechów informuje, że w tym czasie w Kramsku spodnie wpuszczano w buty i nakładano granatową sukmanę.

Strój kawalerów i drużby z końca XIX w. był barwny: kawalerowie wkładali białe koszule, białe spodnie, czerwone katanki, czarne buty i także kapelusze ozdobione bukietem. Jadąc do ślubu nakładali czarne sukmany, a po powrocie zdejmowali je i bawili się w katankach. Oznaką przynależności do drużyny weselnej był wianuszek z mirtu przypięty do sukmany wraz z białą wstążeczką. Po zdjęciu sukmany przypinano wianuszek na katanke. W ostatnich latach XIX i w pocz. XX w. strój ten się zmienił, białe spodnie zastąpiono czarnymi, zakrywającymi obuwie, zamiast czerwonej jednolitej katanke szyto karmazynowo-fioletową w drobny, kwadratowy, czarny deseń. Wkładano czerwoną *westkę*, a wstążeczkę i jedwabnicę zawiązywaną pod szyję zastąpiono „fartuszkiem”. W kilkanaście lat później wiązano krawat i nakładano cylinder.

Ryc. 17. Drużba i drużna. Porównaj tabl. I. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.

Drużba odróżniał się od kawalerów ręcznikiem, przepasanym przez ramię i pas. Ręcznik był barwnie ozdobiony i z lewej strony zawiązany w *kobółkę*⁴¹. Na ręcznik nakładał różową wstążkę (szer. 10—15) a na głowę nakładał cylinder, przystrojony z przodu barwnym bukietem. Półdrużbowie mieli ręczniki mniejsze, zwisające z prawej strony. (Tabl. I, ryc. 17).

Starsi nosili ciemniejsze katanki i spodnie wpuszczone w buty; młodzież i żonaci opuszczali spodnie na wierzch butów.

Ubiór zmarłego i uczestników pogrzebu. Dawniej ubierano zmarłych w biały kitel, nakładany jako wierzchnie odzienie na inne części ubioru⁴².

Do trumny wkładano także nici i igłę, skrawki pozostałe z kitla, oraz pełną tabakierkę, okulary, różaniec, książkę i krzyż. Umarłych nie ubierano w katanki ani w czerwone kamizelki, nie wkładano też sukmany, lecz biały kitel.

Uczestnicy pogrzebu szli dawniej za trumną w sukmanach; obecnie ubierają ciemne lub czarne ubiory.

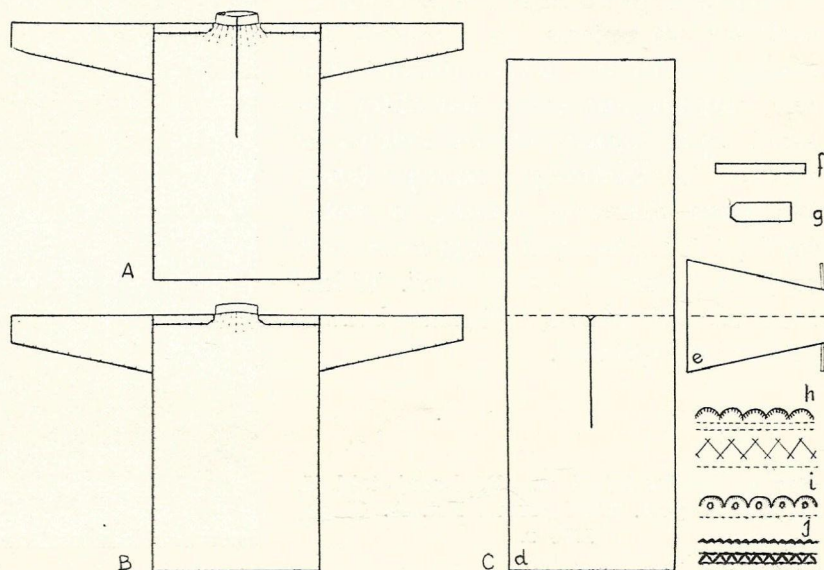
D o ż y n k i, *winięć*. Ubiór przodownika z lat 1870—90 składał się z białej koszuli zawiązanej pod szyją barwną krajką, z czerwonej *jaki*, białych spodni wpuszczanych w czarne buty, z butów i czarnego kapelusza. Przodownik miał przez ramię przewiązany wieniec z liści dębowych i aster. Towarzyszący mężczyźni byli ubrani podobnie, nie posiadali tylko szarfy z liści i kwiatów. Około 1910 r. w Dąbrowce Wlkp. przodownicy wkładali białe koszule z kołnierzykiem i krawatem oraz marynarki, spodnie i trzewiki, czyli kamasze. Przez ramię przerzucali szarfy. Towarzyszący mężczyźni zamiast marynarki mieli krótkie różowe lub niebieskie katanki w czarną kratkę.

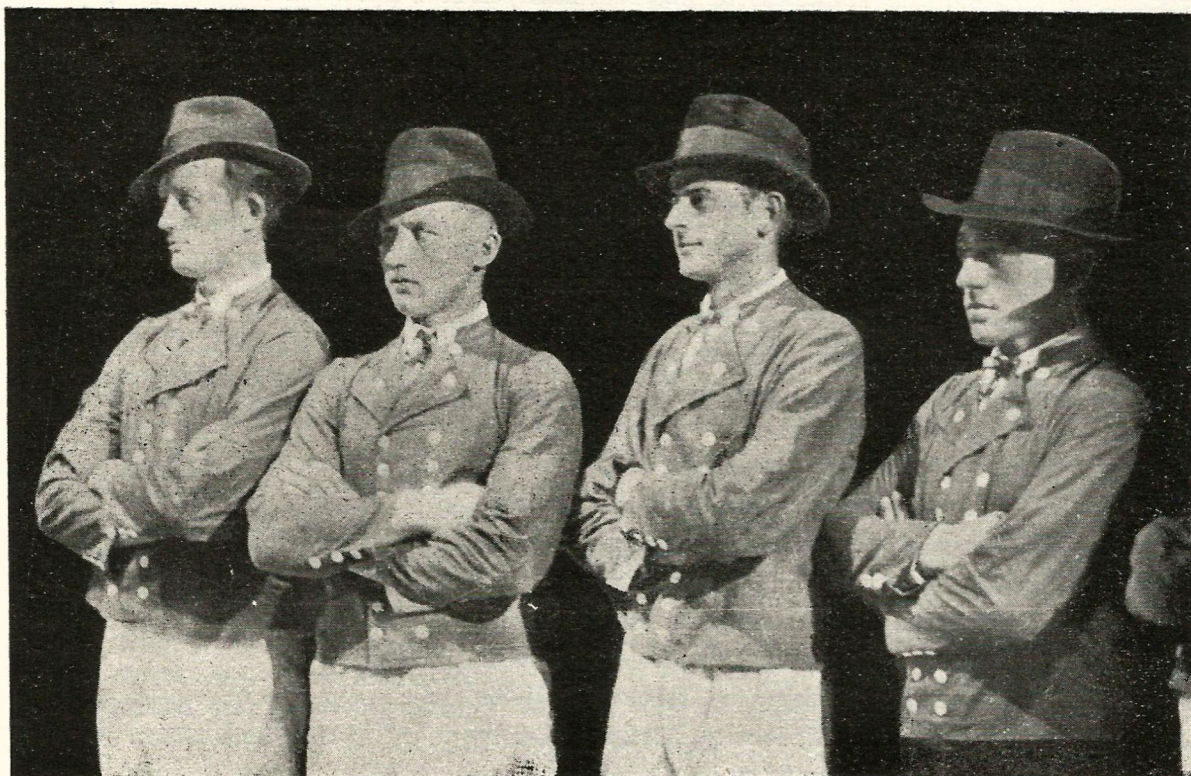
Obecnie w zespołach świetlicowych nawiązuje się do tradycji z XIX w., powszechnie jednak nosi się ubiór współczesny, miejski.

G w i a z d k a. Tradycyjne cechy przetrwały też w stroju *gwiazdora*. Jego okrycie wierzchnie, to kożuch obrócony runem na wierzch, powróż w pasie, czapka barankowa na głowę, *larwa*, tj. maska na twarzy, buty i *kanciok*, tj. kij z rzemieniami. Taki gwiazdor z workiem podarków chodził po domach. Biedniejsi nie posiadający kożucha, obwiązują się cali słomą, mażą twarz sadzą i w ten sposób przebrani pełnią funkcję gwiazdora.

Ś w i ę t a n a r o d o w e i k o ś c i e l n e. Lubuski ubiór męski w życiu codziennym zanikł szybko, mimo to niektóre części dawnego ubioru były przechowywane i ubierano się w nie dla podkreślenia uroczystości. Szczególnie jaskrawo uwiódło się to w wioskach przylegających do granicy polskiej. W ro-

Ryc. 18. Koszula męska. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — przód i tył (poncho), e — rękaw z przyszytymi tasiemkami zastępującymi guziki, f — kołnierzyk, g — naramiennik, h, i — ozdoby wyszywane na kołnierzyku. Dąbrowka, pow. Międzyrzecz, 1954 r. Podziałka 1 : 30, ozdoby 1 : 3

Ryc. 19. Mężczyźni w ubiorach tradycyjnych. Podmokle, pow. Sulechów. Fot. K. Kitzman, 1947 r.

ku 1919—1920, kiedy członkowie międzynarodowej komisji wytyczali granicę, wówczas Polacy ubrani w ludowe stroje, odmienne od niemieckich, tłumnie stawali przed wioskami granicznymi, aby podkreślić polski charakter ziemi i jej mieszkańców, lecz na skutek junkiersko-imperialistycznych knoń komisja osady te celowo omijała.

Manifestacje z okazji rocznic historycznych i zjazdów polskich organizacji odbywały się do 1945 r. w strojach ludowych. Obecnie w święta narodowe, młodzież należąca do zespołów świetlicowych ubiera się w dawne odświętne stroje ludowe: w czerwone bluzy, białe spodnie, czarne buty i kapelusze (ryc. 19). Ogół jednak ubiera się w modne stroje miejskie, przeważnie bez krawatów.

Rozdział V

SZCZEGÓŁOWY OPIS UBIORU MĘSKIEGO

Bielizna

Na podstawie obrazu K. Boguszewskiego z 1628 r. jak i Atlasu z 1647 r. przypuszczać możemy, że w XVII w. chłopci nosili białe koszule, wypuszczane na spodnie. Źródła jednak ikonograficzne z XVIII w. i tradycja z końca XIX w. mówią, że wtenczas już noszono także koszule wpuszczane w spodnie.

Zachowane z 1914 r. koszule są uszyte z białego lnianego płótna, wykonanego w domu na krosnach. Obok koszul lnianych, szczególnie w zimie nakładano koszule *porchinowe*, tj. flanelowe. Koszula męska z pocz. XX w. składa się z płatu (szer. 70 cm) posiadającego otwór na głowę, a okrywającego przód i tył, o kroju *poncho*, z rękawa jednocześnie, z kołnierzyka i naramiennika (ryc. 18). Rozcięcie na głowę miało kształt litery T, a przecięcie na przodzie sięgało do pasa. Narożniki u szyi były lekko zaokrąglone. Rękaw

w kształcie trapezu, przy ramieniu nie posiadał żadnych fałd (szer. ok. 40 cm, a przy dłoni około 22 cm). Stare koszule wiązano na sznurki, tj. tasiemki kupowane „po groszu”. Koszule były długie niżej kolan, u dołu, z boków na przestrzeni kilkunastu centymetrów nie zszywane (ryc. 18).

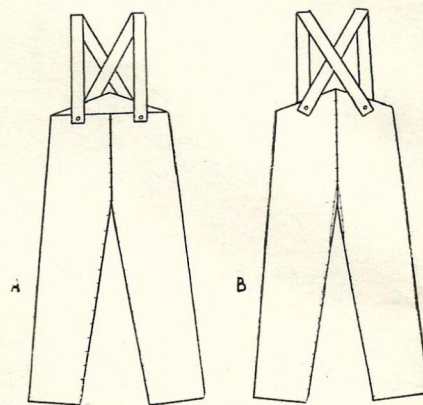
Koszule odświętne różniły się od roboczych delikatniejszym płótnem, bogatszymi ozdobami na kołnierzyku, mankietach i naramiennikach (ryc. 18, h, i, j).

Do chrztu ubierano dzieci w *krzesnoki*, tj. koszule o odmiennym nieco kroju i ozdobach wyrażających się w koronkowym kołnierzyku, takimże wykończeniu przy dłoniach i brzegu dolnym. Dodatkowymi ozdobami *krzesnoka* były 2—3 zakładki, zaszyte w dolnej części ubioru. Krzesnok był znacznie dłuższy od koszuli i zakrywał stopy. Często przy rączkach zamiast sznurki zakładano gumowe, kolorowe opaski. (Ryc. 40, III).

Około 1912 r. w „mycie”, tj. wynagrodzeniu za pracę parobkom i dziewczkom dawano lniane koszule swojej roboty⁴³. Obecnie mężczyźni nakładają koszule produkcji fabrycznej, płóciennie, bawełniane lub jedwabne.

Kalesony na Ziemi Lubuskiej zwane są *gatkami*; zimowe szyto dawniej z porcinu, tj. flaneli. Krój ich jest podobny do kroju spodni, lecz są bardziej obcisłe, zapina się je na guzik lub zawiązuje się na tasiemkę wpuszczaną w obszywkę. Chłopcóm szyje się bieliznę na stanikach zwanych *opleckami* albo *sznurówkami*. Na początku XX w. drożsi, zamożniejsi mężczyźni, nosili zamiast kalesonów skórzane spodnie, obrócone runem do ciała.

Nakładane w dni chłodniejsze i mroźne kaftaniki, kamizelki i jaczki sięgające zazwyczaj do pasa, noszone pod marynarką, nazywano *plóndrami*. Są one wykonane z ciepłego barchanu lub flaneli albo z trykotu, przeważnie w kolorze siwym, szarym, nie brudzącym. Ilość nakładanych plóndrów zależy od wrażliwości na zimno. Zamożniejsi chłopcy zamiast plóndrów nakładali krótkie kożuszki. Do czasu rozpowszechnienia się swetrów, co na terenie wsi nastąpiło po I wojnie światowej, plóndry wykonywano na iglicach w domu lub nabywano w sklepach. Zamożniejsi dawali je szyć wioskowym krawczyńom, o których również wspomina się w rozdz. VIII Wytwórcy i materiały.

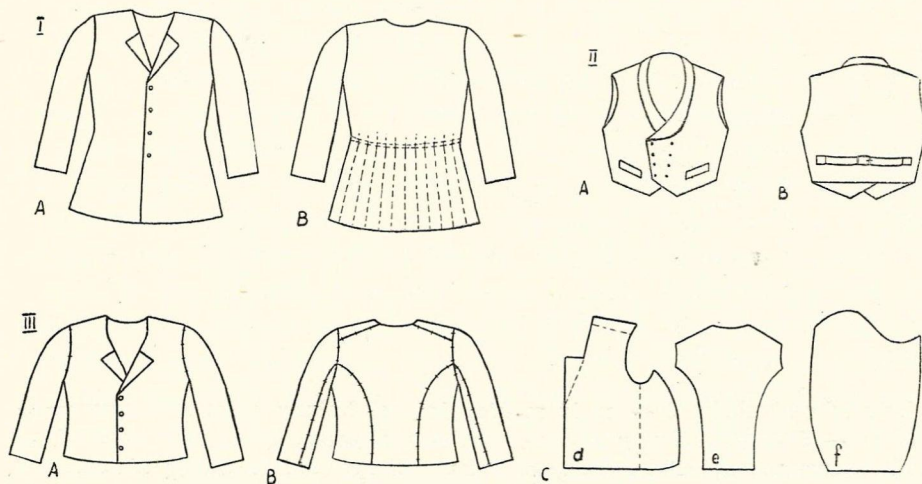
Ryc. 20. Szkic spodni z drugiej połowy XIX w. A — przód, B — tył. Podmokle Małe, pow. Sulechów. Rekonstrukcja 1954 r.

Spodnie

Przypuszczać należy, że tak jak na sąsiednich obszarach, tak i na Ziemi Lubuskiej w średniowieczu pod krótkie suknie (ryc. 4) mężczyźni naciągali krótkie spodnie. Kosmas potwiera noszenie spodni przez Polan już w 1000 r.⁴⁴. Dowód nakładania na Ziemi Lubuskiej obcisłych spodni charakterystycznych dla średniowiecza, spotykamy na ilustracji z 1548 r. (ryc. 5). Na obrazie z końca XVIII w. pt. „Grajkowie polscy” widzimy mężczyznę ubranego w zwężające się spodnie, sięgające niżej kostek, a drugiego — w sukmanę. Przez długie wieki spodnie stanowiły spodnią część odzieży. Na Ziemi Lubuskiej, podobnie jak na innych obszarach, na określenie spodni używa się terminu *portki*, od *partu*, tj. grubej tkaniny lnianej. Najdawniejsze spodnie z XIX w. były lniane, białe albo granatowe⁴⁵, szyte z tak sztywnego płótna, że mawiano: „jak pchła na nie skoczy, to nogi sobie połamie”. Spodnie szyto dawniej głównie z cajgu, a obecnie przeważnie z granatowego płótna i bawełny w ciemnych kolorach. (Ryc. 20).

Na początku XX w. zamożniejsi chłopcy nosili zimą spodnie skórzane. Nowożeńcy idący do ślubu, podobnie jak żonaci, ubierali się w czarne spodnie na pasku, a obecnie na

gumowych szelkach. W pierwszych latach XX w. postępowi chłopci ubierali się „modernie“, tj. nakładali spodnie na buty. Po 1945 r. rozpowszechniły się spodnie na pasku. Krótkie spodnie po kolana uważane są za część ubioru, obrażającą godność mężczyzny i nie są wogóle na tym terenie noszone przez gospodarzy.

Ryc. 21. I Szkic inianej katanki z drugiej połowy XIX w. Takie same noszono także bez rękawów. Porównaj ryc. 12. Podmokle Wielkie, pow. Sulechów. II — szkic kamizelki z końca XIX w. Rekonstrukcja. III — Katanka noszona do ok. 1920 r. A — przód, B — tył, C — części kroju; d — krój przodu, e — tyłu, f — rękaw. Dąbrowka, pow. Międzyrzecz, 1952. Podziałka 1 : 30.

Katanki

Wykopane na stanowisku archeologicznym Międzyrzecz — Zamek fragmenty skóry mówią, że krótkie skórzane okrycia noszono już w XIV w.

Jak świadczy postać murarza namalowana przez Boguszeńskiego na obrazie „Niepokalane poczęcie“ w 1628 r., krótkie, czerwone odzienie na Ziemi Lubuskiej noszone dawniej, ma dość długą tradycję, która przetrwała aż do końca XIX w. W owym czasie noszono jeszcze czerwone, tj. cynobrowe sukienne katanki, szyte na białej flanelowej podszewce (ryc. 21, III). Składały się one z czterech części: z dwóch przodów, tyłu i jedno-częściowego rękawa. Zapinały się na dwa rzędy białych guzików i nie posiadały kołnierza. (Ryc. 19).

Na przełomie XIX i XX w. zaczęto nosić katanki o takim samym kroju, w kolorze ciemnofioletowym i modrym, w czarne kratki, lecz o jednym rzędzie guzików. Do podszewki z lewej strony przyszyta była kieszeń. Czerwone katanki nosili młodzi kawalerowie, modre natomiast starsi lub żonaci. Kiedy pierwsze katanki jeszcze nie zniknęły, ok. 1910 r. zaczęły wchodzić w modę jako część stroju odświętnego kamizelki zwane też *westkami* (ryc. 21, II). Szyto je z czarnego aksamitu w czarne drobne kwiatki lub w motywy geometryczne. Kamizelki były szyte na białej płócienną podszewce, z przodu czerwone, z tyłu czarne. Zapinały się na białe lub metalowe świecące guziki. Biedni chłopci i robotnicy wiejscy szyli kamizelki z gorszego i tańszego materiału, guziki kupowali czarne, tanie, a z tyłu ściągali kamizelkę na spinkę. Bogatsi marszczyli kamizelkę z tyłu i wiązali na ozdobny sznurek.

Podniszczone odświętne katanki noszono na codzień obok *litewki*, tj. marynarki uszytej z modrego lub szarego płótna o kroju zbliżonym do katanki. Sięgały one do połowy ud. Z tyłu były marszczone na sznurku, którym z przodu zawiązywano się (ryc. 21, I).

Burki

Burkę zwaną *jupą* szyto z grubej tkaniny bawełnianej lub wełnianej, podszewkowanej flanelą. Burka składała się z rękawów jedno- lub dwuczęściowych, dwóch przodów, tyłu i kołnierza. Z tyłu w pasie posiadała połowę paska, ozdobionego dwoma lub

trzema guzikami; z przodu dwie skośnie ścięte kieszenie, a czasem poniżej dwie kieszenie poziome. Kołnierz zwykle okrągły zapinał się wysoko na guzik.

Od około 1950 r. w związku z mechanizacją narzędzi rolniczych i rozwojem POM-ów i PGR-ów chłopci pracujący w transporcie nakładają chętnie krótkie, ciepłe watówki standardowego, fabrycznego pochodzenia.

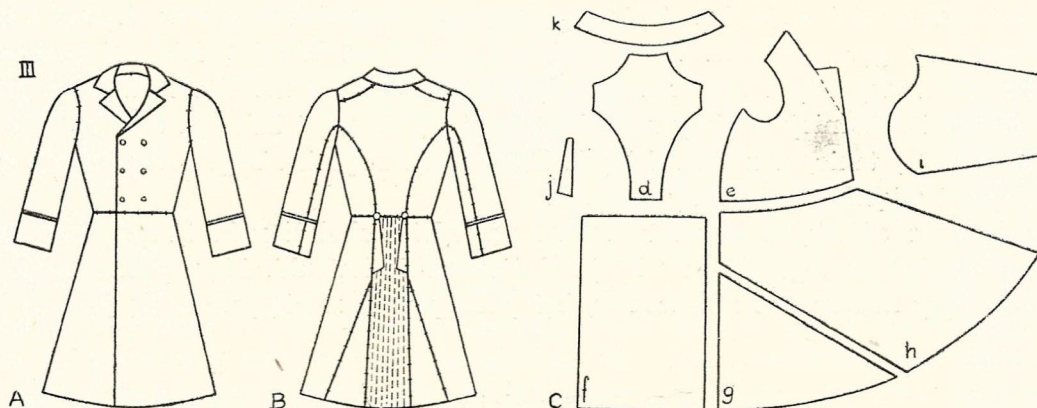

Ryc. 22. Okrycia wierzchnie rekonstrukcje: I — szkic modrej, lnianej katany noszonej przez uboższych chłopów w XIX w. II — Płaszcz sukienny modro-granatowy z peleryną noszony w XIX w. przez zamożnych chłopów, karczmarzy itp. Linie przerywane na tym rysunku oznaczają niewidoczne pod peleryną rękawy i kieszenie.

Sukmany

O dawnych wierzchnich okryciach z XV—XVIII w. daje pewne pojęcie materiał ikonograficzny. W świetle tych materiałów można przypuszczać, że okryciem wierzchnim w XV w. był rodzaj tuniki z długimi rękawami, sięgającej do kolan (ryc. 4). Mężczyzna przedstawiony na rycinie z XVI w. posiada rodzaj fałdzistej sukmany, sięgającej do kolan^{45a}. Opierając się na reprodukcjach zworników ze Słońska przypuszczać możemy, że kołnierz sukmany był stojący, taki jak wówczas noszono na Śląsku, a jaki zachował się do dziś w Wielkopolsce na terenie Szamotuł. W XVII w., jak widzimy na obrazie Boguszewskiego, chłopskie okrycia wierzchnie posiadały również niskie stojące kołnierzyki; analogiczne były w XVIII w. Ze względu na brak bliższych szczegółów o wymienionych okryciach powiedzieć niczego więcej nie możemy. Szczegółowe materiały w tym zakresie pochodzą dopiero z końca XIX w. i pocz. XX w.

Pod koniec XIX w. odziewali się w sukmany tak chłopcy, jak i dorośli. Sukmany

Ryc. 23. III — Sukmana czarna zanikła w 1945 r. — A — przód, B — tył, C — części kroju: d — plecy, e — przód, f — część tylna marszczona, g — klin przyszyty do części marszczonej, h — poły, i — rękaw, j — ozdoba imitująca kaletkę, k — kołnierz. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1954 r. Podziałka 1 : 30

były z lepszego lub gorszego materiału (cajgu) mogły być nawet lniane i bez podszewki. Te ostatnie szyto z płótna lnianego, białego albo farbowanego na kolor niebieski (indygo) (ryc. 22, I) ⁴⁶.

Obok sukman noszono kapoty; Onufry Kania, ur. w 1872 r. w Nowym Kramsku, mówi o nich, że były długie, posiadały szamerowania, a chłopci nosili je do bardziej uroczystego wyjścia.

Po sukmanach lniano-niebieskich i zielonych rozpowszechniły się sukmany czarne z sukna. (Ryc. 22, III, ryc. 24 i tabl. II).

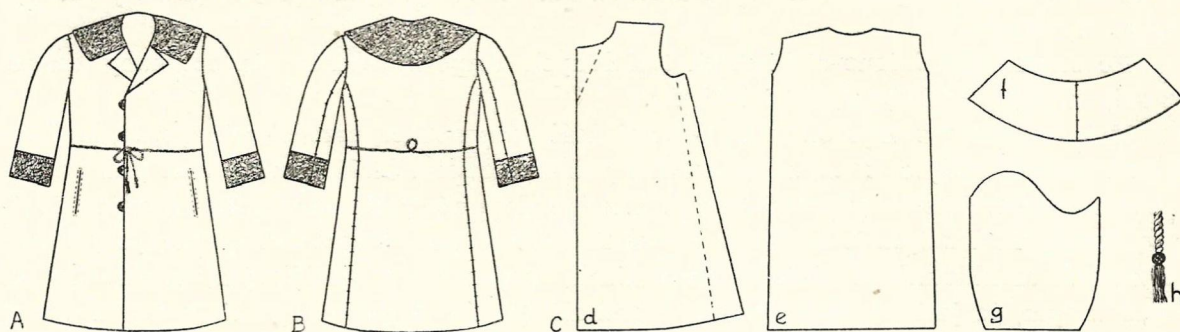
Krój sukmany z tego okresu, noszonej dość powszechnie, przedstawia ryc. 24, 30. Sukmana ta była uszyta z czarnego sukna, podszewkowana białą flanelą. Jest ona bardzo podobna do *wołoszki*, noszonej w pld. Wielkopolsce, różni się zaś od niej głównie mniejszą ilością fałd z tyłu i brakiem kieszeni. Szczegółowe różnice uwidoczniają się w imitowanych mankietach, a także w kieszeniach, dragonach, w mniejszej ilości guzików (6) oraz w tym, że jest bardziej obcisła. Szerokość pleców w pasie wynosi 13 cm, a dolnej części 50 cm. Materiał jest ułożony z 16 fałd. Brzeg dolny sukmany ma 3 m; kołnierz w miejscu najszerszym 8,5 cm, a przy końcach 5 cm szer. Wewnątrz po lewej stronie na piersiach jest wpuszczona kieszeń. Ozdobą sukmany są stebnowania przy brzegach i taśma imitująca mankiety oraz niekiedy oblamowania brzegów kołnierza i rozcięcia z przodu. Sukmana sięgała kostek. Podniszczone sukmany, w których już nie wypadało chodzić w niedzielę do kościoła lub w inne uroczyste dni używano na codzień. Sukmany szyte z gorszego gatunku tkaniny nazywano *kamzelami*. Nosili je ubożsi na święta a zamożniejsi na codzień.

Obok zielonych, granatowych i czarnych sukman, noszonych przez większość chłopów,

Ryc. 24. Mężczyzna w ubiorze odświętnym. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Część ubioru z Muzeum Narodowego w Poznaniu — Rogalinie. Fot. A. Glapa, 1956

zamożniejsi mieszkańcy wsi w XIX w. nosili granatowe sukmany z pelerynkami, które zwano płaszczami (ryc. 22, II). Płaszcz szyto z ciemnoniebieskiego, prawie granatowego sukna, podszewkę posiadały czerwoną, sięgały do kostek. Z przodu miały dwie skośne

Ryc. 25. Kozuch owczy poszty czarnym suknem. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — przednia część, e — plecy, f — kołnierz, g — rękaw, h — fragment sznura do przewiązywania się. Dąbrowka pow. Międzyrzecz, 1952. Podziałka 1 : 32

kieszenie. Były one szyte do figury, z tyłu nie miały fałd. Zapinały się przy szyi na haczyk i haftkę, a dalej na drewniane guziki, obszyte tkaniną. Do płaszczy przypinano sięgającą do połowy ud pelerynę⁴⁷.

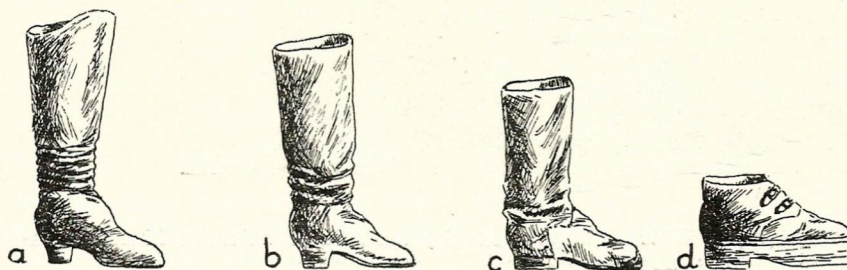
Sukmany takie kupowali zamożniejsi chłopci po wyjściu z wojska przed ożenkiem. Przystano je nosić pod koniec XIX w.

K o ż u c h y

Dawniej tj. w XIX w. na Ziemi Lubuskiej, podobnie jak i dzisiaj w nielicznych regionach Polski, noszono owcze kozuchy, nie poszywane. W powiecie Międzyrzecz w 1874 r. pierwszy w poszywanym kozuchu zaczął chodzić Franciszek Seperant, ur. 1850 r., robotnik pracujący w młynie w Paradyżu. Po nim przez szereg jeszcze lat wielu chłopów chodziło w zimie w kozuchach nie poszywanych, nie tylko do pracy, ale i do kościoła. Przed 1914 r. noszono już tylko kozuchy poszywane, jakie zachowały się do dzisiaj.

Kozuchy szyto z owczej skóry z czarnym runem, a poszywano czarnym lub siwoczar-nym dobrym sukmem. Kozuch składał się z trzech głównych części: z pleców i z dwóch części bocznych, zszytych na ramionach i z boków; rękaw jest jednocześnie i posiada mankiety runem wywinięty na wierzch. Charakterystyczną częścią kozucha jest szeroki (22—24 cm) kołnierz, wywinięty runem na zewnątrz. Chłopi idąc w kozuchu obwiązują się czarnym sznurem zakończonym ozdobnym chwastem. Aby sznur nie opadał z tyłu, przeciąga się go przez oczko. (ryc. 25 i 27).

Poza opisanym długim kozuchem — znane są również krótkie kozuski robocze, nie poszywane, bardzo rozpowszechnione w Bolechowie, a dzisiaj głównie noszone przez starców. Obecnie używają ich mężczyźni pracujący w transporcie.

Ryc. 26. Obuwie męskie z przełomu XIX i XX w. a — buty „siadane“, odświeżone, noszone przez zamożnych chłopów, b — buty noszone przez biedniejszych chłopów, c — buty robocze, d — „kuflaki“ — obuwie robocze używane w dni słotne, mroźne, do wywożenia mierzwy itp.

Obuwie

Wykopane fragmenty obuwia z XIV w. na stanowisku archeologicznym Międzyrzecz-Zamek w kroju i sposobie szycia są takie same jak współczesne *hawy* tj. bambosze, (ryc. 3). Na malowidle z Przyczyny Górnej z 1430 r. jeden z chłopów ma nogi bose, drugi — okryte w jakieś czarne obuwie.

Najstarsi chłopci pamiętają, że nogi owijano zawsze w onuce, tj. w lniane albo czasem flanelowe płaty (40×40 cm). Onuce nakładano przed założeniem butów i kufłoków z cholewami. Na święta do trzewików wdziewano wełniane pończochy swojej roboty, sięgające wyżej kostek lub nawet do kolan. Współczesne skarpety rozpowszechniły się po I wojnie światowej.

Na starych sztychach z XVIII w. przedstawiających widoki miast lubuskich często na pierwszym planie widzimy chłopów przy pracy, ubranych w buty z cholewami. Na początku XX w. buty należały do stroju weselnego. Wówczas chłopci wpuszczali spodnie w buty. W tym też okresie zaczęły się rozpowszechniać trzewiki. Przed 1914 r. zaczęły się pojawiać buty *siadane*, różniące się od poprzednich kilkoma fałdami poniżej cholewy. Typowo roboczym obuwem używanym w zimie i przy wywózce mierzwy były *kufłoki* (ryc. 26), o drewnianej podeszwie, skórzanej części górnej przybitej gwoździami i drutem. Z rana i wieczorem po zakończeniu prac w mieszkaniu chodzono w *laczkach*, tj. lekkim obuwii posiadającym podeszwę i wierzch ze szmaty lub starej skóry. Wierzch laczek okrywał tylko przednią część stopy. W podwórzu wokół bydła i koni chodzono w drewniakach posiadających olszynową lub topolową podeszwę a wierzch ze skóry, okrywający jak w laczkach przednią część stopy. Zmarłym dawano papierowe, płytke obuwie pochówkowe.

Ryc. 27. Chłop w kożuchu i czapce krymerkowej. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.

Poza butami *siadanymi* wszystkie opisane formy obuwia zachowały się do dzisiaj. Dodatkowo po 1945 r. rozpowszechniły się znane już przedtem tenisówki i buty gumowe z cholewą po kolana.

Osiedlercy przynieśli *walonki* sięgające do kolan, wykonane z grubego filcu, nakładane głównie w zimie. Ze względu na wilgotny w zimie klimat Ziemi Lubuskiej, na walonki nakładają specjalne kalosze wyrabiane z gumowych dętek. Walonki są rozpowszechnione w okolicach Sulęcina.

Ryc. 28. Młodzieniec w półkoszulku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Część ubioru z Muzeum Narodowego w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. M. N. P. — E — 3. Fot. A. Glapa, 1956

Szale i „fartuszki“

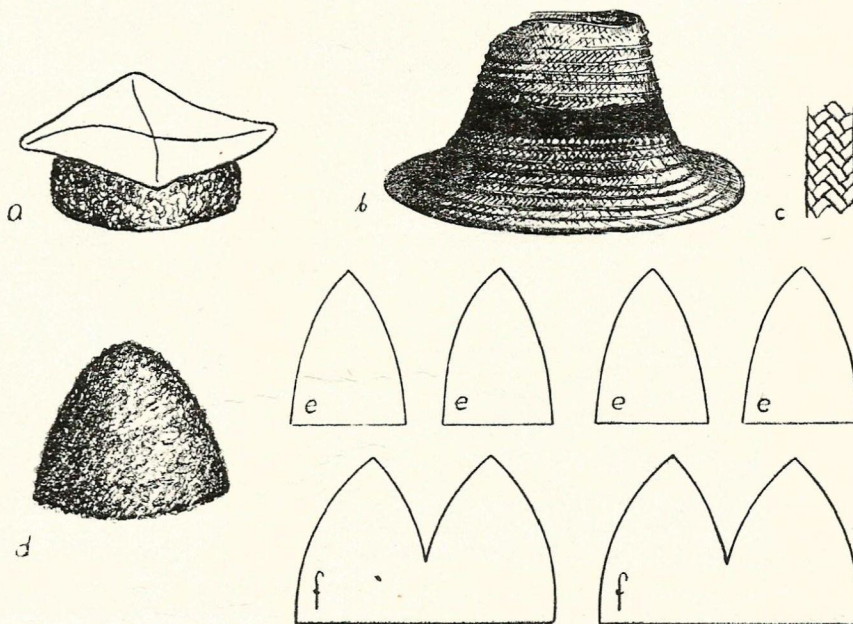
Przed zimnem zabezpieczano szyję za pomocą wełnianych szali, wykonanych na iglicach. Pod koniec XIX w. i na początku XX w. szale wykonywano z wełny o jaskrawych kolorach, później głównie z czarnej, popielatej i białej. Chłopcy zawiązywali szale wokół szyi, dorośli nakładali je rzadko na „fartuszek“, w dniu wyjątkowo mroźne, kiedy pracowali na powietrzu lub wyjeżdżali do miasteczka.

Zasadniczą częścią odzieży chroniącą szyję i piersi przed zimnem był *fartuszek* tj. kawałek podszewkowej tkaniny zszytej z kołnierzykiem, zapinanym z tyłu na guzik lub haczyk i haftkę. Kołnierzyk i część opadająca na piersi były zdobione wstążkami i koralikami lub barwnym krzyżykowym haftem. Fartuszek szyto z rypsu lub z sukna w różnych kolorach, przeważnie jednak czerwone dla młodszych a niebieskie i czarne dla starszych mężczyzn. Za podszewkę służyło białe płótno lub ciepła flanela. Fartuszki zachowały się do dzisiaj i stanowią nieodzowną część ubioru. (ryc.28).

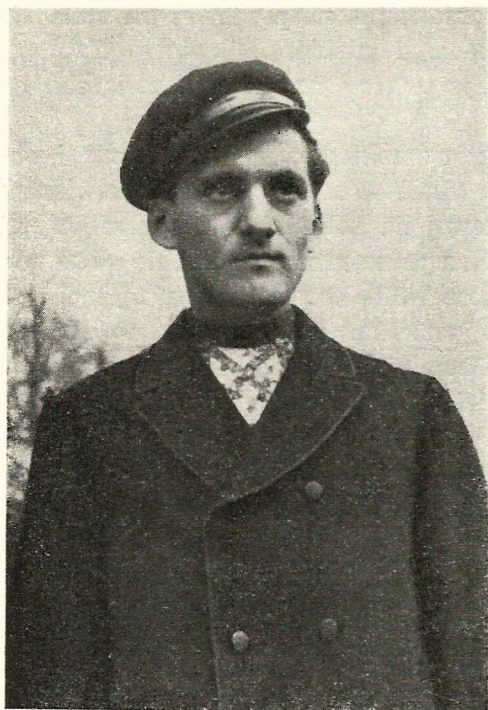
Nakrycia głowy

Malowidła ścienne w Przyczynie Górnej z ok. 1430 r. (ryc. 4) wskazują, że chłopcy lubuscy nosili długie włosy, opadające na szyję a czapki w formie stożków⁴⁸. Na zwor-

Ryc. 29. Męskie okrycia głów: a — rogatywka z XIX w. (rekonstrukcja) b — kapelusz słomiany „żniwny“, c — splot pasma słomy na kapelusz b, d — czapka krymerkowa lub barankowa, e, f — stosowane kroje czapki d. A, d, e — wg. innych i okazu Onufrego Kani z Nowego Kramaska, pow. Sulechów, f — wg. Franciszka Niemca z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, b, c — wg. okazu z Muzeum Regionalnego w Międzyrzeczu, nr. inw. M. N. E. — 380. Rys. Alfons Kowalski, 1955

nikach znajdujących się w kościele w Słońsku z 1522 r. mężczyźni uważani przez Niemców za Polaków, mają głowy okryte barankowymi czapkami o wywiniętym runie. Ryc. 6, 31). Rycina 5 przedstawiająca życie nad Odrą i widok na Frankfurt, wskazuje, że około

Ryc. 30. Młodzieniec w czapce „poznani-
ce”, sukmanie i półkoszulku ozdobionym
wstążkami. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz.
Odzież z Muzeum Narodowego w Pozna-
niu—Rogalinie. Nr inw. M. N. P. — E—2.
Fot. A. Glapa, 1956 r.

1548 r. chłopci nosili w lecie kapelusze z okrągłą główką i dość wielkim rondem. Podróżnym okryciem głowy była czapka w rodzaju współczesnej pilotki. W XVIII w. chłopci nosili obok kapeluszy z szerokim rondem, obcisłe czapki.

Pod koniec XIX w. aż do I wojny światowej powszechnym okryciem w lecie były słomiane kapelusze z szerokim rondem o stożkowatej główce, przewiązane czarną wstążką (ryc. 29). Kapelusze takie nosili dorośli, dzieci biegały z *kosmatą*, tj. gołą głową. Mniej więcej do 1890 r. noszono niebieskie rogatywki z czarnym lub szarym barankiem (ryc. 29) i czarne cylindry, które nie bardzo upowszechniły się, a które do 1939 r. pożyczano na wesela. Noszono je wówczas obok czarnych kapeluszy z rondem. Cylindry zdobione sztucznymi kwiatami, pozłotkiem i wstążką nakładano na uroczystości weselne ⁴⁹ (ryc. 16, 17, tabl. I).

Zimą chłopcy nakładali czapkę z opuszką, obżytą barankiem. Mężczyźni nosili też stożkowate czapki wykonane z kawałków owczej skóry, które noszono do kozucha. Nie poszywane czapki częściej wywijano futrem na zewnątrz. Krój ich był podobny do szyszaków z X i XI w. (ryc. 29). Również w zimie noszono czapki *krymerkowe* w kształcie walca, jak i dzisiaj. Przed 1914 r. w lecie, w dniu świąteczne nakładano *poznaniönki*, tj. czapki kupowane w Poznaniu, powszechnie nazywane *maciejówkami* (ryc. 30).

W okresie międzywojennym i po 1945 r. rozpowszechniły się czapki sportowe, narciarki i kapelusze współczesne.

Obecnie do stroju regionalnego nakładają czarne kapelusze z czerwoną, z boku wiązaną wstążką (ryc. 19).

Nauszniki, rękawice, laski, torby, tabakierki

Przed 1914 r. zaczęto nakładać zimą owalne nauszniki połączone stalową sprężyną. W okresie II wojny światowej rozpowszechniły się nauszniki składające się z wełnianego, poszerzonego na uszach szerokiego pasa, połączonego dwoma paskami węższymi.

Rękawice do pracy z jednym palcem wykonywano ze szmat. Odświętne, wyrabiano z czarnej, popielatej i białej wełny. W zimie wyjeżdżając na targ lub jarmark wkładano nogi w specjalnie uszyty worek skórzany lub lniany, grubo futrowany.

Laski z końcem XIX w. wykonywano z dębowych prętów i jałowca. Laski te posiadały rączki zagięte.

Narzędzia niezbędne do koszenia, poza kosą, jak *dubel*, *bobkę* i młotek wkładano w torbę płócienną w kształcie worka z uchwytem. Przywiązywano ją do kosy powyżej rączki.

Tabakierki z tabaką do zażywania noszono dość często aż do ok. 1914 r., kiedy to zaczęły wypierać je cygara. Tabakierki wyrabiano głównie z drzewa brzoźowego; rogowe nie miały powodzenia, gdyż śmierdziały.

Bukiet, ręcznik, wieniec, wstążki, chusty,
pasy i pierścionki

Oznaką drużby jest „bukiet“ przypięty do kapelusza, a przez pewien czas do cylindra. Bukiet weselny wykonany jest ze sztucznych kwiatów, liści, wstążek, sztychu i pozłotka. Na tle zielonych liści, tworzących tło i obramowanie, na pionowej osi z sztywnego drutu pouczepiane są ozdoby, czerwone, różowe i niebieskie kwiaty (Tabl. I). Dawniejsze bukiety były większe i przywiązywano je u góry wstążeczką, związaną na kokardę.

Inną ozdobą drużby i półdrużby jest ręcznik, który nakłada się przez ramię i obwiązuje w pasie. Ręcznik tj. pas białego płótna (dł. 4—5 m) po nałożeniu zawiązuje się drużbie w pasie z prawej strony, półdrużbie z lewej na kokardę, tak że dwie części spadają aż do stóp (ryc. 17). Przy nakładaniu ręcznika przez ramię składa się go w pół, a części opadające od „kobołki“ tj. kokardy wynoszą 40—50 cm. Ozdobą ręcznika są naszywane wąskie różnobarwne wstążki, kwiaty i pozłotka. Inną ozdobą, to różowa wstążka (szer. 15—20 cm), nakładana na ręcznik. Dawniej, około 1900 r. napinano na nią dodatkowe drobne ozdoby z wstążek i gałązek mirtu. Zwykle ręcznik drużby jest bardziej ozdobny niż ręcznik półdrużby.

Oznaką pana młodego jest mirtowy wianuszek, obwiązany białą wstążeczką, przypięty do kapelusza. Oznaką członków drużyny weselnej jest *gronko*, tj. wianuszek z mirtu z białą wstążeczką, przypinany na piersi z boku.

Pod koniec XIX w., nim weszły w użycie krawaty, koszule na szyi zawiązywano na kobołkę tj. węzeł z czerwonej wstążeczki lub za pomocą jedwabnej chustki (60×60 cm), zwanej jedwabnicą, na którą wykładano haftowany kołnierzyk (ryc. 18, h, i, j). Obecnie najchętniej noszą kołnierzyki otwarte.

W toku badań terenowych jak i w literaturze nie napotkano na wzmiankę o noszeniu szerszych, zdobnych pasów na odzieży wierzchniej.

Pierścionki weszły w użycie pod koniec XIX. W tym też okresie często pożyczano pierścionki do ślubu. We wsi miały je tylko dwie rodziny. Dopiero około 1920 r. pierścionki się upowszechniły.

Ryc. 31. Czapka barankowa z opuszką według zwornika z kościoła poklasztornego Joanitów. Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.

OGÓLNY OPIS UBIORU KOBIECEGO

Lubuski ubiór kobiecy zachował się w znacznie lepszym stanie niż męski, tak że wszystkie niemal jego części powszechnie używane około 1900—1914 r. są dzisiaj jeszcze noszone lub zachowane w skrzyniach w kilku wioskach. Zróżnicowanie tego ubioru jest też większe niż ubioru męskiego.

Ubiór roboczy letni. Dziewczęta nakładały białe, wykonane z cienkiego płótna koszule (ryc. 41). Wierzchnią odzież stanowił *szorc* z *opleckiem*, tzn. spódnica przyszyta do stanika. Części te biedne komornice i robotnice wykonywały z płótna, bawełny lub z cienkiej, częściowo wełnianej tkaniny, natomiast bogate chłopki szyły z tkanin wełnianych przerabianych jedwabiem. Oplecki były zielone, jasne (błękitne), bure (bordowe), czerwone (cynobrowe), wiśniowe (fioletowe), kawowe (ciemno brązowe). Spódnice szorca sięgały trochę wyżej *glozny*, tj. kostki, a niżej *brzózki* tj. łydki. Dziewczęta zamożniejsze nosiły spódnice *warfowe* tj. wełniane i sukienne, koloru bordowego i cynobrowego; biedniejsze w barwny deseń — zielony lub żółty — odbity z klocków. (ryc. 72). Wszystkie dziewczęta chodziły boso albo w drewnianych patynkach, tj. drewniakach. Na głowę nakładały czerwone chustki *kwiotkate* posiadające wzdłuż brzegu pas w kwiatki. W dni chłodniejsze nakładały na szorc *polkę*, tj. bluzę z *cycu* czyli kretonu. Włosy czesano w *plyjskę* (przedział na środku i dwa warkocze, opadające na plecy.

Obecnie dziewczęta ubierają się po miejsku, bieliznę noszą płócienną lub trykotową, pończochy na *oplecku*, tj. specjalnym staniczku. Włosy plotą w dwa warkocze.

Ubiór starszych dziewcząt nie różnił się w zasadzie od ubioru dziewcząt. Różnicę stanowił tylko fartuch (zapaska) w białe paski i ozdoby na *oplecku* w dwa ząbki. *Dziwki* też częściej zamiast drewniaków nosiły skórzane laczki. Idąc grabić siano dziewczyny nakładały na głowę chustkę na czepek, a na szyję kryziki; włosy czesały w *plyjskę* i jeden warkocz, który zawijały w kok.

Obecnie dziewczyny dorosłe ubierają się podług mody. W domu noszą szmaciane laczki, a w obejściu *drewniaki*.

Ubiór mężatek był prawie taki sam jak dorosłych dziewczyn. Różnicę stanowiła *kopka* (czepek) i kryzik, części, które mężatki stale nosiły (ryc. 32, 33). Roboczy letni ubiór mężatek w obejściu ilustruje ryc. 33. Obecnie młode mężatki ubierają się podług starodawnej mody wiejskiej; noszą więc *szorce*, fartuchy na pasku, lecz już nie nakładają czepków.

Ryc. 32. Kobiety w ubiorach do sianokosów. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.

Storki w obejściu nakładały prawie taki sam ubiór jak mężatki, tj. płóciennie spódnice zwane *modre jaki* oraz fartuchy z lnianych nici i bawełny, w szarym kolorze z zielonymi i czerwonymi paskami. Idąc grabić siano, przypinały z boku na chustkę opadające od czepka tiulowe sznurki (ryc. 32). Ze względu na większą wrażliwość na zimno nakładały dodatkowe *watoki*, tj. spódnice uszyte z materiału i waty.

Obecnie *storki* w większości ubierają się po starodawnemu, nakładają nawet koszule z *wylogami*. Czepków przy pracy jednak już nie noszą.

Opisane ubiory robocze różniły się zależnie od wieku i stanu kobiet. Różnice dotyczą ilości nakładanych części, ilości ozdób i jakości materiału.

Ubiór roboczy zimowy. Zimą dziewczęta nakładały koszule barchanowe z długimi rękawami w niebieskie, różowe lub czarne paseczki. Na nie kładły *gatki* z długimi nogawkami, połączone ze stanikiem, posiadającym rękawy i zapinanym na plecach. Dalsze części ubioru stanowił *watok* z *opleckiem*, tj. gruba spódnica ze stanikiem, *szorc*, *futrowana polka*, *cygonka*, tj. podniszczona chusta skrzyżowana na piersiach pod polką, fartuch modry wiązany na plecach w pasie, a dalej pończochy wełniane, więzione w domu, sięgające kolan, drewniaki, rękawice o jednym palcu oraz grube chusty wełniane, zawiązywane pod brodą, zdobne przy brzegach w szlaki (pasy) barwnych kwiatów.

Chusty, pończochy i rękawice były zazwyczaj koloru różowego, fioletowego i bordowego.

Obecnie dziewczęta ubierają się wg. współczesnej mody; nakładają bieliznę flanelową lub wełnianą, suknie bawełniane lub wełniane, także skarpety i wysokie skórzane trzewiki.

Ubiór dziewczyn był podobny do ubioru dziewcząt młodszych. Dziewczyny dorosłe wyróżniały się tym, że nakładały zimą białą płócienną koszulę z krótkimi rękawami, na nią *katankę* tj. krótką obcisłą bluzeczkę z rękawami wygodnymi do pracy, na *watok* z *opleckiem* nakładały dodatkową *derę*, tj. spódnice z barwnego samodziału (ryc. 43) dalej fartuch *porabiany*, czapkę płócienną (czepek), a kiedy wychodziły w obejście, naciągały na nogi *kufłoki*, obuwie skórzane z drewnianymi podeszwami (ryc. 26, d). Oprzątały bez czepków, a tylko w chustkach na głowie.

Około 1860 r. podczas dłuższego pobytu na dworze nakładały podniszczony *watok*, tj. rodzaj obcisłej marynarki (ryc. 48).

Ubiór mężatek nie różnił się prawie od ubioru dziewczek; szczególnie odróżniającym jednak były czepki. Młode mężatki i dziewczki miały przy czepkach wstęgi tkane lub drukowane, starsze kobiety zaś białe, tiulowe, wyszywane, zwane *sznurkami*.

Ubiór bogatych gospodyń różnił się od biedniejszych nie tylko lepszym gatunkiem materiału, lecz także większą ilością ozdób. Ubogie kobiety posiadały np. przy oplecku lub spódnicy jeden *ząbek* (pas ozdób), a bogate dwa, trzy. Dziewczyny jak i młode mężatki przed I wojną światową nie nosiły przeważnie *gatek*.

Ryc. 33. Ubiory kobiece robocze, powszechnie noszone przez gospodynie do około 1920 r. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Głapa

Storki nakładały w zimie, a niektóre dziś jeszcze nakładają koszule z *dłużikimi* rękawami i *gatki*. Inne części ich ubioru były takie jak męzatek. Dodatkowo nakładały *ka-bat* watowany oraz chustkę czerwoną w różne desenie na *czepek* płócienny. Zwykle też *storki* nosiły wełniane *pończochy krosinkowe* tj. wykonane na *krosnach*, koloru wiśniowego (fioletowego) oraz ciepłe *bambosze*, zwane *hawy*.

Obecnie *staruszki* ubierają się podobnie jak dawniej, z tą jednak różnicą, że do pracy nie nakładają już *czepków*, które zastępują chustkami barwnymi, białymi lub siwymi w desenie geometryczne, współczesnej produkcji. Te kobiety, które posiadają ubiory z dawnych lat, donoszą je; inne kupują materiały i szyją przeważnie na wzór dawnych.

Ubiór *roboczy zimowy* w porównaniu z *letnim* cechuje większa ilość nakładanych części. Dalszą różnicę stanowi większa grubość materiałów zimowych i mniej barwna kolorystyka. Tylko *pstra dera* jest różnobarwna. (Tabl. III.).

*Strój odświętny dziewcząt*⁵⁰. W dni świąteczne a także do kościoła nakładano *bieliznę* oraz *szorc* z *oplekiem*, jak w dni *robocze*. Na *szorc* z *oplekiem* nakładano drugi *szorc* bez *oplecka*, tj. *spódnice* koloru czerwonego, *suknię* zieloną, niebieską lub *bordową*, a na nią *fartuch* (ryc. 34). Do niebieskiej *sukni* nakładano *fartuch* czerwony, do zielonej różowy, do *bordowej* zielony lub niebieski. Chustkę *cygonkę*, narzucano na *plecy* i przekładano na *piersiach* na *krzyż* (ryc. 34). *Głowy* okrywano *tiulowymi kopkami* z *ogonkiem*, stanowiącym *faldzistą ozdobę* z tyłu *głowy*. *Kopki* *zawiazywano* *wstęgami* pod *brodą* w *kokardę*. *Szyję* *zdobiono* *białym kryzikiem* i *jednym lub dwoma sznurkami* *korali*. Na *nogi* *naciągały* *dziewczęta* *czarne wełniane, niciane lub bawełniane pończochy* i *sznurowane* na *niskim korku* - *obcasie* *trzewiki*. *Latem* *nakładały* *białe suknie*, *białe sice* tj. *chusty* z *frędzlami* i *białe szorce*. (Ryc. 35, 45).

Ryc. 34. Dziewczyny w letnim ubiorze odświętnym. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.

Obecnie dziewczęta ubierają się podług panującej mody. Latem noszą bieliznę płócienną lub trykotową, koszule bez rękawów, sukienki kretonowe w kwiaty, skarpety, trzewiki, często tenisówki, głowę *kosmatą* tj. gołą. Zimą bieliznę flanelową lub wełnianą, koszule z długimi rękawami, suknie wełniane lub bawełniane, swetry wełniane wykonane w domu.

Dziewczyny dorosłe nosiły w święta szerokie wstążki wiązane pod brodą oraz kolorowe kabaty przeważnie brązowe lub bordowe. Poza tym dziewczyny nosiły wysokie trzewiki *szarzewe* tj. wykonane częściowo z błyszczącej skóry (boki), o cholewach z matowej tkaniny. Dziewki odróżniały się również tym, że nosiły trzy, cztery rzędkę, tj. sznury szklanych koralików. Po przyjeździe z kościoła do domu tak dziewczynki jak i dziewczyny

wstęga na kopę (ryc. 60), zdejmowały koraliki i tak chodziły przez cały dzień. Na zabawę dodatkowo nakładały bordowy kabat, biały, wyszywany, fartuch fabryczny, a w lecie płócienny biały kabatek z długimi rękawami (ryc. 35). Na zabawę nie chodziły nigdy w sukniach. W dni chłodne i w zimie nakładały *wacioki* (ryc. 42, II). lub większą ilość spódnic.

Obecnie dziewczyny nakładają latem jedwabną bieliznę, jedwabne suknie w kwiaty, koraliki, modne trzewiki zamszowe, brązowe lub granatowe, skarpety stylizowane i jako dodatek do stroju nylonową torebkę. Zimą noszą bieliznę jedwabną, suknie, swetr wełniany, pończochy brązowe na pasku płóciennym lub jedwabnym, broszkę pod szyją. Kiedy wychodzą z domu, nakładają płaszcz, beret lub kapelusz. Wiele osób nosi chustki nylonowe, ręcznie malowane w kwiaty.

Strój odświętny męzatek. Strój ten różnił się od stroju dziewczyn tylko brakiem wstążeczki przypiętej z tyłu do *kruza*, tj. kryzika (Tabl. II). Później męzatki nakładały na kopkę chustkę, zwaną *cygonką*, zawiązywaną pod brodą. Przeważnie też po zamążpójściu nosiły kobiety w zimie spódnice z barwnego samodziału, zwane *derami*. Bogate gospodynie nosiły delikatniejsze dery swojej roboty, uboższe natomiast dery tańsze, kupione na jarmarku.

Z końcem XIX w. w Dąbrowie oznaką męzatki było wiązanie *kopy* na głowie, tzn. obwiązywanie czepka barwną chustką, nakładaną z tyłu przy ogonku czepka. Męzatki, które wówczas nie nosiły kopy, były pogardzane. Zwyczaj ten, praktykowany już w XVI w. dłużej zachował się na Nadodrzu i w rejonie Cybinki (ryc. 9 i 10)), a w trochę odmiennej formie w Wielkopolsce. Przed 1914 r. męzatki i staruszki nosiły też przez krótki czas *pulsvermy*, tj. narekawkę ozdobioną naszytymi, barwnymi koralikami.

Ryc. 35. Dziewczyny w stroju odświętnym. Używany głównie na wyjście i zabawę. Porównaj go ze strojem druzhen (ryc. 2) i z planszą barwną nr I. Dąbrowka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.

Tablica II

Strój lubuski z ok. 1910 r. Gospodarz i gospodynie.

mal. J. Karolak

Ryc. 36. Kobiety w strojach odświętnych. Dąbrówka pow. międzyszech. Fot. C. A. F-Baranowski, 1950 r.

Obecnie młode mężatki ubierają się jak dorosłe dziewczyny, choć niekiedy noszą nowoczesne angielskie kostiumy. Starsze mężatki ubierają się częściowo po dawnemu, nakładają kabaty, szorc, fartuchy na pasku, kopkę, pończochy. (Ryc. 36).

Pod koniec XIX w. nosiły staruszki w dni odświętne suknię watowaną, sicie i kopę. Przed 1914 r. ustaliła się następująca moda: storki wyróżniały się od mężatek czarnymi kabatai, *cygonką* na kopce i ciemnymi fartuchami (brązowym, fioletowym, czarnym). Staruszki nosiły w lecie na rękach białe chusty „kwiotkate“, a zimą ciepłe, wełniane.

Obecnie wśród staruszek przeważa strój sprzed 1914 r. Niewiele też starszych kobiet okrywa czepek *cygonką*. Na rękach zamiast dawnych białych chust noszone są obecnie wyłącznie chusty czarne. (Ryc. 39).

Opisane formy stroju odświętnego w porównaniu z roboczymi cechuje większa barwność i dbałość o lepszy materiał.

Strój obrzędowy. Pod wpływem ogólnej mody około 1914 r. zawijano dziewczętom warkocze w „kiksy“, tj. płaskie koki na uszach. Do szkoły chodziły w sukniach i białych długich fartuchach. Po dwu, trzech latach uczęszczania do szkoły dziewczynka otrzymywała fartuch na pasku, *polkę*, szorc, i kryzik na szyję. Oznaką ukończenia nauki w szkole były korale. Obecnie ubierają się podług mody w krótkie sukienki i fartuszki.

Do pierwszej Komunii ubierano dziewczęta w odświętny barwny strój (ryc. 34). Obecnie idą ubrane w bieli. Suknia sięga niżej kolan. Na głowie mają mirtowy wianek.

Zaręczyny. W dzień „zanoszenia na zapowiedzi“ dziewczyna ubierała się jak do kościoła, nie w suknię lecz w kabał „burey“ tj. bordowy (ryc. 36). Wstążki kopkowe zwykle zawiązane pod brodą i opuszczone na piersi podwijala i przypinała do kopki, na *ślorce* (ryc. 60). Kryzik nakładała jednocześniowy, fartuch szary, tj. biały w niebieskie podłużne

paski. Gości na wesele zapraszała ubrana w podobny sposób, jedynie z tą różnicą, że zamiast fartucha w pionowe paski nakładała cały biały bogato zdobiony haftem, przez który przebijała ciemna spódnica (ryc. 53).

Obecnie w okresie narzeczeństwa dziewczyny żadnych specjalnych oznak nie noszą, lecz ubierają się możliwie jak najstaranniej. Rzadko nakładają pierścionki.

Ryc. 37. Dziewczynka w „bukietach”. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.

Wesele. Strój młodej. Młoda do ślubu sprawiała sobie wszystkie części ubioru. Suknię nakładała zieloną albo „jasną“ tj. modrą, fartuch do zielonej sukni niebieski, a do niebieskiej zielony, sić „kawiata“ tj. brązową albo „wiśniową“ tj. fioletową, kryzik podwójny bez koralu. Włosy zaczesywała w przedział⁵¹, wieniec z mirtu ozdobiony białymi płóciennymi kwiatkami uzupełniał przybranie głowy (ryc. 14, w środku). Trzewiki na początku XX w. wysokie, a przed 1914 r. niskie, czarne i także pończochy.

Po powrocie do domu przebierała się podobnie jak drużyna, zostawiając na głowie wieniec. Młoda miała pod brodą wstęgi zielone i niebieskie, gdy tymczasem drużyna miała różowe z zielonymi listkami. Kiedy oplecek młodej był modry, nakładała zielony lub fioletowy fartuch, gdy znów oplecek był zielony — fartuch był fioletowy. Drużyna stosowała odmienne kolory. (Ryc. 2).

Obecnie młoda idzie do ślubu ubrana biało; suknię ma długą, welon i wianek mirtowy na głowie.

Strój druhen. Do kościoła drużny nakładały suknie w barwach „bystrych“ tj. jaskrawych — niebieskie, bordowe, zielone; na nie fartuchy różowe lub czerwone, białą sić i podwójny kryzik, wstęgi zawiązane pod brodą, opuszczone na piersi, korale. Aby nałożyć ozdoby na głowę czesały włosy w *plyjskę*, tj. przedział na środku i cztery war-kocze: dwa zaczynały się na skroniach, a dwa z tyłu; następnie łączono je razem i za-wijano kok przypięty do włosów grzebieniem i szpilkami. Na to nakładały wstążkę uło-żoną w fałdy, głowę zdobiły barwnym bukietem (Tabl. I). Od kryzika z tyłu spadały dwie węższe wstążki. Po powrocie przebierały się w kabatek, a zamiast sukni wkładały białą spódnicę, na nią biały szorc z opleckiem zielonym, czerwonym lub niebieskim. Kiedy był niebieski lub zielony, przypasywały czerwony albo różowy fartuch. Nowszą modą z lat trzydziestych jest nakładanie do białej spódnicy, białych pończoch oraz cho-dzenie w białych kabatkach bez bukietów i w kryzie jednocześnie (ryc. 2).

Oznaką przynależności do drużyny weselnej jest wiązka kwiatów. Po powrocie z uro-czystości ślubnej przebierają się w lekkie jedwabne suknie.

Gospodynie ubierały się jak drużny, z tą różnicą, że zamiast bukietów miały na gło-wie kopki ze wstęgami zawiązanymi pod brodą, i nie nakładały na szyję korali. Obec-nie ubierają się w stroje odświętne współczesne, rzadko w starodawne.

Matki i staruszki ubrane były na czas weselny w ciemną odzież; wierzchni ich ubiór stanowił czarny kabat, spódnica ciemnozielona albo ciemnomodra, fartuch bordowy, zie-lony albo modry, kryzik płócienny bez korali (ryc. 65). Kopkę nakładały z różowymi albo czerwonymi wstęgami. Staruszki miały na kopce nałożoną chustkę zw. *cygonką*. Na nogach miały czarne pończochy i trzewiki. Obecnie ubierają się głównie po staro-dawnemu.

Strój staropanieński, wdowieński i panny „przypalanej“

Stare panny ubierały się tak jak mężatki, nigdy jednak nie nakładały barwnych bukie-tów ani stroju noszonego przez panny młode. Nigdy też nie chodziły z gołą głową, lecz zawsze w kopce lub chustce. Idąc do ślubu nakładały wieniec mirtowy na głowę, starsze zaś szły w kopkach z ga-łazką mirtu w ręce.

Wdowy ubierały się jak mężatki. Do ślubu zamiast wieńca mirtowego nakła-dały kopkę z wstęgami „jasnymi“, tzn. białymi, posiadającymi wielkie niebie-skie kwiaty z zielonymi liśćmi. Panny „przypalone“ tj. posiadające dziecko, zwane też rzadziej *kurewkami*, ubierały się do ślubu jak wdowy, nie brały jed-nak do ręki mirtu.

Obecnie różnice te w wielkiej mierze już się zatarły, panny przypalone nakła-dają do ślubu białe suknie, welony, wianek mirtowy, choć nie zamknięty. Bardziej konserwatywne nakładają su-knie modre.

Pogrzeb. Na początku XX w., nie rzadko nawet przed 1914 r. zmarłe

Ryc. 38. Sposób nakładania wstążki. Dąbrów-ka, pow. Międzyrzecz. Fot. Grażyna Wysz-owska, 1953 r.

dziewczyny i młode mężatki ubierano jak do ślubu, lecz zamiast wienca mirtowego dawano im kopkę z wstążkami w niebieskie kwiaty, opuszczonymi na piersi. Starsze kobiety chowano w strojach odświętnych, w kabacie oraz w kopce z cygonką na wierzchu. Około 1912 r. zaprzestano chować starsze osoby w kitlach⁵².

Do trumny tak młodym, jak i starym wkładano igłę z nitką, którą szyto kitel.

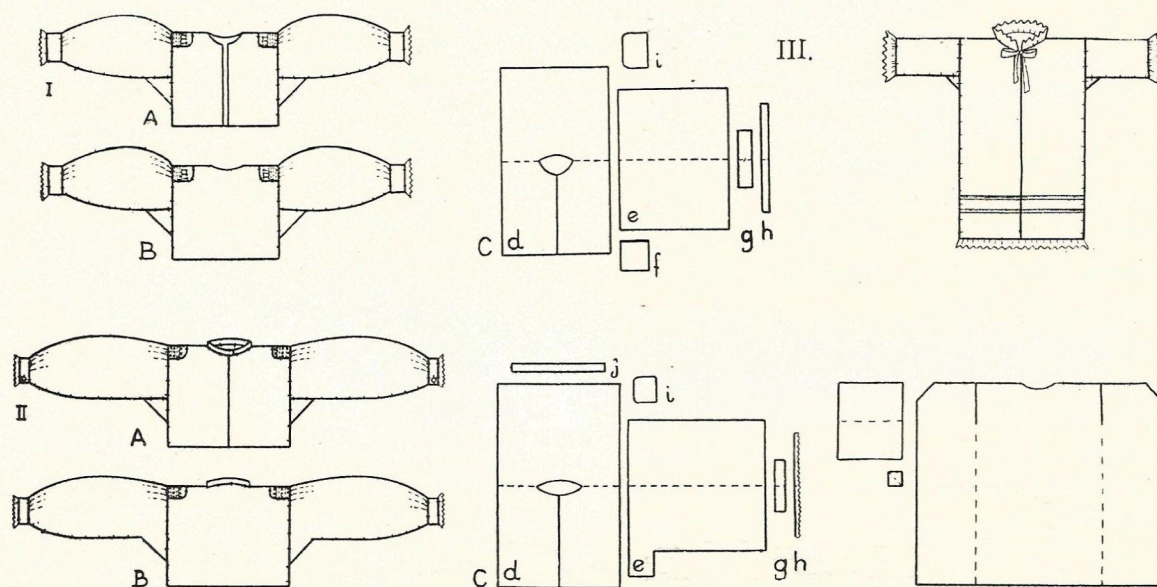
Na pogrzeb ubierały się kobiety w strój odświętny w kolorach żałobnych: zielonym i bordowym. Od około 1914 r. za kolor żałobny zaczęto uważać kolor czarny. Dziewczyny nie nakładały koralu. Kobiety, krewnie zmarłej, zaznaczały żałobę przez nakładanie na kopkę cygonki.

Dożynki czyli winiec. Przodownica niosąca wieniec miała na sobie kopkę zawiązaną pod brodą wstążkami „weselnymi“ w czerwone i różowe kwiaty, kryzik płócienny, korale, biały kabatek z krótkimi do łokcia rękawami, czerwony albo niebieski oplecek, czarny spódnik i biały wyszywany fartuch; na nogach czarne pończochy i także niskie trzewiki. Pozostałe kobiety biorące udział w dożynkach miały wstęgi przypięte do *ślorki*, spódnice zielone, modre, brązowe, niektóre w desenie. Inne były ubrane w kabaty bordowe, różowe i niebieskie fartuchy w białe paski.

Obecnie cztery przodownice niosące wieniec

Ryc. 39. Ubiór odświętny starszej kobiety. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.

Ryc. 40. Kabatki płócienne nakładane pod stanik tzw. „oplecek“. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — płat główny, przód i tył, e, f, g, h — części rękawa, i — naramiennik, j — kołnierz. Według okazu: Katarzyny Połaki (I) i Doroty Spychały (II). Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1945, 1954 r. Podziałka 1 : 30. III. Szkie „krzesnoka“ okrycia wierzchniego noworodka. Kaława, pow. Międzyrzecz, 1954 r.

Podziałka 1 : 20

ubierają się w dawny strój druhny, tj. kabatek, bez ozdób na głowie. Starsze kobiety ubrane są w polki i w białe fartuchy, bez czepków.

Gwiazdka. Dawniej jak i obecnie chodziły w wigilijny wieczór oprócz gwiazdorów, *gwiazdki* ubrane w białą płachtę, którą przewiązywały niebieską szeroką wstążką. Na głowę zarzucały drugą białą płachtę spod której widać było *larwę*, tj. maskę nałożoną na twarz. W jednej ręce trzymały koszyk z podarkami, w drugiej *kanciok*, tj. kij, do którego były przymocowane rzemienie.

Święta narodowe i kościelne. W okresie międzywojennym, kiedy Ziemia Lubuska była pod zaborem niemieckim, kobiety idąc na zebranie do polskich organizacji np. do Związku Polaków, ubierały najpiękniejsze stroje, zwłaszcza, gdy wyjeżdżały w delegacji do okolicznych kół lub do Berlina (ryc. 14). Strój ludowy mimo prześladowania przez władze zaborcze był przejawem polskości i patriotyzmu.

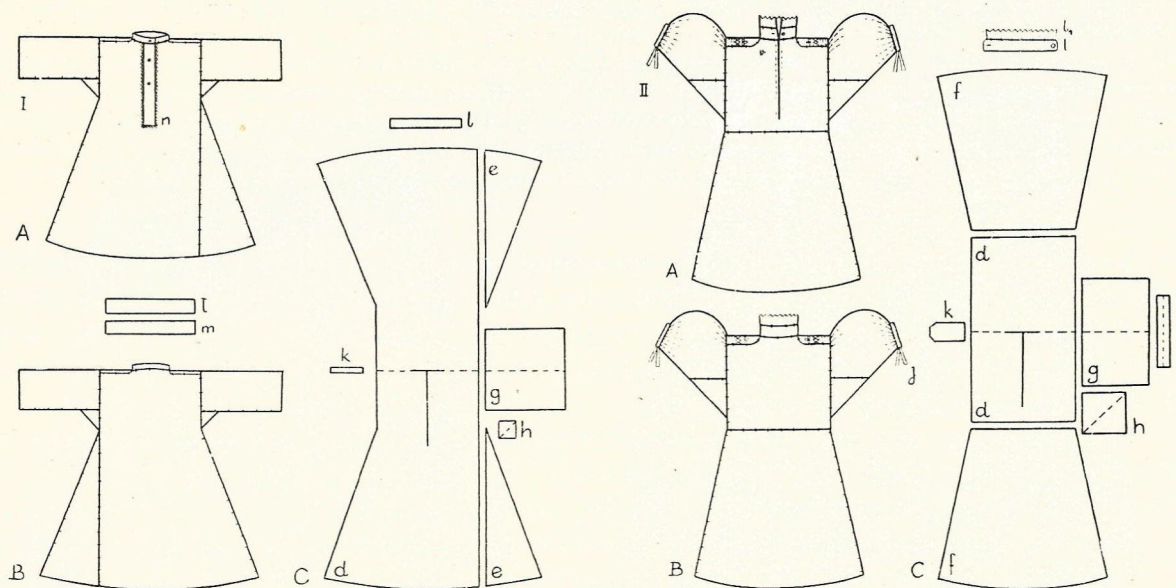
Obecnie w święta narodowe młodzieżowe delegacje ubierają się w strój ludowy. Starsi w święta kościelne ubierają się również w tradycyjny strój ludowy, szczególnie podczas procesji Bożego Ciała.

Rozdział VII

SZCZEGÓŁOWY OPIS UBIORU KOBIECEGO

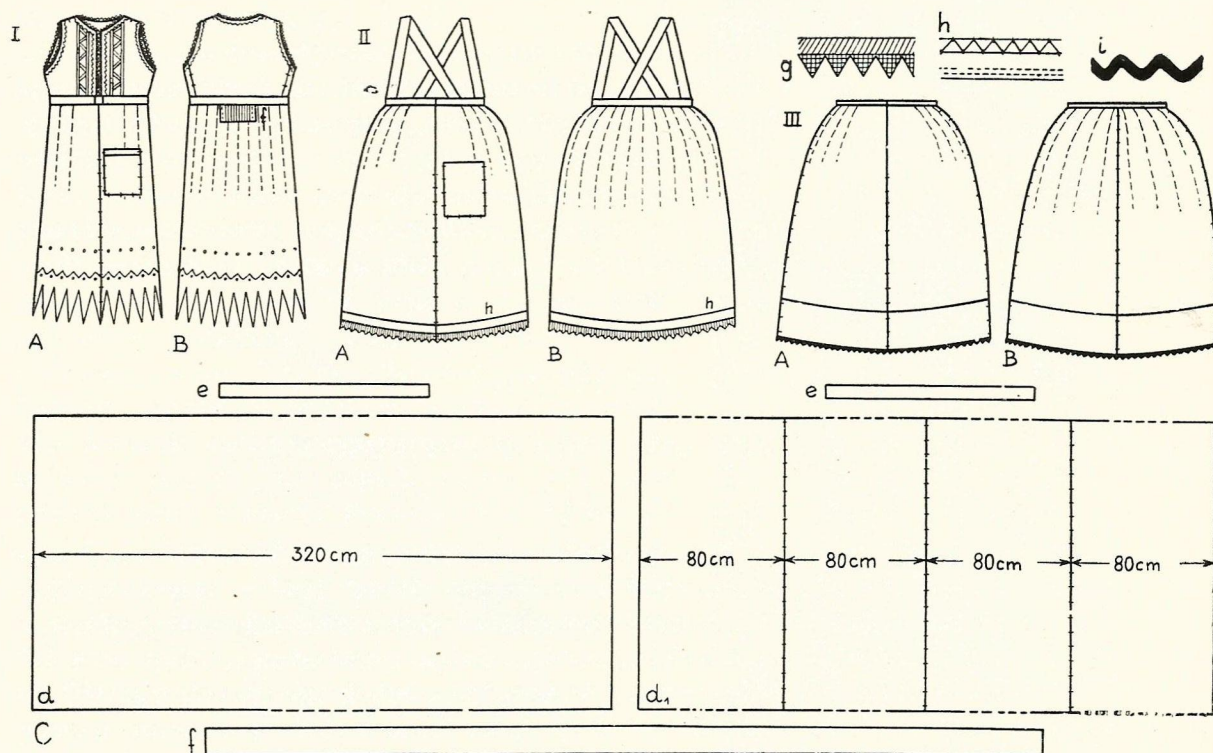
Bielizna

Koszule szyto z białego płótna lnianego i *porchinu*, tj. flaneli: koszulę do pracy wykonywano z grubszego płótna, na niedziele z cieńszego. Około 1900 r. szyto koszule o kroju przedstawionym na ryc. 41 z trzech gatunków płótna; nadolek z najgrubszego, stanik z cieńszego, a rękawy z najdelikatniejszego. Dziewczynki zimą a starszuszki stale nosiły koszule z długimi rękawami, szyte z kołnierzykiem lub z *wyłogą*. Wyłoga jest to przyszyta do brzegu koszuli otaczającego szyję łątką luźno wyłożona. Czasami wyłogę doszywano do kołnierzyka. Ryc. 41, I przedstawia starszy typ koszuli z Podmokła Wiel-

Ryc. 41. Koszule kobiece, płócienne. I — zimowa, II — letnia A — przód, B — tył, C — części kroju: d — „Kabatek“, część górna (poncho), c — kliny poszerzające boki, f — nadolek, g, h, i — części rękawa, j — „sznurka“, tasiemka do ściągania i zawiązywania, k — naramiennik, l — kołnierzyk, l' — „wyłoga“, część kołnierzyka wykładana na zewnątrz, ł, m — część wierzchnia i spódnie naszywki zdobiące koszulę I z przodu, n — ząbki ozdobne. I — według okazu Muzeum Narodowego w Poznaniu—Rogalinie, nr. inw. E 81 z Podmokła Wielkiego, pow. Sulechów. II — według okazu Konstancji Kusior z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, 1954. Podziałka 1 : 30.

kiego, pow. Sulechów. Koszula ta jest uszyta z dość grubego płótna domowej roboty, kroju p o n c h o, posiada kołnierzyk, u którego jest wszytych 7 drobnych fałd, krótkie, luźne rękawy poszerzone przez doszyte podpasze, z boku przyszyte dwa kliny poszerzające obwód koszuli u dołu, wąski naramiennik oraz przyszyte do naszywki zapinającej koszulę na 3 guziki zdobiny w kształcie ząbków z fabrycznie wykonanej taśmy (ryc. 41, I, n).

Ryc. 42. Spódnice: I — odświety opeczek z szorcem, stanik z spódnica biala, II — „watom“, spódnica watomana, III — „szorc“ — spódnica. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — krój spódnicy I, II; d¹ — krój spódnicy III; e — pasek, f — taśma lniana do zgrubienia spódnicy „na krzyżach“ — g różowe ząbki wykonane na iglicach zdobiące watom, h — taśma barwna zdobiąca watom powyżej ząbków, i — „ząbki“ — taśma służąca do ozdoby dolnego brzegu spódnicy III. Krój kieszeni i szelek ilustrują rysunki orientacyjne. Odziewając się nakładają najpierw watom, następnie opeczek z szorcem, a później szorc. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1953 r. Podziałka 1 : 30, ozdób g, h i — 1 : 6

Koszula z Dąbrówki różni się od poprzedniej tym, że posiada doszyte do stanika nadolek, rękawy na szerokość naramienników suto marszczone i powyżej łokcia wszyte w obszywkę, przez którą od spodu przeciągnięta jest tasiemka zastępująca guzik. Inny jest też kołnierzyk z *wyłogą* i szerokie (8 cm) naramienniki ozdobione białym haftem, a także brak ozdób z przodu (ryc. 41, II).

Koszule dziewczęce krojono jak koszule z Podmokła W., tylko z boku nie doszywano klinów, gdyż szerokość materiałów na wielkość dziecka była dostateczna. Karczek i rękawy wykańczano jak przy koszuli (ryc. 41, I). Zimowe koszule były dłuższe.

Obecnie przeważnie noszą jedwabne koszule trykotowe albo płóciennę.

Najstarsze kobiety pamiętają noszenie *gutek* (koniec XIX w.). Nosiły je wówczas przeważnie starsze kobiety, panny wstydziły się je nosić. Rozpowszechnienie więc i ogólne przyjęcie ich jako odzieży nastąpiło dopiero w okresie I wojny światowej. Krojono je z jednego kawałka płótna albo flaneli a noszono na pasku lub tasiemce naciągniętej u górnego brzegu płata. Z tyłu, a częściowo i z przodu miały długi do pasa rozporek. Zwano je też *nogawicami*.

Obecnie tę część bielizny noszą wszystkie kobiety, głównie trykotowe i jedwabne, wyrobu fabrycznego, zimą wełniane lub flanelowe.

Spódnica

Na Ziemi Lubuskiej są znane różne rodzaje spódnic, które zależnie od tkaniny i kroju autochtonki nazywają *spódnik*, *dera*, *szorc*, *watok*, określając je też podług koloru.

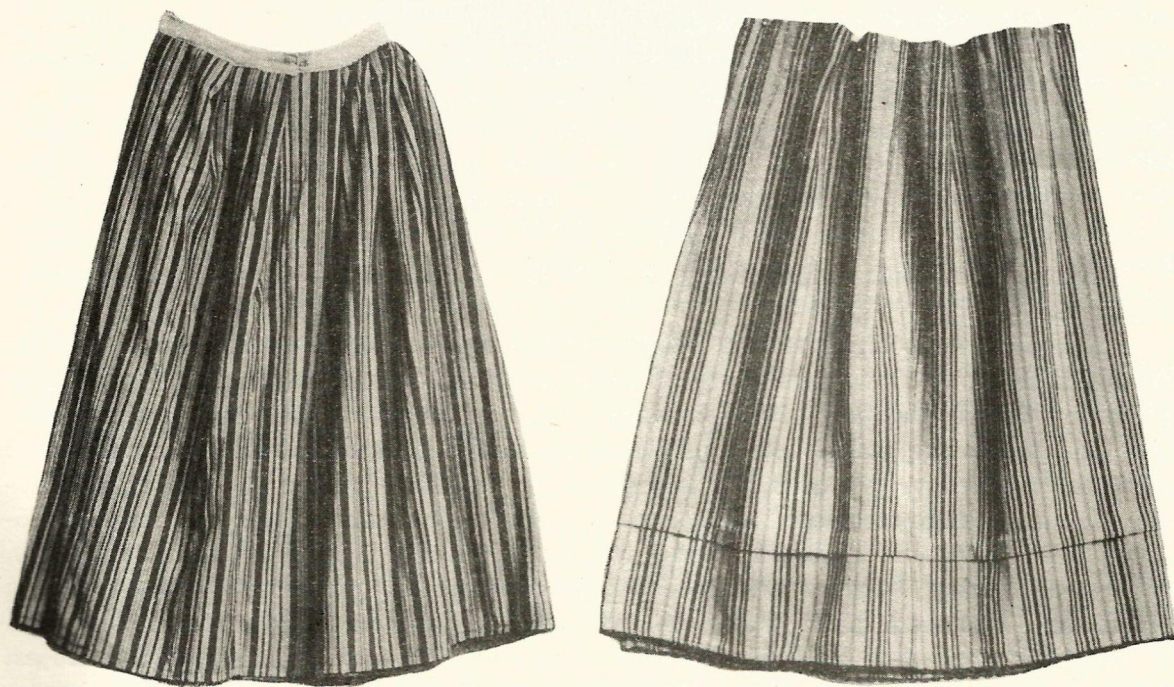
W XVIII w. T. H. Fontane uważa za charakterystyczne dla miejscowej ludności spódnice koloru czerwonego. W okolicach zaś Zielonej Góry w tym czasie, wg. T. Seweryna, nosiły kobiety spódnice składające się z dwóch tkanin; z przodu z płótna workowego, zakrywanego zwykle zapaską, a z pozostałych stron z innej tkaniny. Dane natomiast z XIX w. mówią, że spódnice noszono różne, zależnie od pory roku i zamożności. Zwykle noszono trzy spódnice. Szyto je z białego, farbowanego płótna, zdobionego w motywy odciskane z klocków. Te spódnice zwano *modre jak* ze względu na granatowe tło, na którym odbijano zdobiny. Poza tym spódnice szyto z flaneli, sukna i jedwabiu w kolorach granatowym lub fioletowym w czarne kratki, czerwonym tj. cy-nobrowym, bordowym, brązowym, fioletowym, niebieskim, czarnym, zielonym i in.

Na spódnice szytą na pasku używa się 3—4 m materiału (szer. 90 cm). Materiał na spódnice składa się z 3—4 kawałków tj. brytów lub z jednego, długiego pasa tkaniny. Spódnica jest z przodu zszyta i posiada (20 cm) rozporek, z tyłu jest mocno fałdowana. Fałdy są wszyte w pasek (szer. 2,5 cm). Aby poszerzyć sylwetkę, spódnica przy pasku jest zagięta (ok. 4—7 cm). Pasek zapina się szpilką z łebkiem lub haftką. Spódnica jest 1—2 cm dłuższa od spódnika, tj. *szorca*, na który się nakłada i sięga niżej połowy łydek, czasami prawie do kostek (ryc. 35, 46).

Dera zwana też rzadko *wełniakiem* jest to spódnica uszyta z barwnego samodziału, posiadającego lnianą osnowę, a wątek wełniany (ryc. 43). Tablica III przedstawia najczęściej spotykane samodziały. Spódnice z samodziałów szyto jak spódniki, lecz bez jakichkolwiek ozdób; rzadko na derze można zauważyć jedną zakładkę.

Szorcem często nazywają samą spódnice, lecz w zasadzie nazwa ta jest określeniem części odzieży, składającej się ze stanika czyli oplecka i spódnicy (*szorca*) zszytych razem.

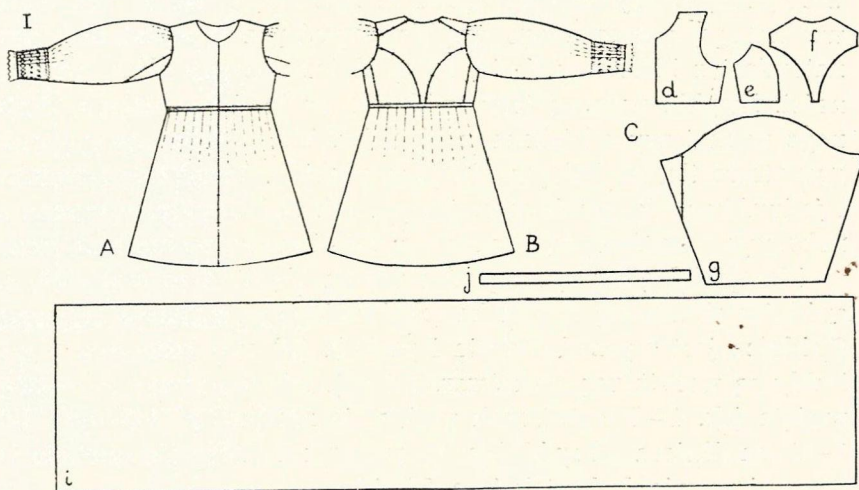
Szorc do białego kabatka, noszony często przez druhny lub przez dziewczyny latem, składa się z barwnego oplecka i białej spódnicy. Spódnica uszyta jest z lnianego cienkiego płótna. Przed 1939 r. — 1945 r. jeszcze wiele kobiet miało spódniki uszyte z płótna

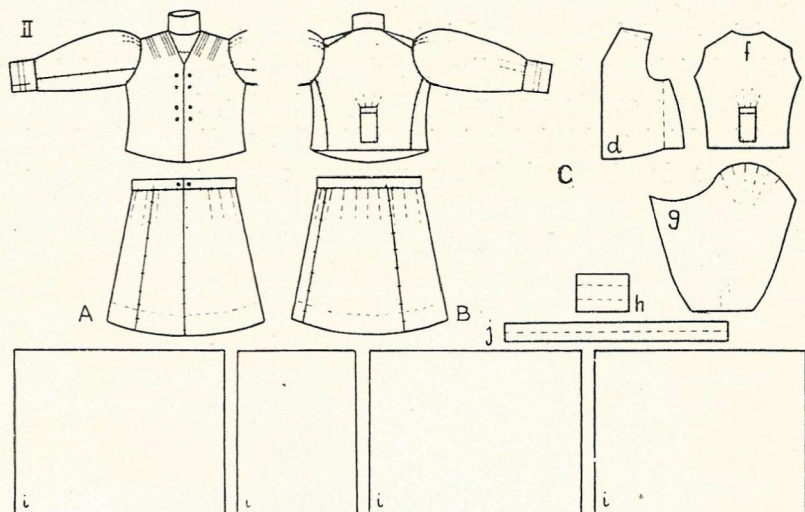
Ryc. 43. Spódnice samodziałowe: z Podmokla, pow. Sulechów, Muzeum Narodowe w Poznaniu—Rogalinie. Nr inw. M. N. P. E. 68, 67. Fot. L. Perz i F. Maćkowiak, 1956 r.

swojej roboty. Jedna trzecia część, a czasem i połowa spódnika jest ozdobiona ręcznym haftem, bądź też koronkami fabrycznymi. Często są też stosowane obie techniki zdobienia.

Spódnice szyje się zazwyczaj z jednego płatu materiału, (dług. ok. 3 m), do którego doszywa się tej samej długości haft (szer. 25—30 cm). Spódnica posiada kieszeń umieszczoną z lewej strony „aby w czasie tańca nie zawadzała”. Z tyłu, w pasie, mimo, że jest dwukrotnie zawinięta, posiada przyszytą naszewkę, wykonaną z grubego płótna, ułożoną w liczne fałdy stanowiące pas (2×7×13 cm). Spódnik wszyty jest w pasek, na którym nosi się go w połączeniu z opleckiem, ma 2 zakładki zapasowe, sięga niżej połowy łydek.

Ryc. 44. Suknie odświętne. I — starszego typu z końca XIX i pocz. XX w., II — około 1910 r. będąca odbiciem ówczesnej mody, błędnie uważana za ludową. A — przód, B — tył, C — części kroju; d — przód, e, f — tył, g, h — rękaw, i — części spódnicy tzw. bryty, j — pasek. Okaz I z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, II — z Podmokła, pow. Sułechów. 1954. Podziałka 1 : 30

Elementami zdobniczymi są fałdy, 4 z przodu a kilkadziesiąt z tyłu, haft, koronka i zakładki.

Piątą odmianę spódnic stanowią *watoki*⁵³, w Wielkopolsce zwane *watówkami* (ryc. 42, II). Watoki różnią się od *watówek* tym, że są noszone na szelkach i przeważnie są uszyte z tkaniny koloru zielonego. Przedstawiony watek jest uszyty z zielonej wełnianej tkaniny, ma podszewkę szaro-popielatą. Między podszewką a tkaniną zewnętrzną znajduje się biała wata przyszyta do stron zewnętrznych: przy dolnym brzegu watek jest ozdobiony naszytą biało-czerwoną taśmą zygzakowatą, stebnowaniem oraz wiązanym z różowej wełny paskiem i ząbkami. Brzeg wateka jest z tyłu i z boków gęsto fałdowany, czyli *wrobkowany* i wszyty w pasek szer. 2,5 cm, zapinany na haczyk i haftkę. Szelki (4 cm szer.) wykonane są z grubej tkaniny ozdobionej w środku zielonym paskiem. Obwód dolnego brzegu wateka wynosi 213 cm, w pasie 86 cm, dł. 84 cm. Watek jest zawsze krótszy od pozostałych spódnic i stanowi odzienie, które nakłada się bezpośrednio na bieliznę. Kiedy jest zimno, pod watek naciąga się ciemną spódnicę, a na nią *szorc*, wzgl. *derę*.

Oplecek. Części ubioru zwane na innych obszarach gorsetami lub stanikami, na Ziemi Lubuskiej określane bywają jako *oplecki*, rzadziej *sznurówki*, i to szczególnie wówczas, kiedy chodzi przeważnie o gorset przykryty innymi częściami ubioru, wykonany mniej starannie. W porównaniu ze sznurówkami wielkopolskimi, które tam stanowią wierzchnią część ubioru, oplecek nie posiada wałka z tkaniny, tzn. *kiszki*, na którą zawieszają się spódnice.

Ryc. 45. Kobieta w odświętnym stroju. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.

Najstarsze odświętne oplecki (ryc. 33), wspomniane dziś przez sędziwe kobiety, były szyte z adamaszku i atłasu. Obecnie szyje się oplecki z różnych materiałów jedwabnych, a oplecki robocze do szorców — z płótna, bawełny lub tkanin półjedwabnych. Używane są głównie w kolorze modrakowym, niebieskim, zielonym, jaskrawo seledynowym, karmazynowym, różowym, jaskrawo cynobrowym i purpurowym. Podszewkę oplecka stanowi biała flanela lub płótno. Oplecek składa się z trzech części zszytych na ramionach i pod pachami. Wycięcia koło szyi i pod pachami są stosunkowo małe (ryc. 50). Oplecek zapina się z przodu na metalowe haftki, wzdłuż których do około 1920 r. między materiałem i podszewką wszywano metalowe taśmy, przez co lepiej przylegał do figury. Oplecek skrojony jest na wyrost,

a w miarę wzrostu właścicielki spódnice można przyszywać coraz niżej.

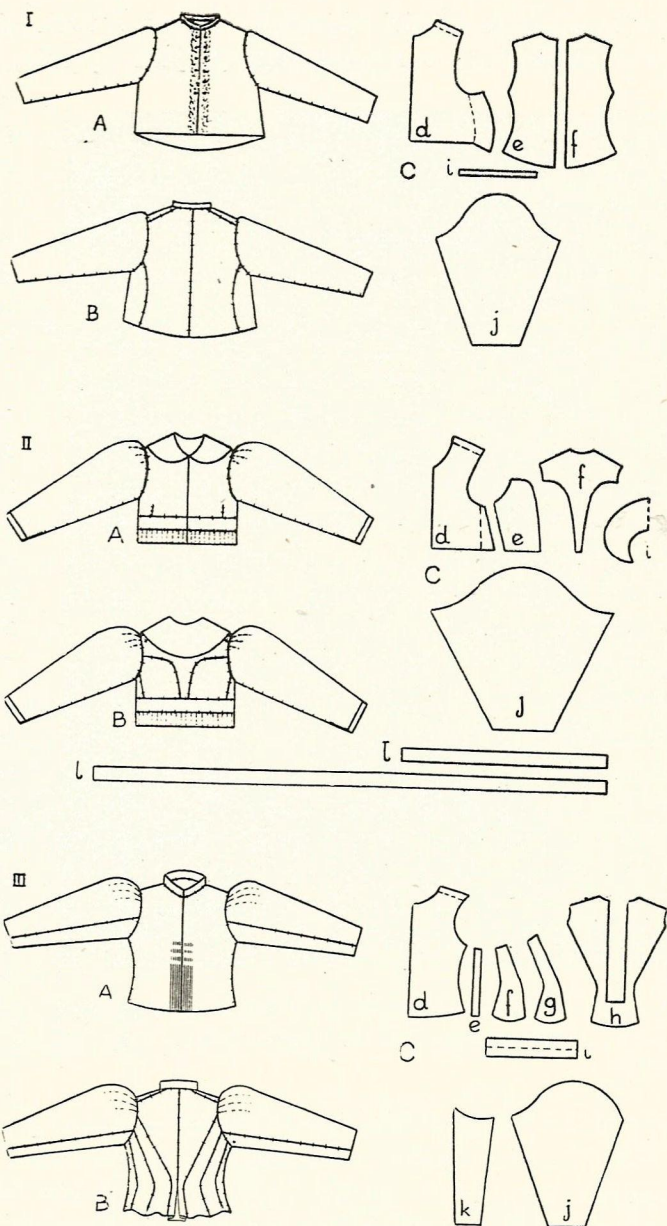
Na ozdoby oplecka składają się zygzakowate sznurki, oplotki i srebrne lub złote taśmy, stosowane ok. 1930 r. (ryc. 50, II). Ozdoby te biegną wzdłuż szyi i wzdłuż zapięcia. Taśmy zygzakowate tzw. *zabki*, które wystają spod krawędzi oplecka, są zazwyczaj ciemniejsze od materiału, z którego jest wykonany sam oplecek; często bywają czarne i czerwone. Z przodu wzdłuż zapięcia biegną dwie taśmy srebrne albo złote, wypełnione takimiż zygzakami. Taśmy są ozdobą stosunkowo młodą, wprowadzoną do stroju w ok. 1930 r. i przez starsze kobiety uważane są nietypowe. Młodsze dziewczęta natomiast chętnie stosują je do stroju kiedy nakładają na głowę bukiety.

Okolo 1900 r. ozdoby oplecka stanowiły głównie barwne wąskie wstążeczki, układane w meandry, ósemki i zygzaki, które obecnie zostały zastąpione ozdobami przedstawionymi na rycinie 51, 55.

Suknie

Formą przejściową spódnicy i oplecka jest tak zwany *szorc*, który nakłada się zwykle na koszulę, lub biały kabatek i 1—3 spódnice. Szorc składa się z oplecka i ze spódnicy (ryc. 42). Obie te części są zszyte w pasie, a część oplecka jest wpuszczona w spódnik. Oplecek jest zewnętrzną częścią szorca, na którą w zasadzie już nic więcej nie wkłada się. Spódnica natomiast stanowi część spodnią, stąd jej nazwa. Nakłada się na nią jeszcze jedną spódnice i ta dopiero jest częścią zewnętrzną ubioru świątecznego.

Ryc. 46. Bluzki: I — polka zdobiona z przodu barwnym haftem, II — kabat, III — kaftan. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — przód, e, f, g, h — tył, i — kołnierz, j, k — rękaw, l — taśma ułożona w fałdy, ł — pasek. Okaz I — z Kaławy, II — z Dąbrówki, oba pow. Międzyrzecz, III — z Nowego Kramska, pow. Sulechów. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie, nr. inw. E 1408, r. 1954. Podziałka 1 : 30

Szorce świąteczne posiadają barwne oplecki i białe, bogato ozdobione haftem spódnice (ryc. 42, I) Szorc ze spódnicą barwną stanowi wierzchnie odzienie robocze.

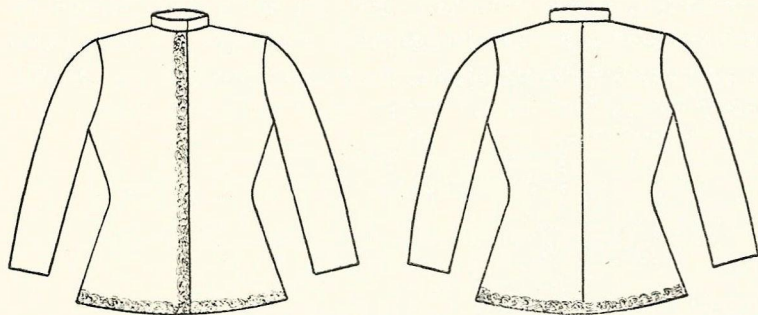
Suknie noszone już w XIX w., rozpowszechniły się na wsi z początkiem XX w. i były wówczas powszechne, jako odzienie świąteczne. Kiedy ok. 1914 r. zaczęły rozpowszechniać się kabaty, suknie zaczęto nosić rzadziej i zwykle w dni mniej uroczyste. W okresie międzywojennym suknie dawnego kroju stały się wierzchnim ubiorem obrzędowym. Poraz pierwszy nakładała suknię młoda do ślubu. Suknie ślubne sztyto głównie z jedwabiu (brokatu) koloru zielonego. Inne suknie sztyto z tkanin barwy niebieskiej i bordowej, a dzieciom białe (ryc. 44, I, tabl. II).

Dawna suknia przypominała w kroju szorc, cały uszyty z jednokowej tkaniny, do oplecka doszywano rękawy. Składał się więc z „kabotka” tj. części górnej i szorca tj. spódnicy. Dawniej często obie te części nie były zszyte i stanowiły odrębną całość.

Część górna przypominająca polki i oplecki, jest bez kołnierzyka, a niekiedy podobna do kabotka (ryc. 46, II). W obu przypadkach składa się z trzech części; rękawy są na ramieniu gęsto marszczone, u dołu ozdobione 4—5 barwnymi paskami, białą

Ryc. 47. „Kabat” ozdobiony czarnym haftem. Podmokle Małe, pow. Sulechów, Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. M. N. P. — 745. Fot. A. Glapa, 1956 r.

Ryc. 48. Szkic „wacioka” zimowego kobiecego okrycia, noszonego jeszcze ok. 1880 r. Porównaj ryc. 11. Kramsko Stare, pow. Sulechów. Rekonstrukcja 1954 r.

koronką w fałdy, plotką, zielonym lub różowym sznurkiem lub ozdobną bordową tasiemką itp. (ryc. 49, tabl. II).

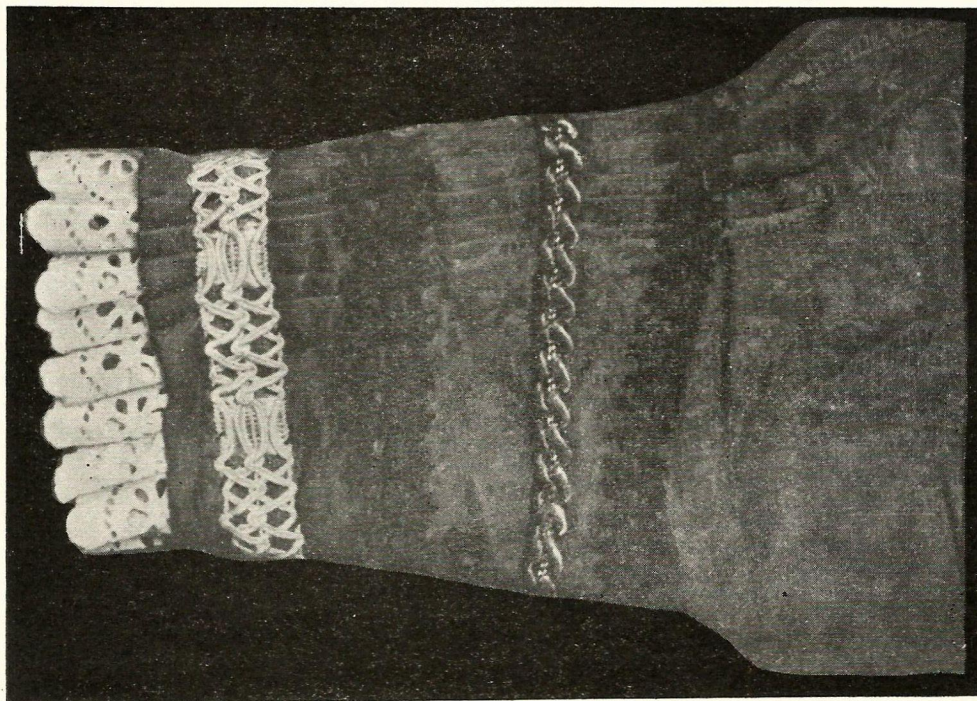
Spódnica sukni różni się od opisanych spódnic tym, że jest znacznie szersza (do 5 m). Z tyłu ma około 180 fałd wszytych w pasek, z przodu z każdej strony po 40. Okaz znajdujący się w Muzeum Narodowym w Rogalinie (nr E 1266) przy dolnym brzegu posiada 5 cm zakładkę naszytą plotką cynobrową, spod spodu dolnej krawędzi wystają czarne ząbki. W miejscu zszycia dwóch końców tkaniny spódnika z przodu plotka jest zawinięta w kółeczko. Długość sięgała niżej kostek.

Suknie szyto z jedwabiu, brokatu lub rypsu. Górną część sukni podszewkowano cienkim, szarym płótnem, a spódnice sztywną gazą. Jeżeli nie przewidziano 2—5 cm kołnierzyka, wycięcie na szyi stebnowano. Dla ozdoby wszywano w szwy na ramionach i plecach wąskie wypustki. Suknie zapinano na haftki; 60 lat temu stare kobiety nosiły suknie watowane.

Noszone w Podmoklach i innych wioskach dawne suknie, uważane dzisiaj przez niektóre osoby za lubuski strój regionalny, są dokładnym odzwierciedleniem mody z ok. 1910 r. (ryc. 44, II).

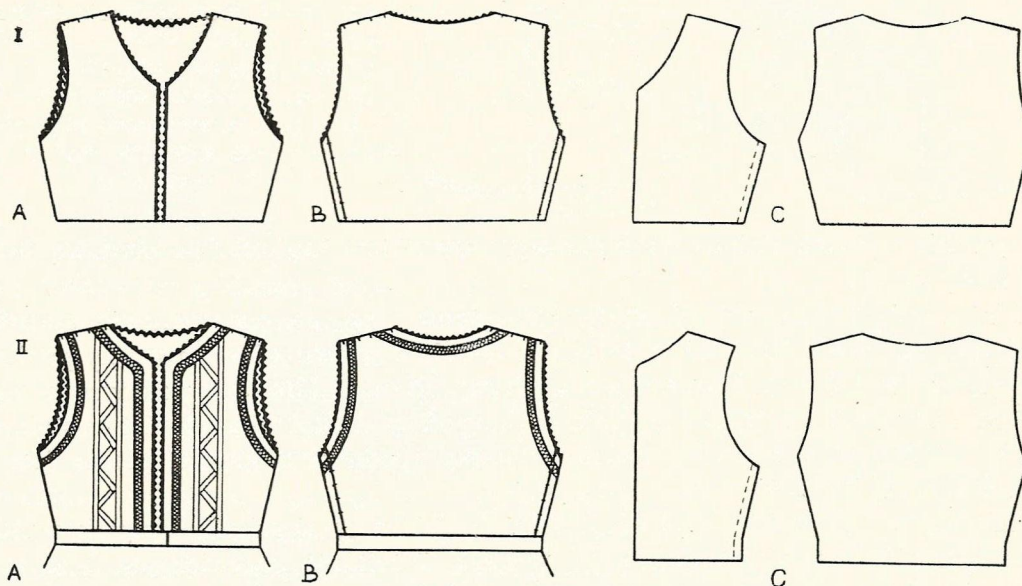
Bluzki i kabotki

Wierzchnim odzieniem są białe *kabotki*, zwane w Wielkopolsce *koszulkami*, oraz *polki*, zwane na innych obszarach *jaczkami* lub też *kabotkami*.

Ryc. 49. Ozdoby na rękawie sukni. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. E 1266. Fot. A. Glapa, 1954 r.

Na koszulę w stroju letnim nakładają dziewczęta tzw. kabotek szyty z cienkiego fabrycznego płótna, koronki i haftu; sięgający niżej bioder, typu podłużnego *poncho*⁵⁴. Dookoła otworu na szyję jest niekiedy dosztyty kołnierzyk (szer. 1,5 cm) zapinany na szpilkę.

Ryc. 50. Staniki zwane „opleckami”. I — starszego typu, strojniejszy w ozdoby noszony do ok. 1920 r. II — współczesny. Oplecki wpuszcza się w spódnice, które przypina się do nich szpilkami. W/g okazu Katarzyny Pałaki (I) i Doroty Spychały (II). Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1945 r. Podziałka 1 : 15

Rękawy są szerokie, fałdowane. Ozdobne naramienniki dopełniają całości (ryc. 40). Rękaw składa się z trzech części: posiada pod pachą podpasze w kształcie kwadratu będące częścią składową płata głównego. Na barku między rękawem a kołnierzem jest naszyty haftowany przyramek (ryc. 79). Bywają też przyramki większe, sięgające aż do kołnierzyka. Przyramek jest haftowany w geometryczne desenie i obok fałdów i koronki stanowi największą ozdobę kabotka.

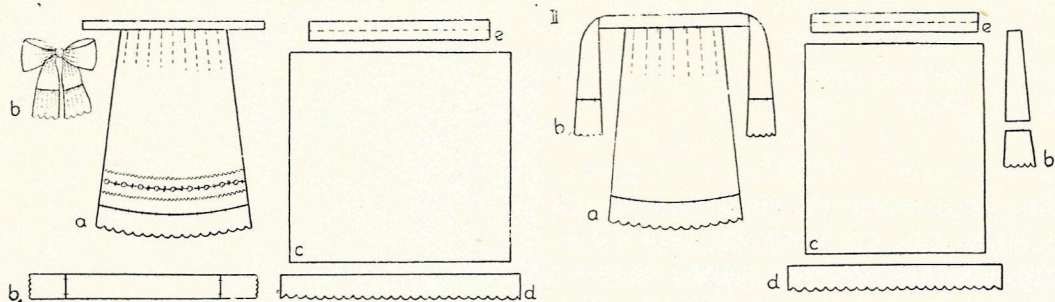
Obecnie, kiedy opisany strój jest już w zaniku, zamiast haftowanego przyramka można zauważyć na barku naszytą fabryczną koronkę.

Powszechnie używaną bluzą jest *polka* (ryc. 46, I). Nakłada się ją w dnie robocze i świąteczne, na targ, idąc w gościnę. Polka jest to luźna bluzka sięgająca niżej bioder; szyje się ją z droższego lub tańszego materiału, z podszewką lub bez podszewki, przeważnie z czarnej tkaniny, podszewkowanej flanelą. Przód polki składa się z dwóch części, tył z jednej lub dwóch (ryc. 46, Ic). Kołnierzyk ma wąski rękaw, jednocześnie, bez mankietu. Ozdobą polki jest bogaty barwny haft, wyszyty z przodu wzdłuż zapięcia, guziki i kunsztowne wyszycia i koronka (ryc. 73). Na Łużycach *polką* nazywa się również kabat, jest on trochę odmiennego kroju. Dolny brzeg polki opada zawsze na spódnice lub zapaskę.

Ryc. 51. Gorset odświętny starszego typu z ok. 1920 r. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.

Kabot jest bluzką ściśle przylegającą (ryc. 36, tabl. II). Kaboty szyto z czarnych cennych jedwabów, brokatów, tafty itp. na bawełnianej lub wełnianej podszwewce. Krój jego ilustruje ryc. 46, II. Aby lepiej przylegał do figury posiada pod piersiami dwie zaszewki i specjalny pasek, przody zapina się na haftki. Niżej paska do kabatu jest doszyta taśma

Ryc. 52. Zapaski odświętne zwane fartuchy, — widok ogólny, b, b' I — ozdoba przypinana z tyłu do paska, b II — część paska zawiązywana z tyłu w kokardę, c — krój zapaski części przedniej, d — tiul haftowany, e — pasek (część paska). Kaława, pow. Międzyrzecz, 1953 r. Podziałka 1 : 30

ułożona w 120 fałdów. Rękaw jest jednocześnieściowy, bufiasty, w kilkadziesiąt „wróbek“, tj. fałdów. W miejsce łukowatych zszyć na plecach i wszyciu rękawów, między szwami znajdują się dla ozdoby wąskie wypustki. Przy dłoni posiada kabot rozcięcie i mankiet (2,5 cm). Nakłada się go na uroczystości kościelne, na pogrzeb i na wesele (ryc. 46, II).

Zapaski

Zapaski odświętne szyje się z tych samych materiałów co oplecki, a więc z atlasu, adamaszku i innych jedwabów w kolorze takim, jak oplecki. Zestawienia kolorystyczne bywają kontrastowe; modry oplecek — bordowo karmazynowa zapaska, zielona zapaska — jaskrawo różowy oplecek.

Zapaskę kroi się z materiału o wymiarach 100×85 cm; ozdabia ją pasek (8×70 cm), kokarda (10×80 cm) oraz pasy haftu i koronek u dolnego brzegu zapaski i kokardy (ryc. 52). Kokardy wykonuje się jako odrębne części fartucha i przywiązuje się je z tyłu wąskimi taśmami. Wyjątkowo spotyka się doszyte do sznurów poszerzone kawałki tkaniny, którą się zdobi i wiąże.

Zapaski mogą być i mniej zdobione, białe, ręcznie haftowane nakłada się na zabawę lub odwiedziny. Zapaski zwane *modre jaki* szyte z granatowego płótna, zdobione wzorem odciskany z klocków, noszone przed 1914 r. w dni dżdżyste, koło domu i na wyjazd na targ. Do prac wykonywanych w gospodarstwie

Ryc. 53. Płócienna zapaska. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.

używa się jeszcze obecnie zapasek z grubych szarych tkanin, są to tzw. zapaski *porabione*. Szereg gatunków zapasek ilustrują ryc. 33, 35, 39, 53.

Zapaska posiada rozmaitą ilość fałd (*wrób*). Zapaska zakładana do fałdzonego kabota posiadała ich więcej, do gładkiej polki miała ich mniej. Współczesne zapaski robocze różnią się od dawnych głównie tym, że okrywają całą postać z przodu i z tyłu, niekiedy posiadają rękawy, lub okrywają cały przód i noszone są na szelkach. Lubuszan-ki posiadały 10—20 zapasek ⁵⁵.

P ł a s z c z e

Płaszcze w stroju lubuskim nie są znane, miejsce ich zastępowały rozmaitego rodzaju chusty noszone w zimie i w lecie. Jak wykazuje tradycja, na początku XX w. w dni mroźne zamożne kobiety nakładały kozuchy, podobne do męskich. Uboższe kobiety nakładały *wacioki*, tj. rodzaj obcisłych marynarek pikowanych wata. Wacioki miały niskie kołnierzyki stojące, sięgały do połowy ud (ryc. 48). Wacioki zapinały się na haftki.

C h u s t y

Chusty na Ziemi Lubuskiej są noszone w kilku rodzajach i spełniają różne funkcje; jedne nakłada się na głowę dla ochrony przed wiatrem, zimnem i deszczem, inne służą do okrywania ramion i zaznaczenia charakteru ubioru czy uroczystości, inne wreszcie o największych rozmiarach, okrywają całą postać i spełniają rolę płaszczów ⁵⁶.

Chustki służące do okrycia głowy są kwadratowe lub 60—100 cm, rzadko trójkątne. Są one z białego płótna, deseniowych perkali, tiulu, wełny lub pluszu.

Chustki wełniane zwą się *cygonkami*, są barwy żółto-brązowej lub pomarańczowo-czerwonej (ryc. 32), ozdobione kwiatami i geometrycznymi deseniami, drukowanymi w kolorze zielonym, czerwonym, żółtym, brązowym, niebieskim, i czarnym. Posiadają pasy (szer. 5,5 cm) a środek w kształcie fantazyjnej czarnej gwiazdy. W Wielkopolsce i na innych terenach chustki takie nazywają się „francuskimi“. Grube czarne wełniane i pluszowe chustki z frędzlami nowszego pochodzenia noszą głównie kobiety starsze na święta (ryc. 39). Przed włożeniem na głowę składają je tak, że tworzą nad czołem pas (8—14 cm), poczem wiążą pod brodą lub na potylicy; jeden narożnik opada na plecy.

Chustki tiulowe noszone w początkach XX w. na większych obszarach zachowały się do dziś w Podmoklach, Kramsku i pobliskich wioskach. Chustki te były bogato wyszywane białą bawełniczką lub nićmi. Nakładano je na głowę na drogę do kościoła głównie w lecie, w dni upalne. Piękne eksponaty tych chust znajdują się w Muzeum Narodowym w Poznaniu — Rogalinie.

Osobny rodzaj chust noszonych przez mężatki stanowiły chusty wiązane w kokardę na kształt wielkiego motyla na czepkach, nad czołem. Tradycja noszenia tych chust na Ziemi Lubuskiej jest bardzo stara, nakładanie ich jest poświadczane już w XVI wieku (ryc. 10, 11).

Ryc. 54. Mężatka w uroczystym ubiorze, w chuście tzw. „sici“, w czepku tiulowym, wstęgach „weselnych“ sukni i zapasce. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Głapa, 1953 r.

Chusty służące do okrywania ramion dla celów dekoracyjno-obrzędowych, zwą *siciami* (ryc. 54). Chusty te są wykonane z białej, kremowej lub czerwonej wełny. Posiadają szeroki brzeg ozdobiony drukowanymi pasami kwiatów i długimi frędzlami, tworzącymi swego rodzaju sieć, od której posiadają nazwę. Wymiary ich są 150×150 cm lub 2×2 m.

Ryc. 55. Dziewczyna w odświętnym ubiorze. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.

Chusty te składa się po przekątnej, a następnie krzyżuje na piersiach i z boku przypina szpilką, by końce opadały z boków (ryc. 45). Trzeci rodzaj stanowią chusty „ślubne”, zwane też „tureckimi”. Są to chusty tkane z wełny i jedwabiu w fantazyjne desenie roślinne, czerwone, o przewadze koloru brązowego w delikatne wzory żółte i niebieskie. W środku chusty te posiadają czarną fantazyjną gwiazdę. Są one bardzo ciepłe. Chusty „francuskie” zdają się być drukowanym naśladownictwem chust „tureckich”. Poza wymienionymi chustami, które w ubiorze regionalnym przetrwały do dzisiaj, w XIX w. okrywano się białymi, lnianymi płachtami, znanymi na terenie Wielkopolski i Łużyc jako okrycia żałobne. Obecnie używają do okrycia wielkich fabrycznych chust wełnianych, o wymiarach ok. 180×180 cm.

Obuwie i pończochy

Pod koniec XIX w. noszono pończochy przeważnie wełniane, „farbiste”, w różnych jaskrawych kolorach, *więzione*, tj. wykonane na drutach w domu. Dawniej sięgały do kolan, przymocowywano je sznurkami lub gumą. W początkach XX w. były noszone pończochy wełniano-lniane „krosinkowe”, wykonane na warsztatach tkackich, z tyłu zszywane, dość sztywne i nie przylegały do nogi. We wspomnianych okresach do 1930 r. na święta nakładano wyłącznie czarne pończochy, wełniane lub niciane. Pończochy wełniane dawniej jak i obecnie były i są wykonywane w domu na drutach przez kobiety w chwilach wolnych od pracy w polu i w obejściu; pończochy zaś niciane są pochodzenia fabrycznego.

Do stroju ludowego do wyjścia oraz do „bukietów” naciągają pończochy białe, tzw. *patentki*. Są to pończochy wykonane z cienkiej ławełny. Umocowują je obecnie przeważnie przy pomocy pasków.

Obecnie używane są na wsi pończochy wełniane i niciane, a także steelonowe i nylonowe. Poza wymienionymi gatunkami pończoch nakładają również młodsze dziewczęta krótkie, sięgające do kostki skarpetki.

Powszechnie używanym obuwem w obejściu są patynki zwane też *laczkami*, wykonane ze szmat, skóry lub ze skóry i drzewa (drewniaki). Składają się one z dwóch części, tj. podeszwy i wierzchu. W zimie noszą *hawy*, tj. bambosze i *kufloki*, obuwie drewniane ze skórzaną przyszwą (ryc. 26, d). Hawy w kroju i wykonaniu są bardzo podobne do obuwia z XIV w. (ryc. 3). Różnica pomiędzy nimi wyraża się w materiale. Przedstawione na ryc. 3 szczątki obuwia wykonane są w całości ze skóry; hawy natomiast są obuwem uszytym ze starych szmat, najwyżej posiadają i to rzadko, podeszwę skórzaną.

Kufloki wykonują z podniszczonych wysokich trzewików (ryc. 26, d). W patynkach ze szmat, skóry i w *hawach* chodzą tylko w domu; na dwór, do pracy nakładają drewniaki

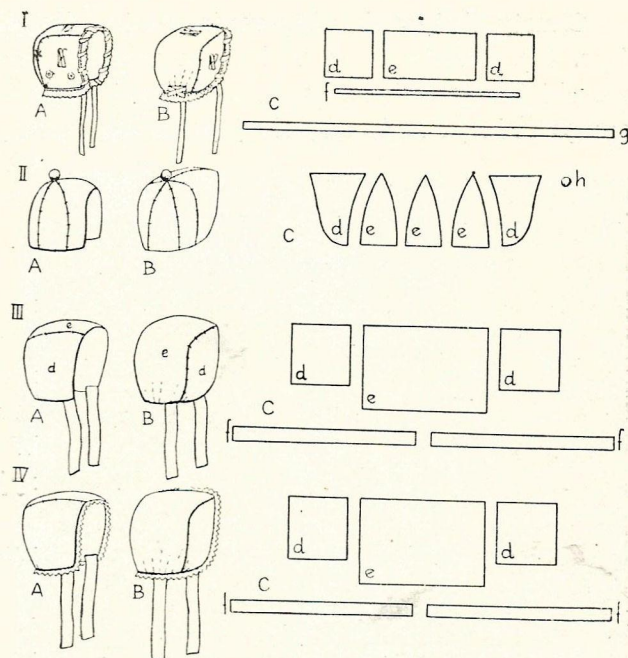
lub kufloki, które zwykle stoją przy progu. Do ok. 1920 r. noszono na święta czarne wysokie trzewiki „szarzewe“, wykonane przy podeszwie ze świecącej skóry i laku, a w części sznurowanej — powyżej kostki z matowej tkaniny. Niskie trzewiki sznurowane lub na pasku, czarne i brązowe, rozpowszechniły się w okresie międzywojennym i są noszone do dzisiaj. W dnie dżdżyste i do mokrej pracy nakładają gumowe śniegowce lub także buty.

Czepki

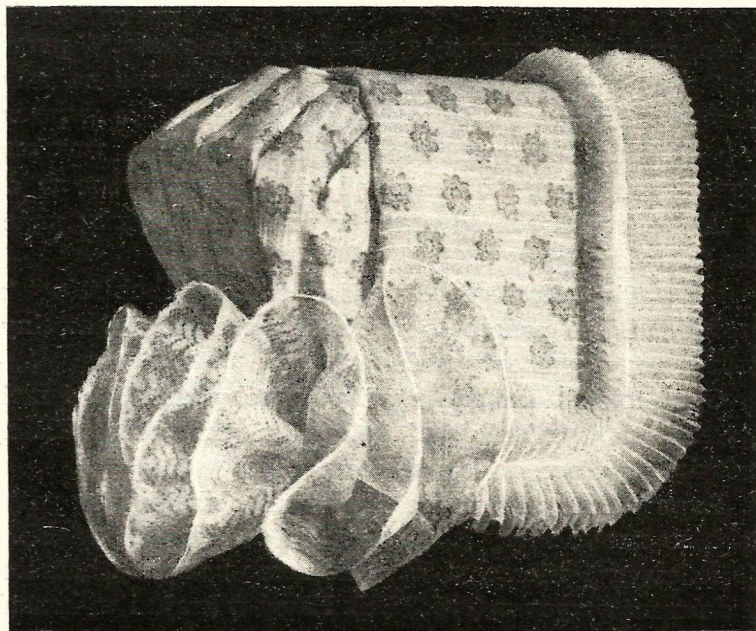
Poza chustkami używane są czepki, których na Ziemi Lubuskiej istnieje kilka rodzajów (ryc. 56). Czepek dziecięcy (ryc. 56, I, 59) składa się z dwóch „kwaterów“ okrywających boki głowy, denka okrywającego ciemie i potylicę. Czepek przywiązywano pod szyją wstążeczką.

Dzieciom noszonym w poduszce nakładano czepki o odmiennym kroju, z tiulu lub z pluszu w perkalowe, drobne kwiatki (ryc. 56, II). Czapka dziecięca wzdłuż brzegu posiadała naszyte trzy ryszki a na czubku kwiat. Czepki zawiązywano błękitną wstążką o brzegach białych.

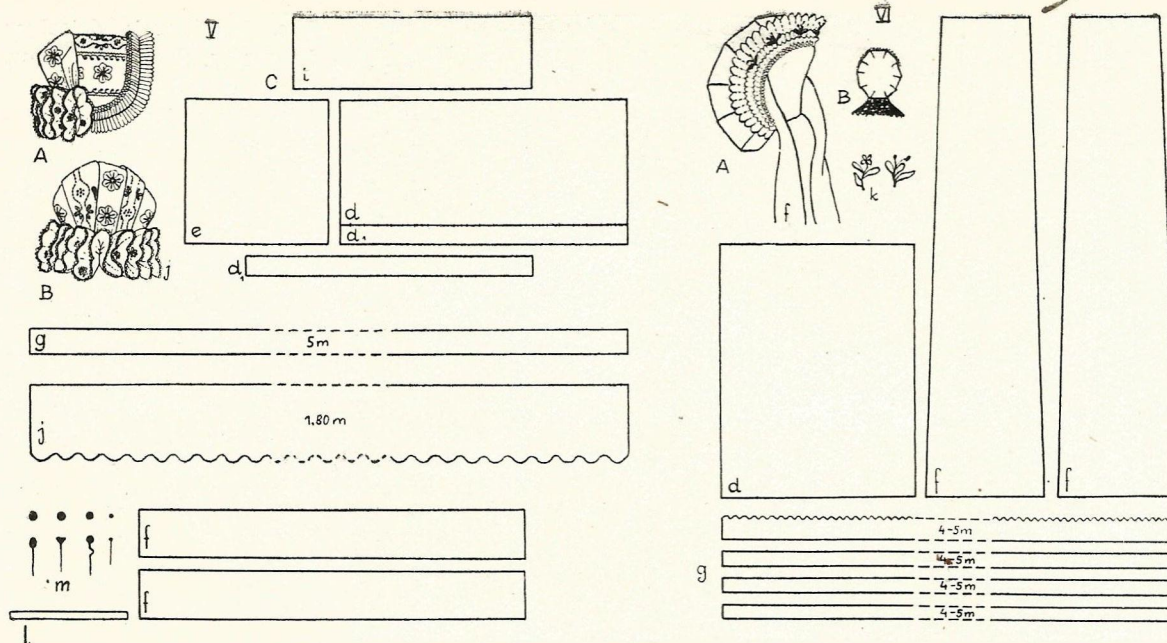
Lubuszanki miały odmienne czepki do pracy w domu, a inne w dni świąteczne. Wielkie zróżnicowanie w czepkach stwierdzono w rejonie Podmokła i Kramska, gdzie obok czepków z białego i barwnego płótna, atlasu, koronki i tiulu, noszono również czepki z tkanin barwnych, starych, brązowych. Czepki te nosiły głównie starsze kobiety, przebywające prawie wyłącznie w domu. Niektóre czepki usztywniano papierem włożonym pod podszewkę, były one krojone jak czepek przedstawiony na ryc. 56, III. Tiulowe czepki składają się z szerokiego denka, marszczonego przy brzegu, obszytego taśmami ułożonymi w ósemki i „rysunki“ (ryc. 56, VI, 58), z kwiatkami różowymi, błękitnymi i zielonymi. Czepki te posiadają wiązadła czyli sznurki haftowane w roślinne i geometryczne wzory (ryc. 71, 77).

Ryc. 56. Czepki: I — czepek biały tiulowy dla dziecka do chrztu. II — Czepek czerwony pluszowy, dziecięcy. III — IV — robocze czepki z płótna, noszone głównie przez starsze kobiety w domu i obejściu.

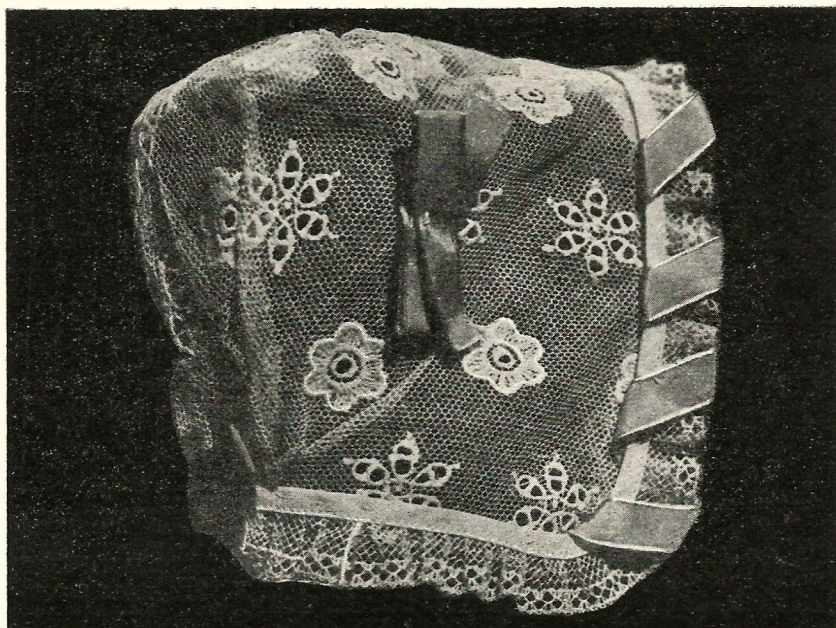
Ryc. 57. Czepek kobiecy z płótna drukowanego w różowe desenie i tiulu. Gościkowo, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr in. E. 378. Krój czepka ilustruje ryc. 56. V. Fot. A. Glapa, 1952 r.

V — VI — tiulowe czepki odświętne. A — widok z boku, B — z tyłu, C — części kroju: d — „denko” tj. część okrywająca ciemień i boki (uszy), d¹ — taśma tiulu wzmacniająca denko, e — część tylna czepka zakrywająca potylicę, f — „sznurki” tj. wiązadła, g — koronka na „dutki” będące odmienną formą „ryżki” — 5 metrów, h — pompon, j — „ogonek” część tylna układana w fale — 1,80 m, i — „ślorka” część przyszyta z lewej strony dotykająca ciemienia, chroniąca przed pobrudzeniem czepka, k — kwiatki zdobiące czepki, l — wstążeczka obwiązująca „ogonek”, m — szpilki. I, II, V — z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, III, IV, VI — z Podmokla Wielkiego, pow. Sulechów, 1946 r. Podziałka 1 : 5

Ryc. 58. Dziewczyny w czepkach. Podmokle Wielkie, pow. Sulechów. Fot. K. Kitzman, 1947 r.

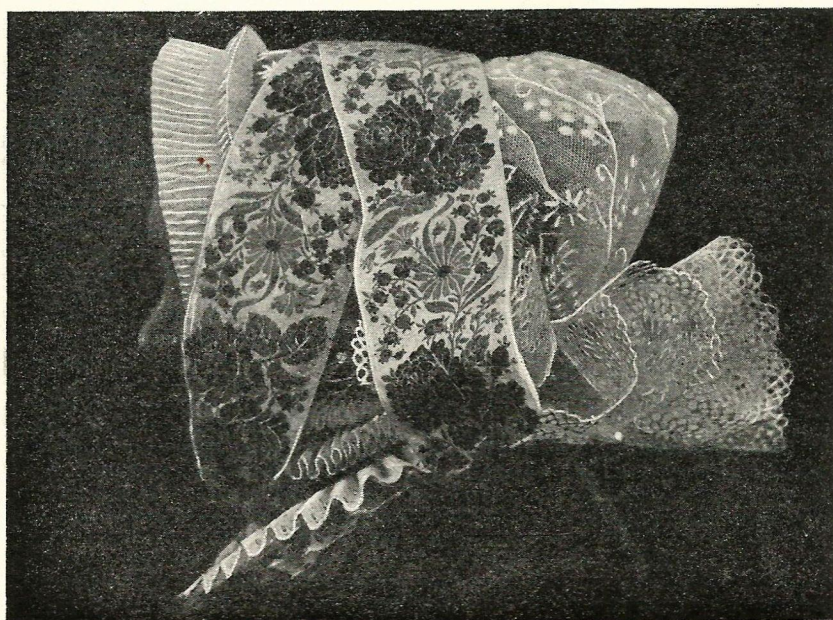

Ryc. 59. Czepek dziecięcy do chrztu. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Głapa, 1953 r.

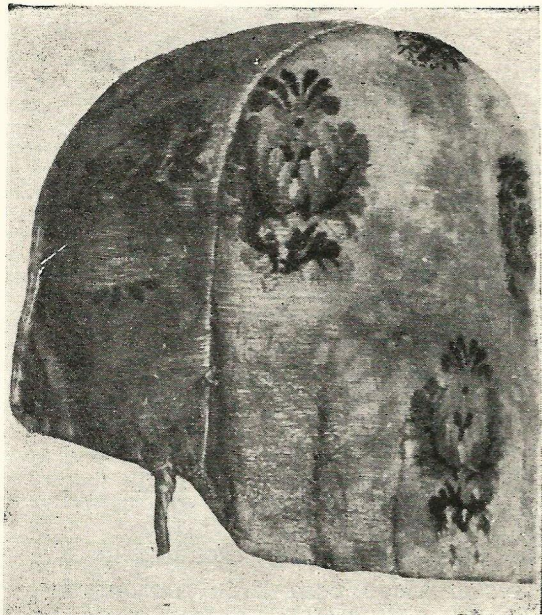
Odmienne kroju czepki noszą jeszcze dziś w Dąbrówce pow. Międzyrzecz (ryc. 56, V). Przed 1914 r. szyto je z płótna białego w drobne desenie barwne i z tiulu (ryc. 57). Do czasów współczesnych zachowały się tylko czepki tiulowe z wiązadłem w postaci białych wstęg. Na początku XIX w. wiązadła wykonywano także z płótna i tiulu (ryc. 63, 64).

Czepek zwany w Dąbrówce *kopka* lub *kopa* składa się z „denka” dwóch „kwaterek”, „ogonka”, „dutek” i sznurków, tj. wiązań. Część czepka przylegająca do ciemienia nazywają *ślorką*⁵⁷. Czepki zdobiono haftem (ryc. 62).

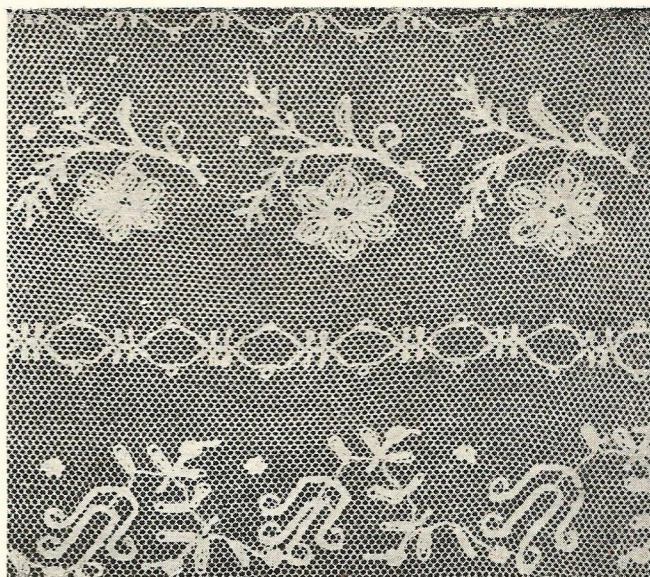
Czepki zachowane do dzisiaj w Dąbrówce stanowią ostatnią fazę rozwojową czepków na ziemi Lubuskiej. W miejscowości tej znane są ze wspomnień wymienione wyżej typy czepków, a między innymi czepki noszone jeszcze kilkanaście lat temu w okolicy Kram-ska i Podmokła, (ryc. 58 i 56, VI). Ten prymitywny w kroju typ czepków w świetle poczynionych spostrzeżeń w toku badań, przed kilkudziesięciu laty miał bardzo szeroki zasięg. Spotykano go również w okolicy Zbąszynia np. w Przyprostyni, Nądni itp. Z zaniem jego na obszarach powiatu międzyrzeckiego i dalej na zachód — rozpowszechniły się czepki przedstawione na ryc. 36, 46, 54, 57, 60.

Ryc. 60. Czepiec z wstążkami przypiętymi na ciemieniu. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Głapa, 1955 r.

Ryc. 61. Czepek brokatowy. Kaława, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 48. Fot. A. Glapa, 1952 r.

Ryc. 62. Haft na tiulowym czepku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1948 r.

Ryc. 63. Tiulowe wiazadła do czepka z ok. 1910 r. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 52. Fot. A. Glapa, 1952 r.

Ryc. 64. Płóciennie haftowane wiazadło do czepka z końca XIX i początku XX w. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 49. Fot. A. Glapa, 1952 r.

Kryziki

Na Ziemi Lubuskiej kryziki rozwinęły się prawdopodobnie z wyłogi koszuli wykładanej na kołnierzyk; kryziki nakładane są niemal do wszystkich rodzajów ubiorów przez dorosłych i dzieci. Kryziki z końca XIX w. znacznie węższe od współczesnych były wykonane z koronki. Na przełomie XIX i XX w. weszły w modę kryziki tiulowe, które w miarę wzrastania dobrobytu mieszkańców — poszerzały się.

Kryzik odświętny zwany *kruzem* szyje się z haftowanego tiulu, koronki i barwnej wstążki. Główna część, to pas tiulu (szer. 10—15 cm, dług. 200—250 cm), posiadający 20 zębów. Część ta opada wokół szyi na ramiona, piersi i plecy. Drugą część stanowi pas ułożony w 27 drobniejszych zębów. Oba te pasy są bezpośrednio z sobą zszyte, a miejsce zszycia jest przykryte wąziutką szarobłękitną wstążeczką, ułożoną w skośne paski zagięte na tekturce (ryc. 66). Wstążki takie są charakterystyczne dla stroju druhien. Kryziki szerokie, (ryc. 66, II) nakładają zawsze dziewczyny, kiedy są ubrane w „bukiety“ (ryc. 2).

Ozdobą kryzika jest piękny haft na tiulu lub koronka, fałdy, w które cały kryzik jest ułożony, oraz barwne, wąskie wstążeczki, z tyłu związane w kokardę. (Tabl. II).

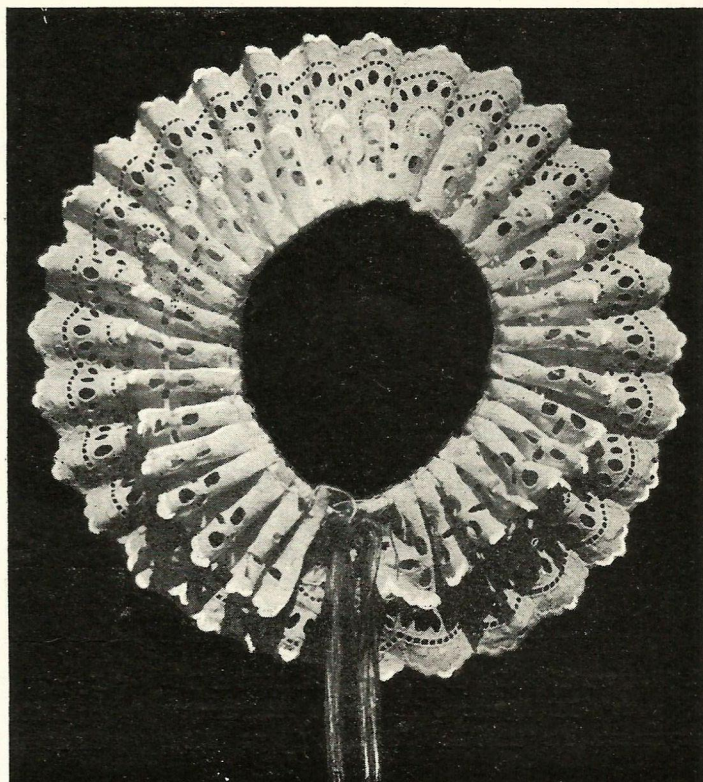
Poza kryzikami szerokimi (ryc. 66, II) ubiera się kryziki węższe, dwuczęściowe (ryc. 66, I), składające się z wąskiego paska płótna i szerokiego pasa tiulu ułożonego w krezę opadającą na ramiona. Kryziki takie ubierają dziewczyny do stroju do wyjścia, na spacer, na zabawę i w dni mniej uroczyste. (Ryc. 35).

Wstążki, korale, wieniec i uzupełnienia

Wstążki dzielą się na weselne i żałobne. Do pierwszych należą wstążki czerwone i różowe, do drugich fioletowe i niebieskie. Na starszych wstążkach sprzed 1910 r. kwiaty i liście są tkane maszynowo, na innych malowane.

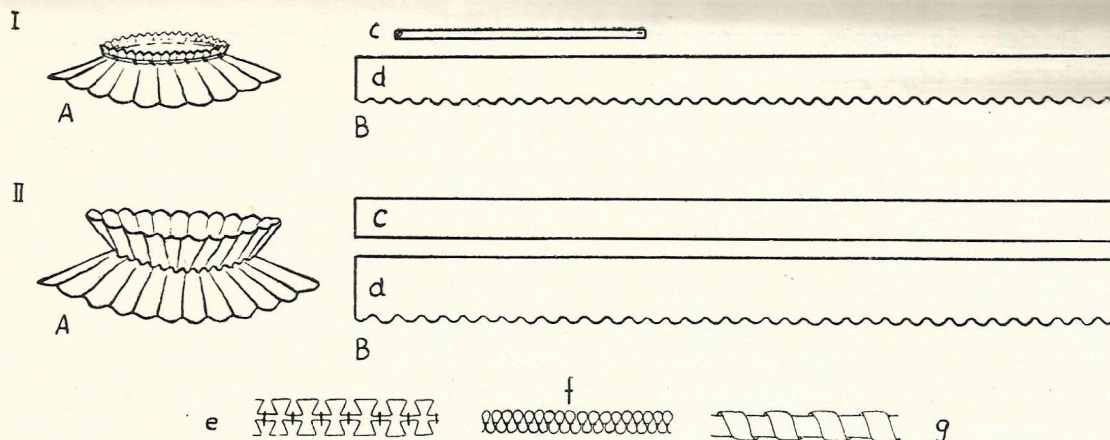
Wstążki są wiązane w *kobólkę*, tj. motyla pod brodę (szer. 10—12 cm, dług. 160 cm). Wstążka nakładana do stroju druhny na kok (ryc. 38) jest w środku zmarzczona tak, że posiada około 50 zagięć. Aby brzegi wstęgi ułożonej w fałdy nie rozchodziły się, są dodatkowo spięte nitką. Wstęgę ozdabia pośrodku kokarda i barwny kwiat (szer. 8 cm, dług. 250 cm). Korale z tyłu wiąże się barwną wąską wstążką. Poza wymienionymi wstążkami druhna przyczepiała czasami dodatkowo długą różową, podwójnie złożoną wstęgę, opadającą aż do kolan.

Ogonki przy czepkach kobiecych oraz zdobiny na czepkach dziecięcych i kryziki dwuczęściowe w miejscu łączenia zdobiono wąskimi wstążkami różowymi lub niebieskimi. Wstęgi białe płócienne lub tiulowe ręcznie wyszywane, noszone przez starsze kobiety do czepków nazywają podobnie jak i Łużyczanie „sznurkami“ (ryc. 64).

Ryc. 65. „Kruz“ tj. kryzik płócienny — ok. 1910 r. Kaława, pow. Międzyrzecz.

Fot. A. Głapa, 1952 r.

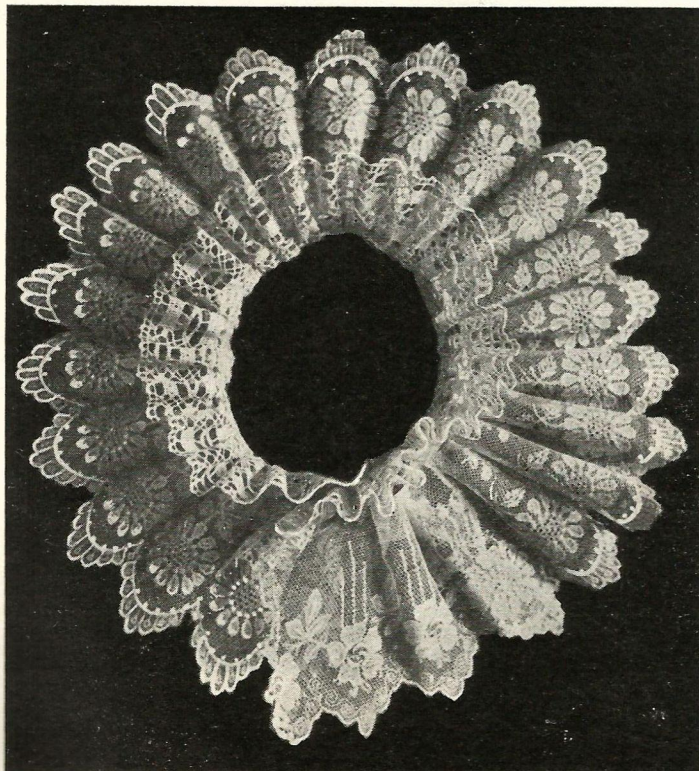
Ryc. 66. Kryziki zwane „kruzy”: I — nakłady do ubioru wyjściowego i przy domu; II — do ubioru uroczystego do „bukietów” tj. wianków noszonych przez drużny. A — szkic ogólny, B — części kroju: c — koronka lub taśma przylegająca do szyi, d — pas tiulowy, haftowany, e — sposób zszywania części, c z częścią d, f — f — sposób układania — c. d; g — pas ozdobny kryzika I. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1954. Podziałka 1 : 20

Stosowane dziś jeszcze w Podmoklach, Kramsku i innych miejscowościach szerokie, kilkucentymetrowe wstęgi do obwiązywania się dziewczyn w pasie, używane były jeszcze na terenie całej Ziemi Lubuskiej na początku XX w. Piękny zbiór dawnych wstążek z Wielkopolski znajduje się w Dziale Etnograficznym Muzeum Narodowego w Rogalinie.

Osobną grupę tworzą wstążki szyte do zapasek przypinane z tyłu do więzadeł, którymi także wiąże się zapaski. Są one wykonane z tego samego materiału co zapaska, są zdobione plotkami, barwnymi taśmami i tiulowymi koronkami. Tabl. II.

Strój lubuski zdobią szklane dęte różnobarwne korale. Starszym kobietom znane są korale czerwone, prawdziwe. Zwykle nakładają 4—7 rzędów czyli sznurków koralu.

Częścią składową stroju druhen jest wieniec zwany *bukietem*⁵⁸, nakładany na głowę

(ryc. 37, 38). Bukiety wykonane są ze sztucznych kwiatów, liści, szklanych bomb, staniolu, srebrnych lub złotych nici, tzw. pozłotka i z piór kogucich. Każda z tych części umocowana jest na drucie. Płaszczynę równoległą do włosów tworzą poziomo umocowane liście „róży”. Nad nimi w pięciu szeregach ułożone są białe lub czerwone różyczki, między które są wplecione sztuczne ozdoby (ryc. 38). Po obu stronach niżej uszu wieniec jest wykończony piórami kogucimi, pomalowanymi na kolor czerwony, zielony lub niebieski. Piórka te ułożone w maleńkie pęczki tworzą

Ryc. 67. „Kruz” tj. kryzik tiulowy z ok. 1925 r. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 47. Fot. A. Glapa, 1952 r.

łuki. Bukiety do włosów przymocowuje się spinkami. Pięknie wykonany bukiet mieni się kolorami i drga pozłotkiem i piórkami.

Bukiety bez piórek kogucich uważane bywają za niekompletne. Prawdłowo wykonany bukiet okrywa niemal całą głowę barwnym zespołem róż i świecidełek (ryc. 38, tabl. I). Z przodu dobrze włożony bukiet ściśle przylega do twarzy. Starannie nałożone bukiety mają druhny przedstawione na ryc. 2. Na ilustracji tej widać też właściwie ułożone na szyi podwójne kryziki stanowiące nieodzowną część ozdoby głowy, ozdobę ściśle związaną z bukietem.

Kolczyki zaczęto nosić ok. 1900 r., tak dawniej jak i obecnie rzadko je nakłada się, pierścionki weszły w modę pod koniec XIX wieku. Na pocz. XX w. noszono rękawiczki „farbiste“ wełniane, w jaskrawych kolorach, o jednym palcu. Obecnie nosi się czarne lub brązowe coraz częściej skórkowe. Pończochy przytrzymywano specjalnymi podwiązkami uszytymi z szerszej prostokątnej łątki, do której na węższych końcach przyszyte były wąskie tasiemki przyciskające pośrednio poprzez grubsze łątki pończochę. Często podwiązki te były haftowane lub ozdobione barwnymi taśmami ułożonymi w harmonijnie zestawione szeregi i zygzaki. Parasole weszły w użycie dopiero pod koniec XIX w. Rozpowszechnione było w razie deszczu zarzucanie jednej spódnicy na głowę, spełniała ona rolę parasola. Dzisiaj ten sposób nie ma już zastosowania. Po ostatniej wojnie rozpowszechniła się moda noszenia torebek. Do podwiązywania spódnic podczas pracy w podwórzu służyło wykonane z wełny *podkasidło*, tj. sznur wykonany na iglicach.

Na Nadodrze w rejonie Cybinki do ok. 1914 r. noszono pod zapaskami na tasiemkach związanych w pasie kieszenie w formie torebki, uszyte z tkaniny⁵⁹.

Ryc. 68. Okrycie głowy wg zwornika z kościoła poklasztornego Joanitów. Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.

WYTWÓRCY I MATERIAŁY

Podstawą lubuskiego ubioru były surowce miejscowe. Wrzeciona, przęśliczki, szydła, skrawki tkanin z okresu organizacji państwa Piastów znaleziono w Santoku. Wytwory te posiadają cechy wyrobów słowiańskich⁶⁰. Wykopane w Międzyrzeczu w XIV w. części odzieży ze skóry mówią o ówczesnym zróżnicowaniu odzieży i nieprzeciętnym poziomie technicznym. Na istnienie starych miejscowych ośrodków odzieżowych wskazują także nazwy niektórych miejscowości, jak Krosno, Kożuchów, Czerwieńsk. W średniowieczu w ośrodkach tych, jak i w innych, produkcja odzieży kształtowała się pod wpływem organizacji cechowych. Mimo, iż statuty i akta z tych czasów zaginęły podczas ostatniej wojny, zachowane jednak nieliczne archiwalia informują nas o wytwórcach.

Z dokumentu Władysława Jagiełły z 1404 r. dowiadujemy się, że we wsi Przyczyna, koło Wschowy znajdował się folusz. Wiadomo także, że w XV w. sukiennicy ze Wschowy wstawili się swoimi suknam, tak że w następnych wiekach Wschowa była jednym z głównych ośrodków tkackich. Także w XV w. poważnym ośrodkiem sukieniczym był Świebodzin, który słynął jako konkurencyjny ośrodek produkujący szare, tanie chłopskie sukno, notowane wielokrotnie przez różne ośrodki jako odrębny gatunek tkaniny dla chłopów. Sukiennicy świebodzińscy posiadali od 1584 r. dom handlowy w Gnieźnie, a sukna ich rozchodziły się po całej Polsce. Później wywożono je do Szwecji, Holandii, a nawet do Ameryki.

Międzyrzecz w walce z Świebodziem o rozwój swych warsztatów tkackich otrzymał w 1513 r. od króla Zygmunta I korzystne przywileje. W 1557 r. w Międzyrzeczu

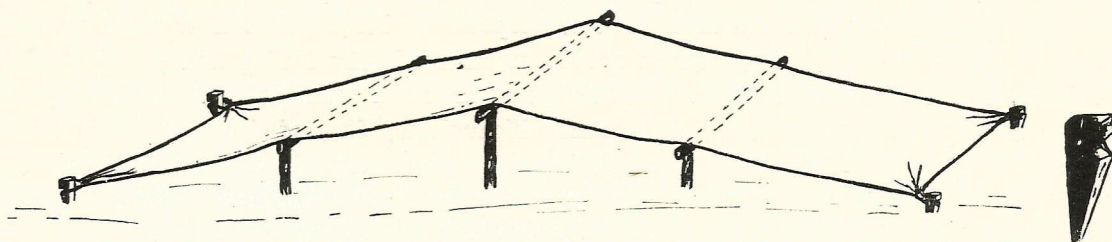
Ryc. 69. Przy kołowrotku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. C. A. F. — Baranowski, 1950 r.

istniał silnie zorganizowany cech kuśnierzy. W mieście tym także w końcu XVI w. był jedyny znany nam z dokumentów specjalista wyrobu nożyc postrzygackich. Tam również zatrudnieni byli ubodzy szewcy, stanowiący osobną grupę w spisach. Dane te pozwalają przypuszczać, że Międzyrzecz był znaczącym ośrodkiem zaopatrującym w narzędzia i surowiec okoliczne obszary. O wielkim wpływie miast na zaopatrywanie wsi w tkaniny mówią też statuty Wschowy i Rawicza (1640). Jeden z nich przestrzega, że „nie wolno sukiennikom ze sukna na wsi biegać od domu do domu“.

W średniowieczu Zielona Góra stanowiła ośrodek tkactwa. Na liście tkaczy zielonogórskich z 1629 r. poza wieloma nazwiskami polskimi, jak Galisz, Kwas, Kłos itp. występuje 10 osób z nazwiskami „Pole“. Nie na wszystkich jednak obszarach Ziemi Lubuskiej wolno było Polakom wykonywać rzemiosło. We Frankfurcie na lewym brzegu Odry jeszcze w 1645 r. każdy kandydat na mistrza cechu krawieckiego musiał wykazać, że jest pochodzenia niemieckiego, a nie wendyjskiego i to z czterech przod-

ków; zaś w 1660 r. cech szewców wykluczył czeladnika nie umiejącego wykazać niemieckiego pochodzenia swych przodków.

Wiek XVII i XVIII był złotym okresem rozwoju tkactwa, szczególnie na obszarach należących do Rzeczypospolitej. Ze źródeł dowiadujemy się, że Międzyrzecz dochodził

Ryc. 70. „Bielica“ tj. urządzenie do bielenia płótna na słońcu sprzed 1914 r. wg informacji Wiktora Błocha, Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1952 r.

do wspaniałego rozkwitu, a sukna międzyrzeckie zdobywały sobie sławę i zbyły na Dalekim Wschodzie, w Chinach. Przędzenie nici z lnu własnego lub z „pańskiego“ w okolicach Krzyża i Wielunia należało do powinności mieszkańców wsi. Spotykane polskie nazwiska krawców, płócienników i sukienników wskazują, że wyrobem surowca, rozpowszechnianiem tkactwa jak i szyciem zajmowali się obok Niemców, Polacy i Czesi. W okresie tym uwidoczniają się pewne przesunięcia ludności ze Śląska na Ziemię Lubuską i z jej wschodnich krańców na zachód. W latach 1771—1776 w Beaulieu, w pow. ślubickim, osiedliło się 18 rodzin z Polski. W r. 1781 po pożarze Babimostu, tkacze miejscowi przenieśli się do Sulechowa. W XVIII w. w okresie wzrastającej produkcji sukna znaczne ilości wełny dostarczano z Polski centralnej i ze Śląska do Gubina i Żar, tak że ośrodki łużyckie, aby zapewnić zbyty miejscowego surowca w 1754 r. zmuszone były domagać się zakazu dowozu polskiej wełny.

Poza wymienionymi miejscowościami do poważnych ośrodków produkcyjnych należały wówczas: Sulęcín, produkujący wysokogatunkowe sukna niebieskie i czerwone, Lubsko, gdzie tradycje tkackie przetrwały do dzisiaj, Piła, Drezdenko, Brojce, Bobrowice,

Ryc. 71. Tiulowe wiązadło do czepka, z ok. 1914 r. Łagówek, pow. Sulęcín. Fot. A. Glapa, 1951 r.

Tablica III

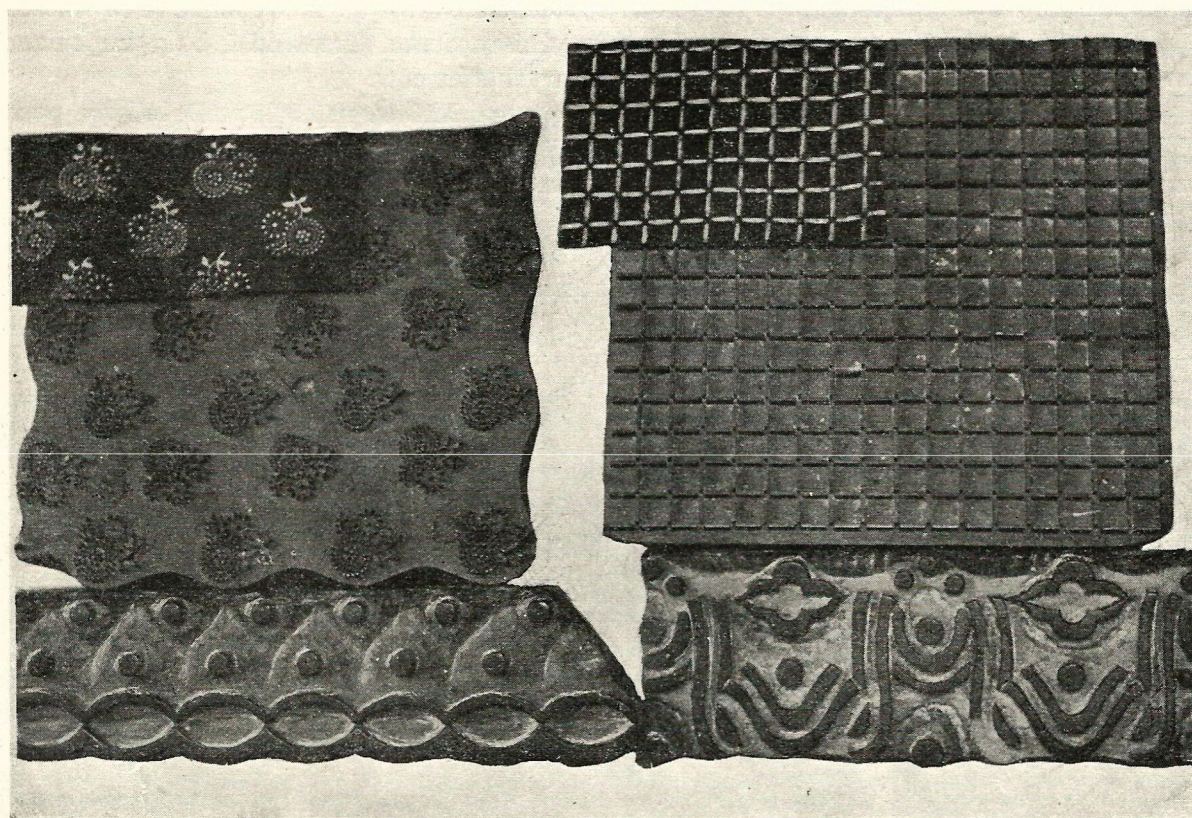
Raporty tkanin i ozdoby ze słomy.

Podziałka tkanin 1:1, dwu dolnych pasów ok. 1:2, ozdób 1:1,25,

Wieś Biała, Redlin koło Trzcianki, Trzcianka i in. Trzcianka np. ok. 1700 r. produkowała 14 000 sztuk sukna rocznie, a w 1815 r. liczyła jeszcze ok. 280 warsztatów. Ze zmianą granic i przejściem tych obszarów pod panowanie pruskie, jak również pod wpływem rozwoju nowych środków komunikacji, hodowla owiec i tkactwo — jedno z ważnych zajęć ludności Ziemi Lubuskiej upadają, a tkacze jeden po drugim przenoszą się do nowopowstających wielkich ośrodków tkackich w Łodzi, Ozorkowie i in.⁶¹

Po upadku większych ośrodków, tkactwo trwało jeszcze przez XIX w. po wioskach, by w nielicznych ośrodkach zaniknąć po I wojnie światowej. Tkaniny z końca XIX w. i pocz. XX w. zachowały się do naszych czasów a raporty ich reprodukowane są na tablicy III.⁶² Tkactwem w tym czasie zajmowali się zamożniejsi gospodarze w okresie zimowym oraz nieliczni tkacze w miasteczkach, którzy swoje wyroby sprzedawali na jarmarkach. Zaopatrywała się w nie biedota wiejska nie mająca roli ani możliwości nabywania tkanin u gospodarza za odrobek, a pragnąca ubierać się w stroje regionalne. W latach tych produkowano wełniaki, zwane też *derami* i płótno różnej grubości. Specjalnie grube płótna tkano na fartuchy „porabiane“, spodnie robocze, prześcieradła i płachty żniwne. Do wyrobu płócien używano przędzy lnianej swojej roboty. Osnowę nazywano *bieg*, a wątek *potyk*. Płótno pacześne było delikatniejsze (1 cm miał 14 nitek, „grube“ zaś tylko 9). Aby płótno było zwarte zbijano je *bijadłem*, tj. płochą. Używano dwu ram nicielnicowych. Po utkaniu płótna bielono je na *bielicach*, napinając na trzy poziome tyczki, oparte na sześciu kołkach (ryc. 70) Płótno bielono przez polewanie co dwie godziny wodą i gotowanie raz w tygodniu.

Najwięcej płótna produkowano wg. współczesnych informatorów ok. 1900—1914 r. Fabrykacja tańszego płótna w mieście wpłynęła na upadek lubuskiego tkactwa wiejskiego, które zanikło w 1920—1925 r. Po wojnie w 1945 r. chwilowy brak fabrycznych

Ryc. 72. Klocki do drukowania deseni z XIX w. Na klockach górnych nałożone są skrawki tkanin z odbitymi białymi motywami. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 140, 124, 170, 139, 123, 171. Fot. A. Glapa, 1952 r.

materiałów wpłynął na odrodzenie tkactwa, które w pewnych ośrodkach pod kierownictwem C.P.L. i A. nabiera charakteru spółdzielczego i specjalizuje się w tkaninach dekoracyjnych⁶³.

Wełnioki tkano na osnowie lnianej, dając wątek wełniany. Do farbowania wełny używano chemikalii kupowanych w mieście, rzadziej wywarów z roślin. Około 1910 r. zaczęto kupować kolorową wełnę. Poważny zanik tkania samodziałów na spódnice zaznaczył się około 1905 r., Spódnice samodziałowe były bardzo cenione. Nowo utkane dery i wełnioki noszono początkowo tylko na święta do kościoła, na targ, a jak się podniszczyły, nakładano je na codzień. Dawne dery, z końca XIX w. tkane były w szersze pasy.

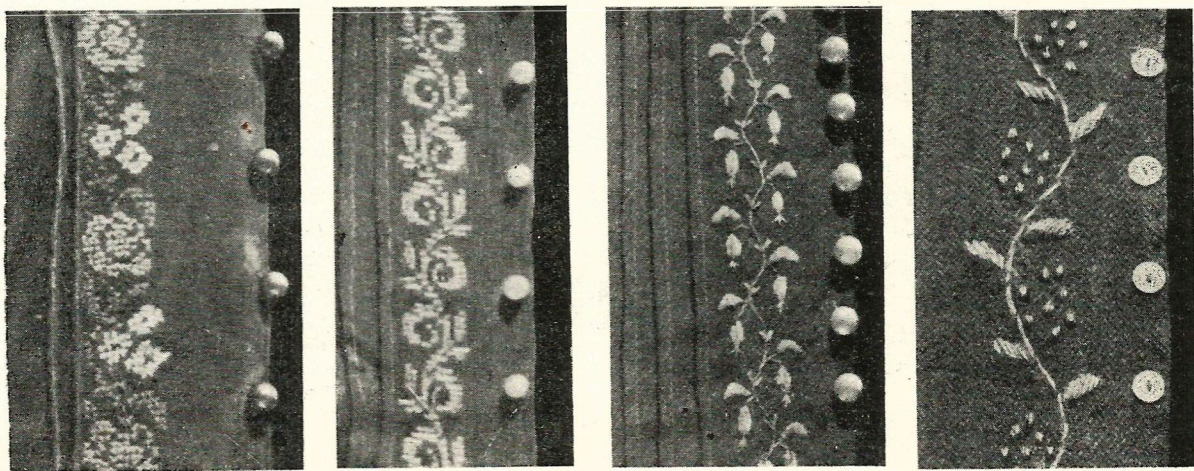
Kilka przykładów tkactwa lubuskiego ilustruje plansza nr III. Reprodukowane raporty tkanin ze względu na kolor dają się sprowadzić do trzech typów określanych przez lud jako *dery* lub *wełnioki* czerwone, zielone i czarne. W omawianych tkaninach przeciętnie na 1 cm przypada 9 nitek osnowy lnianej, a 10—12 nitek wątku wełnianego. Godną podkreślenia jest trwałość barwników, tkaniny te po 40—50 latach wyglądały jak nowe, nic nie wyblakłe, czego nie można powiedzieć o tkaninach z terenu Nadodrza.

Inne materiały i ozdoby oraz części odzieży kupowano w sklepach i na jarmarkach w okolicznych miasteczkach. Do tych części należały również tzw. „modre jaki“, tj. płótno farbowane, ozdobione motywami odbijanymi najpierw z drewnianych wyrzynanych klocków, a później z klocków drukarskich, na których desenie tworzyły nabite gwoździe (ryc. 72). Szereg pięknych okazów znajduje się w Muzeum w Międzyrzeczu.

Bieliznę, zapaski, czepki, spódnice, portki robocze, plońdry dawniej wyłącznie, a obecnie jeszcze dość często szyją kobiety same. Szycie natomiast kabotów, sukien, katanek, ubrań, kozuchów powierzano wiejskim krawcom i krawczyniom, rekrutującym się z bezrobotnych rzemieślników. Kobiety pracujące w gospodarstwie powierzały pranie i krochmalenie czepków, oraz układanie bukietów wyrobnicom, umiejącym wykonać te czynności.

Patynki, kufloki, hawy wykonywali mężczyźni w domu. Trzewiki i buty kupowano w miasteczkach albo też zamawiano u miejscowych szewców.

Do wybitniejszych wykonawców odzieży na pocz. XX w. należeli w Dąbrówce pow. Międzyrzecz: Teofil Pieter, który szył katanek i spodnie, a ubocznie rwał zęby prymitywnymi obcęgami; Franciszka Graszka prała czepki i układała „dutki“; Michalina Matysiak szyła katanek do ok. 1940 r., a dutki układa jeszcze i dziś; Konstancja Kusior Szulc szyć obecnie katanek i jest uważana za znawczynię dawnej mody; Elżbieta Beneszkiewicz i Franciszka Koza zajmują się praniem czepków i układaniem dutków; układaniem bukietów kobiecych i męskich zajmowała się Dorota Spychała, która nauczyła się tych

Ryc. 73. Pasy barwnych ozdób wyszywanych wełną i jedwabiem na przednich częściach „polek“, tj. bluz. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.

czynności od swej matki Franciszki Pauk. Kozuchy szyl w Brojcach August Sztrast. W Podmoklach tkaly w 1953 r. Franciszka Wołek-Buda i Zuzanna Kostyra; szyciem i konserwacją czepków zajmowała się Marianna Rychła, obecnie mieszkająca w Babi-
moście i Katarzyna Kania; krawcami byli Antoni Perz i Walenty Przybyła. Buty robił Wawrzyn Śliwa z Babimostu.

W Kramsku Nowym do wybitniejszych wytwórców, zajmujących się szyciem, nale-
żeli: Jan Cichy, Józef Piwecki, Jan Tomiak, Teresa Tomiak-Kędzierzyńska, Tekla Ekert,
Joanna Hajduk, Małgorzata Modrzyk-Przybyła. Przed dwoma laty przedzeniem i tkaniem
zajmowała się Pelagia Kania, Weronika Krawiec, Jadwiga Dłużyńska, Weronika Cicha,
Franciszek Tomiak.

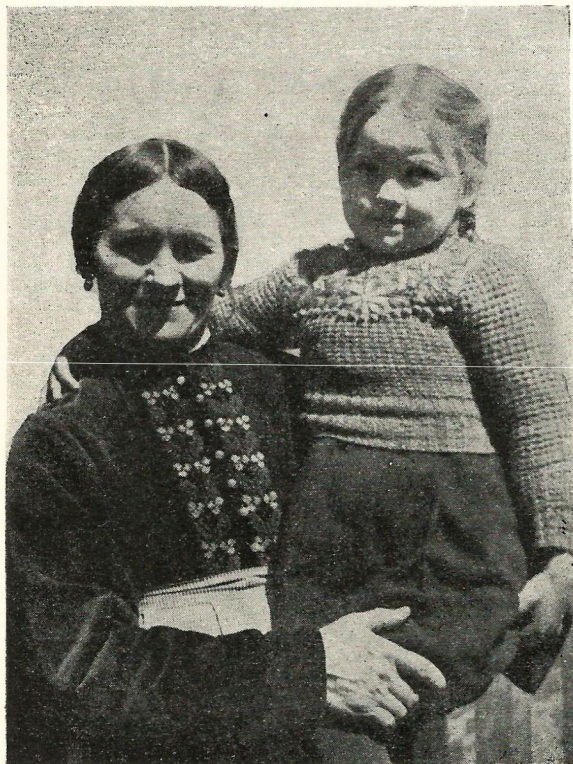
W innych miejscowościach spotykamy również liczne grono wytwórców. Głównymi
ośrodkami zaopatrującymi mieszkańców Ziemi Lubuskiej w tekstylia i inne niezbędne czę-
ści odzieżowe były: Świebodzin, Chociebuż na Łużycach, Zbąszyń, Słubice, Zielona Góra,
Gorzów. Mniejszą rolę spełniały inne miasteczka.

Obecnie po przesunięciu granicy nad Odrę i Nyse, w wyniku poważnych przemian
jakie zachodzą na terenie wsi, w niektórych gminnych spółdzielniach Samopocy Chłop-
skiej lepiej można zaopatrzyć się w tekstylia niż w handlowych placówkach miejskich.
Coraz też obficie zaopatrywane są spółdzielnie w materiały, które pozwalają teraz dość
wiernie zrekonstruować prawie zanikłe ubiory ludowe.

Rozdział IX

ZDOBINY

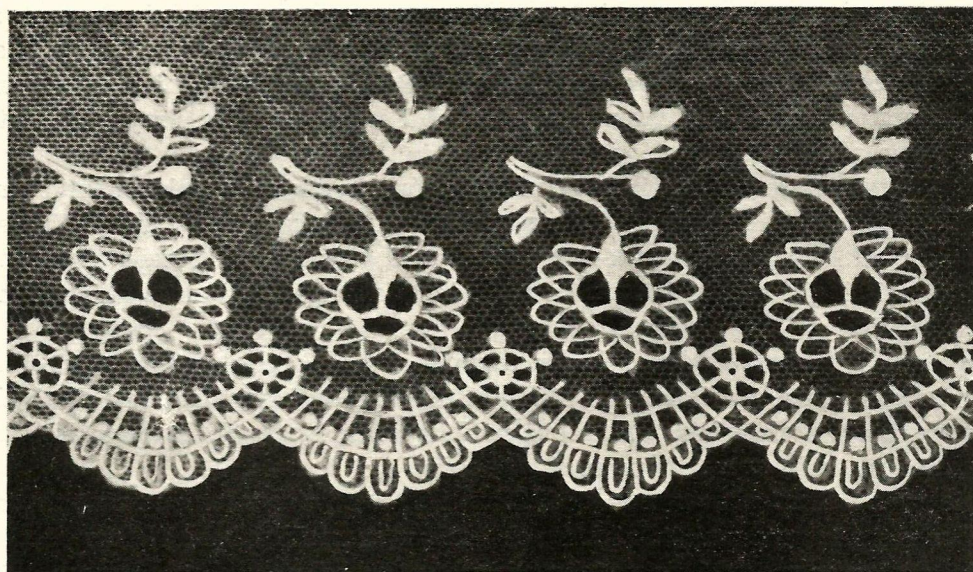
W stroju lubuskim do dzisiaj zachowało się znacznie więcej ozdób w stroju kobiecym
niż w męskim, który o wiele wcześniej jako całość zanikł. W świetle zachowanych części
odzieży i wspomnień informatorów, możemy stwierdzić, że zdobiny w formie haftu wystę-
powały głównie na kołnierzykach u koszul

Ryc. 74. Kobieta w „polce“, Dąbrówka, pow. Mię-
dzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.

powowały głównie na kołnierzykach u koszul
męskich, które wywijano na jedwabnicę za-
wiązaną na szyi. Krawędź tych kołnierzyków
gładką lub wyciętą w ząbki i w półkola dzier-
gano, a następnie wyszywano brzeg płaskim
haftem linearnym. Także zdobiono wyszycia-
mi mankiety u koszul. Na motywy dekoracyj-
ne składały się kółka, zygzaki, linie faliste lub
motywy geometryczne. Do rzadkości należały
kołnierzyki z dzierganymi dziurkami, przez
które widoczna była jedwabnica. W męskim
ubiorze lubuskim występuje najwięcej zdobin
na napierśniku czyli fartuszk. Napierśniki
zdobiono krzyżykowym haftem kolorowym,
rzadziej płaskim, barwnymi wstążkami tka-
nymi w kwiaty i liście oraz barwnymi kora-
likami (ryc. 28).

Elementem zdobniczym w katankach i su-
kmanach były stebnowania i nieliczne fałdy
oraz guziki. Kapoty występujące jeszcze przed
1914 r. zdobiły z przodu szamerowania. Przy
kozuchach elementami zdobniczymi były
chwasty, znajdujące się na końcach sznurów,
służących do wiązania zamiast pasków
(ryc. 25). Dekoracyjnym elementem kożu-

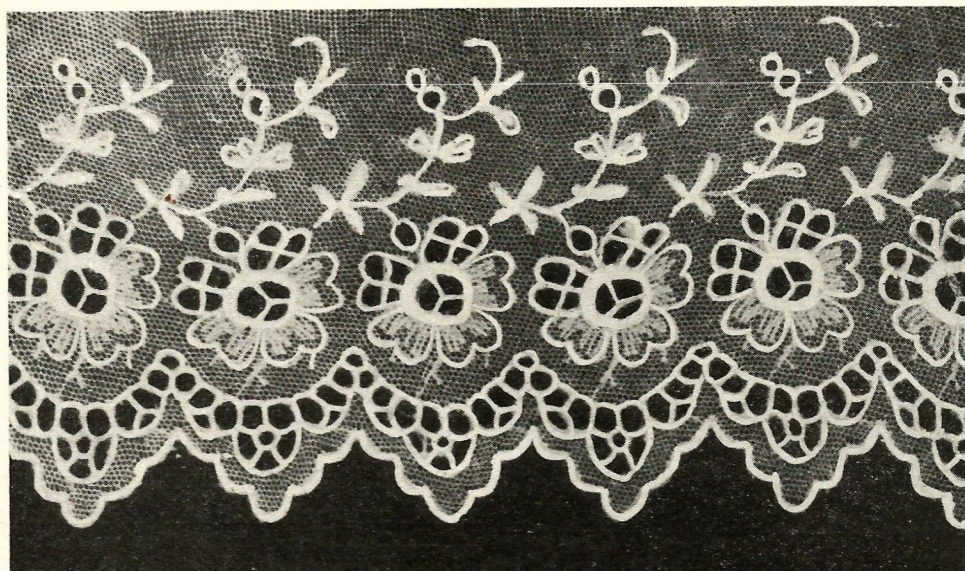
Ryc. 75. Haft na części kryzika. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.

chów było runo przy kołnierzach i mankietach wykładane na wierzch. Kapelusze w czasie żniw zdobiono plecionką ze słomy (tabl. III).

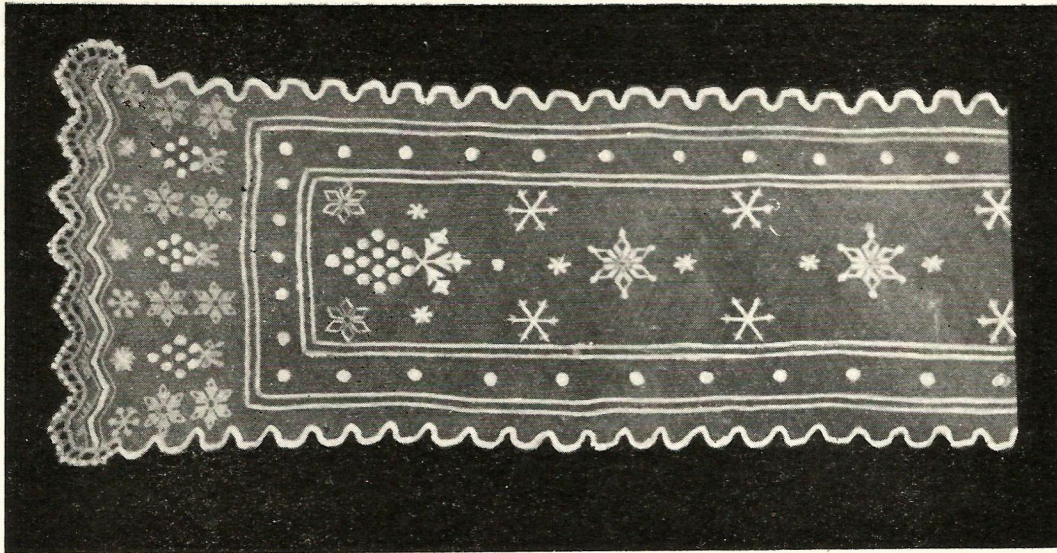
Cenną ozdobą stroju męskiego była jedwabna chusta, mieniąca się różnymi kolorami, zwana *jedwabnicą*. Zdobila ona szyję. Na jej tle plastycznie uwidaczniały się zdobiny wyszywane na męskich kołnierzach i wyłogach. Ozdobami związanymi ściśle ze strojem obrzędowym jest bukiet i ręcznik drużby i półdrużby oraz *gronko* i wianuszek drużyny weselnej. Ozdoby te wykonywano głównie z materiałów pochodzenia fabrycznego i mirtu.

Do zasadniczych elementów zdobniczych w stroju kobiecym, podobnie jak w męskim, należy zaliczyć: haft, barwne wstążki i plotki oraz świedelka.

Haft w stroju lubuskim można podzielić na biały i barwny, płaski, wypukły i krzyżkowy. W koszulach stosują przeważnie haft płaski, niekiedy „wyłoga“ wykonana jest z fabrycznej białej koronki. Także haft występujący na przyramkach koszul i kabotka

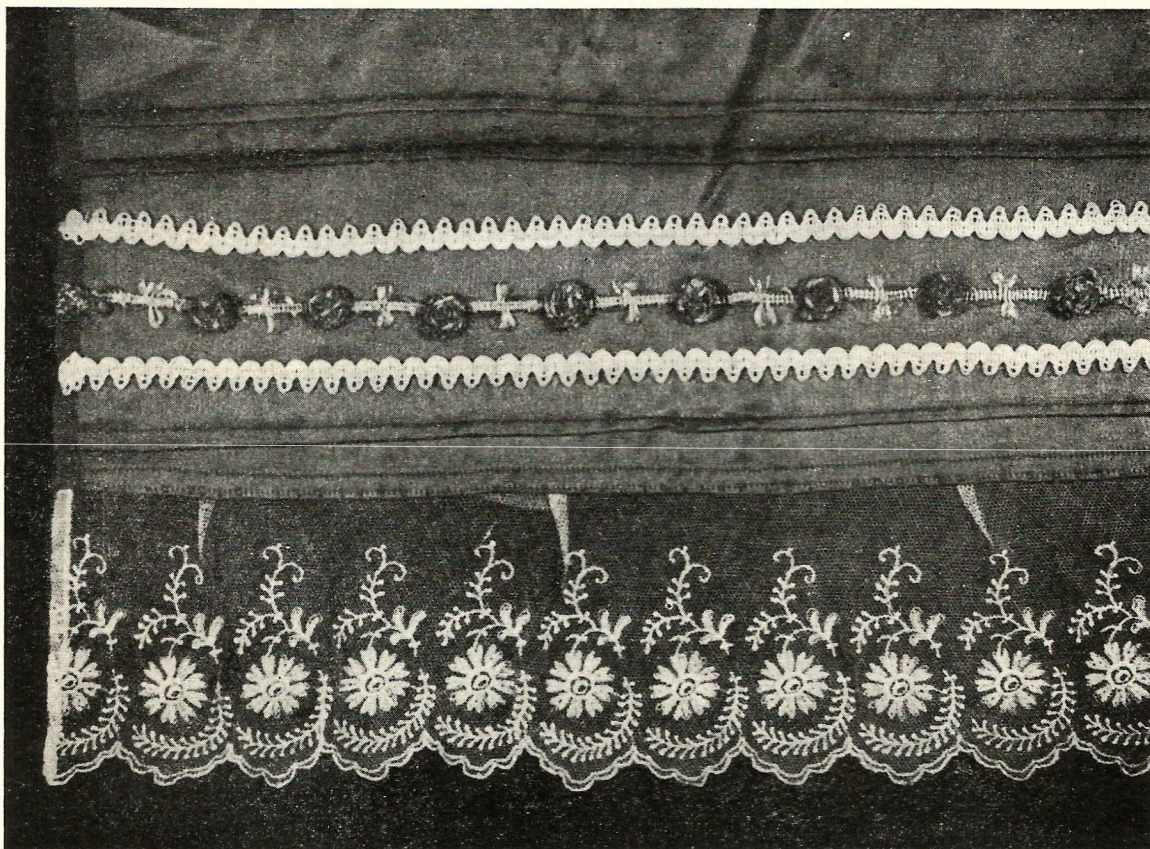

Ryc. 76. Biały haft na tiulu — kryziku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.

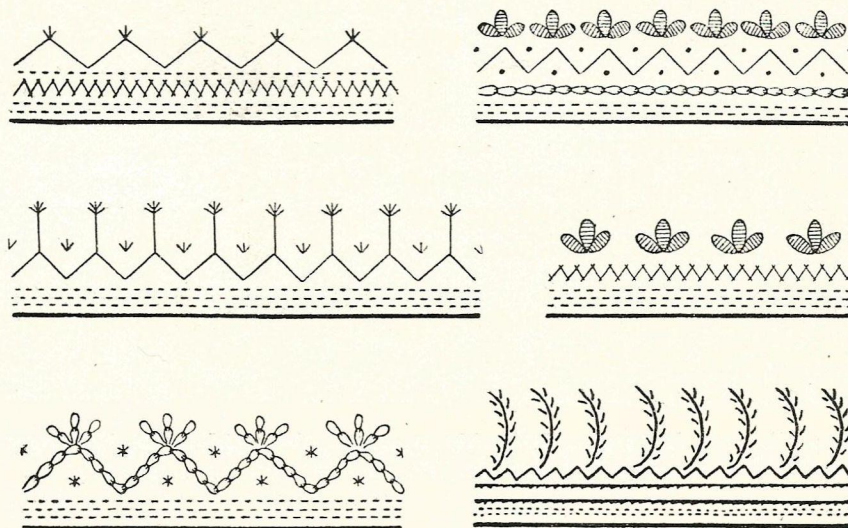
Ryc. 77. Wstęga tiulowa do czepka. Podmokle, pow. Sulechów. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. M. NP. Dep. 49. Fot. A. Glapa, 1956 r.

jest przeważnie ręcznej roboty, a motywy jego tworzą w większości elementy geometryczne, rzadko łączone ze stylizowanymi fragmentami roślinnymi (ryc. 79). Biały haft występuje na czepkach i kryzykach (ryc. 75, 76). Haft snuty na tiulu lub wyszywany na cienkim płótnie układany jest w długie pasma. Rozwój jego w ciągu 60 lat można jeszcze

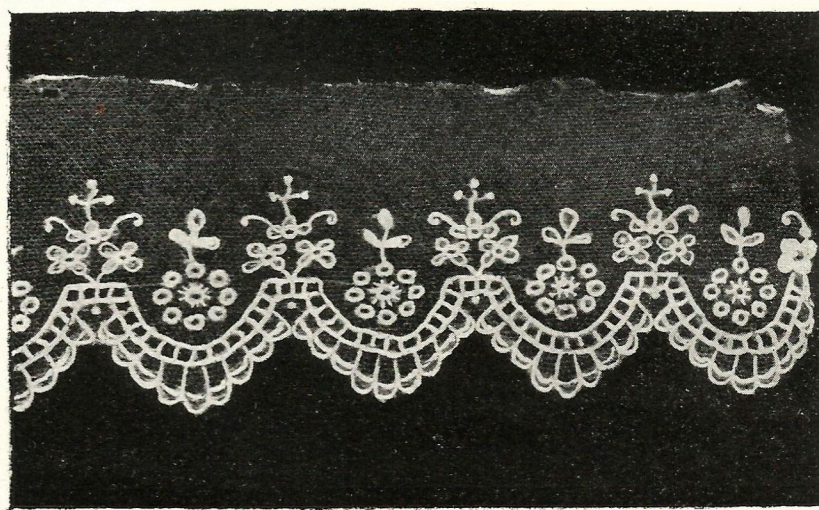
Ryc. 78. Ozdoby u dołu zapaski. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. E1264. Fot. L. Perz i F. Maćkowiak, 1956 r.

wyśledzić: z niezmiennie prostych motywów kółek, trójkątów i gwiazd stopniowo przeobrażał się w coraz bardziej złożone motywy, by w okresie 1920—39 r. dojść do szczytu rozwoju, a zarazem upadku, uwidoczniającym się w niewolniczym naśladownictwie koronek wyszywanych fabrycznie. Taki haft stosuje się często do wykończania „sznurków“

Ryc. 79. Zdobiny wyszywane białymi nićmi na naramiennikach kobiecych białych kabatków (krótkich wierzchnich bluzek). Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Podobne zdobiny stwierdzono w Walewicach i Łagówku, pow. Sulęcín. Podziałka 1:2

i dolnego brzegu zapasek. Biały haft fabryczny występuje na białych zapaskach i spódnicach nakładanych pod wierzchnie okrycia świąteczne (ryc. 53). Haft kolorowy stosują na brzegach czerwonych spódnic, na watakach, a nade wszystko na polkach, na których występuje na kołnierzu wzdłuż zapięcia i wokół bioder (ryc. 73). Jest to często haft krzyżykowy; na czerwonych spódnicach czarną wełną, na zielonych watakach różową, na czarnych zaś polkach zielonym; czerwonym, różowym, pomarańczowym, niebieskim jedwabiem lub kolorowymi nićmi. *Wróby*, tj. rozmaitej wielkości fałdy, układane w lewą lub w prawą stronę bywają prasowane albo tak ułożone, by stały pionowo; występują one przy koszulach i kabotkach w miejscach wszyć rękawów, przy ramionach, jako wykończenia mankietów i ich ozdoby, powyżej łokcia i przy napiętku, częściowo zebrane są

Ryc. 80. Biały haft na tiulu — krzyżiku. Kramsko Stare, pow. Sulechów. Fot. A. Glapa, 1955 r.

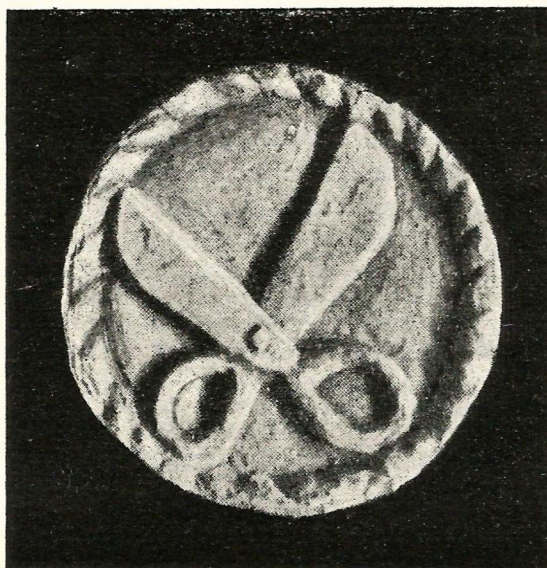
z tyłu w kołnierzyk albo w wyłogę. Na czarnych odświeżonych kabotach i górnych częściach sukien spotykamy fałdy jako ozdoby przy napiętku. W formie większych fałd układane są w pasie jako osobny zespół zdobniczy w kształcie pasa. Podobnym efektem zdobniczym są *dułki*, tj. pas tiulu ułożony na kształt ósemek, przyszyty do brzegu czepka wokół twarzy (ryc. 34, 60). „Oplecki“ czyli staniki, dolne brzegi zapasek odświeżonych „sznurki“ oraz rękawy zdobi się „ząbkami“, plotkami, barwnymi sznurkami, galonami i koronkami o kontrastowych barwnych zestawieniach. Elementy te są wyłącznie fabrycznego wyrobu (Tabl. I).

Ważnym elementem zdobniczym w stroju kobiecym są różnego rodzaju wstążki. Według relacji informatorów, pod koniec XIX w. i na pocz. XX w., kiedy używano do ubiorów głównie wstążek i wiązań haftowanych ręcznie (ryc. 63, 64) przyjeżdżali z fabryki z Chociebuza na Łużycach na wieś lubuską rysownicy i kopiowali wstążki na wzór, by wykonać je następnie fabrycznie.

Poza wymienionymi ozdobami charakter dekoracyjny mają szpilki fabrycznego wyrobu o różnokolorowych główkach i szklane korale (ryc. 56).

Przez krótki okres czasu przed I wojną światową koralikami zdobiono rękawki tzw. „pulswermy“ oraz fragmenty sukien wokół szyi.

Ryc. 81. Nożyce wg zwornika z kościoła poklasztornego Joanitów. Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.

CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ

Pracę napisałem w oparciu o badania terenowe, przeprowadzone w latach 1953—1954. Szereg wiadomości zanotowałem w terenie w 1945—52 r., kiedy organizowałem regionalne zespoły lubuskie na uroczystości ogólnokrajowe w Warszawie, Poznaniu i Szczecinie oraz przeprowadzałem inspekcje referatów kultury i sztuki przy dawniejszych starostwach. W toku pisania pracy zużytkowałem również wiadomości zebrane z okazji opracowania lubuskich audycji regionalnych, które były nadawane z rozgłośni poznańskiej i wrocławskiej.

W badaniach nad strojem lubuskim korzystałem z cennych materiałów zgromadzonych w Regionalnym Muzeum w Międzyrzeczu oraz w Muzeum Narodowym w Poznaniu (Dział Etnograficzny w Rogalinie), gdzie znajdują się okazy nie spotykane już w terenie.

Prac drukowanych na temat stroju lubuskiego nie ma. W wydrukowanych zaś publikacjach znajdują się głównie wiadomości o charakterze przyczynkarskim, niekiedy są one szczególnie ważne, ponieważ pochodzą z terenów nad Odrą, z których ostatnia wojna zmiotła wszystkie zabytki, względnie dotyczą odzieży, której w terenie dziś w muzeach nie ma. Cennymi dla badacza są ilustracje i wiadomości zawarte w pracach: Rose Julien *Die deutschen Volkstrachten*, Monachium 1912, oraz opisy zawarte w pracy Karla Brunnera, *Ostdeutsche Volkskunde*, (Lipsk 1925), Jana Ernsta Schmalera, *Volkslieder der Sorben in der Ober- und Nieder-Lausitz* — Berlin 1953), *Lebensart, Sitten und Gebräuche der Wenden*, oraz Ludwika Kuby, *Cteni o Luzici* (Praga 1925). Pozwalają one w świetle wspólnych ilustracji i opisów stwierdzić wpływy i różnice, jakie istniały między strojem lubuskim a łużyckim.

Z literatury polskiej najcenniejszą jest praca zbiorowa wydana przez Instytut Zachodni p. t. „Ziemia Lubuska”, (Poznań 1950 r.). Znajdują się w niej opisy zabytków kultury ludowej. W oparciu głównie o te prace napisałem pierwsze rozdziały dotyczące środowiska i rozdział „Wytwórcy i materiały”. W wydawnictwie tym poza szeregiem cennych artykułów znajduje się praca Anny Kutrzeby „Lud i jego zwyczaje” w której autorka opisuje współcześnie zachowany ludowy strój lubuski oraz związane z nim tradycje. Opis ten nie jest pełny, wspomina tylko o pewnych częściach odzieży, niemniej zawiera szereg trafnych spostrzeżeń, cennych przy systematyzowaniu zebranego w terenie materiału.

Podstawową pozycją dla celów porównawczych jest praca Adama Fischera „Etnografia słowiańska — Połabianie” (Lwów—Warszawa 1932), oraz Agnieszki Dobrowolskiej „Ikonografia ludowej odzieży zachodnio-słowiańskiej” (Kraków 1951). Prace te pozwalają zorientować się w elementach stroju używanego w Europie środkowej i wykazać wspólne cechy występujące w stroju Słowian Zachodnich i Lubuszan.

Ważną pozycję stanowi „Sukiennictwo Wielkopolskie XIV—XVII wieku” opracowane przez Antoniego Monczaka, (Warszawa 1955).

W pozostałych pozycjach wymienionych w spisie literatury znajdują się nieliczne wzmianki, dotyczące odzieży, są one jednak czasem ważkie i dlatego z nich korzystałem i na nie powołuję się w przypisach.

Czuje się głęboko zobowiązany do podziękowania za życzliwe informacje i poświęcony mi czas w terenie: Dorocie Spychale, Konstancji i Zuzannie Kusior, Katarzynie Połomce, Wiktorowi Błochowi, Stefanowi Seperantowi z Dąbrówki Wlkp., Konstancji Kani, Franciszkowi Trochelepszemu z Podmokla, Onufremu Kani, Janowi Cichemu i Wiesławowi Sauterowi z Kramska, pow. Sulechów, Florianowi Litorowiczowi z Walewic, pow. Sulęcín, Jadwidze Smalec z Drzenowa, Józefowi Radkiewiczowi z Białkowa, Józefowi Kasiowi z Jasienia.

PRZYPISY

¹ Współczesne województwo zielonogórskie, mimo że swym obszarem poważnie wkracza na Dolny Śląsk, bywa czasem zwane Ziemią Lubuską. Na tej przestrzeni zamieszkuje obecnie ok. 700 000 Polaków. Główne zajęcia ludności to rolnictwo i leśnictwo (55%,⁰ prac.) Spółdzielni produkcyjnych jest 515, zajmują one 16,5% użytków rolnych, P. G. R. zajmują 26,2%, gospodarstwa indywid. 57,3%. W przemyśle pracuje 21,4%, w handlu i komunikacji oraz innych zawodach 23,4%. Dane cyfrowe oparto na pracy Zbigniewa Krzyżaniaka, „Osiągnięcia gospodarcze i kulturalne województwa zielonogórskiego”. Przegląd Zachodni Nr. 11—12, cz. II. Poznań 1954 oraz na danych z czasopism.

Ludność miejscowa i mieszkańcy sąsiednich obszarów, np. Wielkopolski, wyjeżdżający do woj. zielonogórskiego nazywają Ziemią Lubuską tereny położone między średnią Odrą, Wartą, Obrą i Obrzycą. Obszary zaś leżące na póln. od Warty zwą Pomorzem, a na póln. od Odry i Obrzycy — Dolnym Śląskiem. Stefan Jarosz w pracy „Krajobrazy Polski”, Warszawa 1954, ten sam obszar nazywa Wysoczyzną Lubuską.

² Więcej szczegółów na ten temat podaje Gerard Labuda w pracy Ziemia Lubuska w dziejach Polski str. 71—74, Ziemia Lubuska, Poznań 1950. Wprost przeciwne stanowisko do Labudy i innych autorów zajmuje Jan Natanson — Leski w pracy: Zarys granic i podziałów Polski Najstarszej. Wrocław 1953, str. 96, 98, 99.

³ Do starych warowni należą grody: w Santoku pow. Gorzów, w Skąpem i Kijach pow. Świebodzin, w Kargowej pow. Sulechów, w Garbiczu, Owczarach i Rzepinie — Połecku w pow. Rzepin i w Kijewie pow. Krosno. Santok położony w widłach Noteci i Warty został nazwany przez Galla Anonima kluczem i strażnicą Królestwa Polskiego. Liczne położone grody nad rzekami i jeziorem, jak np. Drezdenko, Lubusz, Krosno nie tylko strzegły przeprawy przez rzekę, ale również stanowiły ośrodki życia gospodarczo-administracyjnego. Wiele ówczesnych grodów posiadało podgrodzia, z których powstały później miasta.

⁴ „Polskość ocalała w Ziemi Lubuskiej tylko na krańcach obszaru w szczególności na ziemiach gorszych, lesistych i zandrowych w póln. części Ziemi Torzymskiej nad rzeką Pliszką i wzdłuż Odry od Cybinki prawie pod Słubice (wsi Sądów, Gądków, Białków, Rzapice, Rybocice). W okolicy tej jeszcze w XVII w. był w użyciu język polski w kościele protestanckim, w użyciu domowym trzymał się dłużej”. Zdzisław Kaczmarczyk: Rozprzestrzenienie narodowości polskiej nad Odrą i Bałtykiem w późnym feudalizmie. Przegląd Zachodni nr 1—3, 1953, Poznań, str. 19.

⁵ Ważniejsze z nich są: Tadeusz Seweryn, Strój dolnośląski, Atlas Polskich Strojów Ludowych, Lublin 1950. Adam Głapa: Strój szamotulski, Lublin, 1951, Adam Głapa: Strój dzierzacki, Poznań, 1953. Agnieszka Dobrowolska: Strój pyrzycki, Kraków, 1955. Leopold Haupt, Johan Ernst Schmalzer: Volkslieder der Sorben in der Ober- und Nieder Lausitz. Rozdział III/1, Kleidung — Berlin 1953 (Grimma 1841).

⁶ Robert Mielke. Die Tätigkeit der Brandenburgia auf dem Gebiete der Volkskunde, Archiv der „Brandenburgie“ Gesellschaft für Heimatkunde der Provinz Brandenburg zu Berlin, 1904. Band 10, str. 71. Autor wspomina o potrzebie opracowania stroju z okolic Frankfurtu i Flaming czego niestety nie wykonano.

⁷ Szczegóły podaje Agnieszka Dobrowolska w pracy „Ikonografia ludowej odzieży zachodniosłowiańskiej”. Pamiętnik słowiański II, Kraków 1951.

⁸ Ciekawe dane zawierają prace: Haupta i Schmalera j. w. Adama Fischera, Etnografia słowiańska — Połabianie, Lwów — Warszawa, 1932 oraz materiały zanotowane przez C. Johana Paruma-Schulza, których odpis znajduje się w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu.

⁹ Na ubiory chłopskie wspomniane w Ziemi Lubuskiej (str. 520), podczas badań terenowych niestety już nie natrafiłem.

¹⁰ Dąbrówczanie reprezentowali Ziemię Lubuską na I Kongresie Tow. Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w Warszawie w 1945 r., na Zjeździe ludności miejscowej Ziemi Odzyskanych w Warszawie w 1946 r., na Święcie Morza w Szczecinie 1947 r., na Święcie Wiosny Ludów w Miłosławiu 1948 r., na Festiwalu Muzyki i Tańca Ludowego w Warszawie 1948 r. i in.

- ¹¹ Ten sam powód jako jeden z głównych wymienia Haut i Schmalzer w wymienionej pracy.
- ¹² W czasie badań terenowych w 1953 r. we wsi Niemaszchleba pow. Gubin spotkałem kobietę siedzącą przed domem i wyszywającą na bluzce wzory norweskie z „Przyjaciółki”.
- ¹³ Opracowany w niniejszej publikacji strój lubuski, występujący w najżywotniejszej postaci w Dąbrówce pow. Międzyrzecz, swą oryginalnością urzekł obecnych mieszkańców Ziemi Lubuskiej, tak że ubierają się oni w strój z Dąbrówki i to zarówno w Międzyrzeczu, Gorzowie, Gubinie, Świebodzinie, Zielonej Górze, jak i innych miejscowościach.
- ¹⁴ Z okresu wczesnohistorycznego znane są fragmenty tkanin, wrzeczono i szydło z Santoka. — J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań, 1949, str. 232, 239, 245.
- Cennymi okazami archeologicznymi dotyczącymi odzieży są m. in. wykopaliska z Międzyrzecza (ryc. 3), pochodzące z XIV w. Są nimi fragmenty obuwia, kurtki, ozdoby i narzędzia krawieckie, okazy znajdujące się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu i Muzeum Regionalnym w Międzyrzeczu.
- ¹⁵ W bardzo podobną odzież są ubrane postacie przedstawione na gnieźnieńskich drzwiach brązowych z XII w. uwidocznione w obramowaniu drzwi w kompozycjach związanych z winobranieniem i tłoczeniem wina. Tadeusz Dobrzeńcki, *Drzwi gnieźnieńskie* (Klejnoty sztuki polskiej), tabl. 37, 38, 39, 40, Kraków 1953.
- ¹⁶ W Słońsku pow. Rzepin, w klasztorze Joanitów wybudowanym w latach 1480—1506, umieszczono w 1522 r. około 250 płaskorzeźb przedstawiających postaci i fragmenty z życia Joanitów i miejscowej ludności, która w owych czasach była w wielkiej części polska. O tych kilku rzeźbach pisze m. in. mieszkanie Słńska: „Es folgen in der dritten Reihe der Tafel vier Körpe slavischen Aussehens, wohl alle aus der Landbevölkerung stammend”. Gustaw Schilling, *Die Schlusssteine in der Johanniter-Ordenskirche in Sonnenburg — Oststernbergkalender*, 1930.
- ¹⁷ Rose Julien w pracy: *Die deutschen Volkstrachten — München 1912* w rozdziale „Die Wenden” str. 151—165 opisuje strój lużycki i strój z okolic Cybinki nad Odrą. Jako jeden z typowych elementów słowiańskich wymienia owijanie głowy chustką i wiązanie jej nad czołem. Wiązanie chustki w ten sposób było znane na Ziemi Lubuskiej już w początkach XVI w., na co wskazuje rycina.
- ¹⁸ Krzysztof Boguszewski (zm. 1635) namalował w klasztorze Cystersów w Paradyżu (Gościkowie) pow. Międzyrzecz ok. 1628 r. obraz „Niepokalane Poczęcie”, który znajduje się w kościele katedralnym w Poznaniu. Wykonany jest na miedzianej blasze (170×112) u dołu umieszczeni są przedstawiciele różnych stanów w drobiazgowo wypracowanych strojach współczesnych.
- ¹⁹ Stojące kołnierzyki znane są w ubiorach chłopów polskich już w XIV w. na Śląsku, a w stroju szamotulskim zachowały się do czasów współczesnych. Adam Glapa, *Atlas Polskich Strojów Ludowych*, Strój Szamotulski, Lublin 1950.
- ²⁰ Zwyczaj wyrzucania koszul na spódnie zachował się w wielu regionach Polski po dzień dzisiejszy. (F. Kotula, Strój rzeszowski). Chłopi z okolic Pińska, mieszkający w Białkowie nad Odrą, mimo że zarzucili już strój ludowy, jeszcze przy pracy w obejściu sporadycznie wyrzucają koszule na spódnie. Novus Atlas Absolutissimus, Amsterdam, 1647—1657. Tom II. Marchia Nova vulgo New Marek in March. Brandenburg. Przedstawiony na rycinie chłop ma także koszulę wyrzuconą na zewnątrz.
- ²¹ Dane dotyczące nauki krawiectwa w Poznaniu w XVI i XVII w. wykazują, że w owym czasie uczyło się około 40% synów chłopskich. Przypuszczać więc można, że w zawodzie murarskim procent chłopów musiał być znacznie większy, nie dziw więc, że murarz jest ubrany w tak charakterystyczny ubiór chłopski — i ma koszulę wyrzuconą na spódnie.
- ²² Patrz Tadeusz Seweryn, *Ikonografia Etnograficzna*, Lud t. XXXIX, Kraków — Poznań, 1952. Krótkie rękawy koszul jeszcze dzisiaj należą do charakterystycznych cech stroju lubuskiego. Werdum w XVII w. opisany strój uważa za typowy dla chłopów polskich. Xawery Liske, *Cudzoziemcy w Polsce*, Lwów 1876.
- ²³ Podróżujący w r. 1672 Fryderyk Lucas, opisując polskie zwyczaje panujące na dworze Schlichtingów również zwraca uwagę na polski strój, który tam noszono. W. Dworzaczek cytujący te fakty w swej pracy również zamieszcza reprodukcję portretów Schlichtingów w polskich strojach szlacheckich. Włodzimierz Dworzaczek, *Schlichtingowie w Polsce*, Poznań — Warszawa 1938.
- ²⁴ A. Warschau, *Zacherts Chronik der Stadt Meseritz*.
- ²⁵ Obraz ten znajduje się w Villa Borghese w Rzymie. Ziemia Lubuska, Poznań, 1950, str. 394.
- ²⁶ W Muzeum Regionalnym w Międzyrzeczu znajduje się szereg portretów trumiennych i zwykłych, przedstawiających mieszkańców Ziemi Lubuskiej w strojach polskich.
- ²⁷ W Urzędzie pow. Rzepin, wiosce otoczonej lasami nad Odrą, ludność nie tylko odrębnie ubierała się, ale także mówiła odmiennym w stosunku do Niemców językiem (polskim) i była wrogo usposobiona do pruskich urzędników, gdy np. przyszli niemieccy poborcy podatkowi z Rzepina, zabrano im kosze podatkowe. Aurither Kuckuck, *Beiträge zur Heimatkunde der Neumark*, Heft 8. Oktober 1925, Landsberg W. Fakt ten zachowany w podaniu ludowym jest niewątpliwym wyrazem walki Polaków z najeźdźcami.
- ²⁸ Najruchliwsi, podkreślającymi swe pochodzenie z Poznańskiego okazują się osadnicy z powiatów Konin i Koło, pozostali Wielkopolanie raczej wpływają na życie organizacyjne (sołtysi, radni) i gospodarcze (reprezentują najwyższy poziom kulturalno-gospodarczy). Osadnicy z Bugu reprezentują raczej upodobania artystyczne, np. tkactwo.
- ²⁹ Piękne okazy stroju ludowego przywiezione ze stron rodzinnych oglądałem w Białkowie pow. Rzepin, w Jasieniu pow. Żary. W Walewicach pow. Sulęcín, zetknąłem się z mieszkańcami przystosowującymi stare formy i techniki do nowych warunków klimatyczno-gospodarczych, np. wyrób kaloszy z dętek od samochodów i traktorów.

³⁰ Strój lubuski w wielu formach wykazuje wspólne cechy z dawnym strojem słowiańskim Połabian (Drzewian), zajmujących tereny położone ok. 80 km na płd. wsch. od Hamburga. Takie same noszono np. spódnice: dziewczęta — czarne w czerwone pasy, kobiety — zielone w czarne pasy (tabl. III) z krótkimi rękawami koszule, tak samo wiązane chustki w strojach świątecznych, podobnie nazywano pewne części stroju. Pletka po łożyczku oznacza ozdobę przy czepku, plotka — podobną ozdobę na Ziemi Lubuskiej przy staniku. Więcej wspólnych cech można znaleźć porównując opisy stroju lubuskiego ze strojem połabskim. Patrz: Adam Fischer, Etnografia słowiańska, Połabianie, Lwów — Warszawa 1932, str. 10—16. Johan Parum Schulz, j. w.

³¹ Niemieccy uczeni ubiór ludowy „...znajdują wyłącznie we wsiach polskich, wysnuwając wnioski, że jest to również ubiór „praniemiecki“, tylko lud, który go nosił, uległ spolszczeniu (Schnitz-Frase)“. Anna Kutrzeba, Lud i jego zwyczaje, Ziemia Lubuska, Poznań 1950, str. 175.

³² Cechy przejściowe na Ziemi Lubuskiej również zaznaczają się w języku. Tadeusz Lehr-Spławiński, Plemiona słowiańskie na północno-wschodnim pograniczu Niemiec w wiekach średnich. Katowice 1939.

³³ Współczesna Ziemia Lubuska od poł. XIII w. do 1945 r., pozostawała pod wpływem ścierających się na jej obszarze dwóch kultur: polskiej i niemieckiej; rozbita była na kilka organizmów polityczno-administracyjnych i należała w pewnych okresach już do Polski, już to do Brandenburgii, Nowej Marchii, Śląska, Czech, (Saksonii), Prus, wreszcie do Rzeszy Niemieckiej. To długie wiekowe rozbiecie, brak większego ośrodka kulturalnego nie sprzyjało wytworzeniu się na miejscu wyraźnie specyficznych cech kulturowych.

³⁴ Różnice te uwidoczniają się jaskrawo na obszarze Dolnych Łużyc. Wiele szczegółów z sąsiednich regionów Ziemi Lubuskiej z dziedziny kostiumologii ludowej zawiera praca: Ludwik Kuba, Ctenie o Łużici, Praha 1925.

³⁵ *Poznanionką* we wsch. Ziemi Lubuskiej nazywają jeszcze dziś starsi chłopci czapki, zwane gdzieś *maciejówkami*.

³⁶ Charakterystycznym zjawiskiem jest, że na Ziemi Lubuskiej przetrwały wyrazy czysto polskie, choć w głębi kraju np. bliżej Poznania do niedawna używano nazw niemieckich. W okolicach Poznania mówi się jeszcze niekiedy dzisiaj w gwarze zamiast *więzić* — *sztrykować* (stricken), zamiast *młyniec* — *plindz* (ziemniaczany placek).

³⁷ Jędrzej Kitowicz — Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III, rozdział „O strojach czyli sukniach męskich“, str. 310, Kraków 1925. Ulrych Werdum podczas swej podróży po Polsce w latach 1670—72 stwierdzają, że chłopci wkładają nawet w zimie tylko wiechcie słomiane w obuwie Xawery Liske, Cudzoziemcy w Polsce, Lwów 1876.

³⁸ Watowane kurtki i spodnie uważane dzisiaj za typowo rosyjski wpływ praktycznej mody były w Polsce stosowane już w XVII w., o czym przekonywująco informuje nas ilustracja reprodukowana w Polskiej Sztuce Ludowej, R. VIII, Nr 3, str. 142, pod którą znajduje się podpis: kaftan watowany. (Faceyae polskie, 1642 r. Drzeworyt na odwrocie karty tytułowej. K. Badecki, Literatura mieszczańska w Polsce XVII w., Ossolineum, 1925 r.).

³⁹ J. Kitowicz na str. 307 pisze: „Pospólstwo i szlachta drobna różniła się od siebie butami, w których były przyszyte nowe czarne, a cholewy żółte lub czerwone podszarzane. Chłopci nosili buty czarne“.

⁴⁰ Strój ten podobny jest do stroju Wielkopolan choć równocześnie posiada wspólne cechy ze strojem łożyckim. Wierzchni ubiór chłopca łożyckiego w drugiej poł. XVIII w. składał się z czarnego kapelusza, czerwonej kamizelki z rękawami, zapinanej na białe guziki, żółtych obcisłych spodni, białych pończoch naciąganych na spodnie pod kolana, niskich czarnych trzewików, kaftana modrakowo-niebieskiego, zielonej sukmany i laski. Szczegóły widoczne na barwnej planszy, wykonanej przez Samuela Gränichera (1758—1813) zamieszczonej w pracy: Otto Eduard Schmidt, Die Wenden, Dresden 1926. ... Jak silnie wiązał się kolor czerwony i biały z sylwetką polskiego chłopca mówi satyryczna niemiecka piosenka z XIX w., która w większym jeszcze stopniu dotyczyła Polaków na Ziemi Lubuskiej niż okolic Poznania: „Wir sind Polacken mit roten Jacken und weissen Hosen, wir sind aus Posen“. Piosenkę tę śpiewała Zdzisławowi Szulcowi pomocnica domowa około 1900 r.

⁴¹ Strona wiązania i zwisania ręcznika dla družbów i pódružby była różnie praktykowana i zmieniała się, w większości jednak družbowie wiązali „kobołkę“ z lewej strony.

⁴² „Chłopcu pod kitel kładzie się też spodnie“ (Podmokle). Anna Kutrzebiana, Lud i jego zwyczaje, Ziemia Lubuska, Poznań 1950, str. 184.

⁴³ Podług słów informatorki Zuzanny Kusior z Dąbrówki pow. Międzyrzecz, ur. 1912 r. „w mycie parobki i dziewczki dostawały koszule swojej roboty. Myto to były pieniądze zarobione w ciągu roku, otrzymane dwa razy do roku“. w czerwcu na św. Jana (24) na jarmark i w listopadzie na Wszystkich Świętych. Dziewka dostawała 30 talarów, tj. 90 marek, a parobek 40 talarów, tj. 120 marek.

⁴⁴ Wiadomość tę powtarzam za J. Kostrzewskim, Kultura prapolska, Poznań 1949, str. 525, który podaje źródło: Kosmas noszenie spodni przez Słowian źródłowo potwierdza (Kronika czeska, I, 34).

⁴⁵ Kolor granatowy (indygo) w różnych odcieniach, niebieski, modrakowy itp. w wielu źródłach wymieniany jest jako charakterystyczny dla Polaków. Za taki też uważa go Ulryk Werdum podróżujący po Polsce w latach 1670—72. Patrz Xawery Liske, Cudzoziemcy w Polsce. Lwów 1876, str. 99. W chłopskim ubiorze kolor niebieski był oznaką starszeństwa i zamożności. Dzieci i młodzież ubierano w odzież o barwie surowego lnu. Robocze części odzieży nawet dorośli nosili nie farbowane.

^{45a} Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg. Die Kunstdenkmäler der Stadt Frankfurt a. O. Berlin, 1912, s. 3, t. 1.

⁴⁶ Na rozpowszechnienie się na Ziemi Lubuskiej niebiesko-granatowych sukman. noszonych z czerwona podszewką w miejscowościach położonych bliżej Odry, a bez takiej podszewki na innych obszarach, wpłynęła długotrwała moda polska, zaobserwowana także przez cudzoziemców, a szczególnie zaprowadzenie w r. 1778 jasnoszafirowych kontuszów z czerwonymi wyłogami jako mundurów posłów woj. poznańskiego, kaliskiego i in. Wpływ ten jest widoczny w ubiorach chłopskich w Wielkopolsce i widać go na Ziemi Lubuskiej, na której w pewnych zakątkach noszono także sukmany zielone. Kolberg pisze: „Gdy mieszkaniec z Babimojskiego ukaże się niekiedy we Wrzesińskim, przezywany tu bywa Łopatą, z tej przyczyny, że ludność tamtejsza miewa na sobie sukmany (zwykle zielone), których poły w kształcie łopaty są krojone“. O. Kolberg, Lud, W. ks. Poznańskie, cz. II, str. 155, Kraków 1876.

⁴⁷ Takie same płaszcze z pelerynami, tylko w kolorze czarnym i z kołnierzem stojącym nakładali chłopci na Śląsku. Stanisław Bronicz, Strój pszczyński, A.P.S.L., Kraków 1945, Płasze barwne. W. Grabowski, Die Volkstrachten in Oberschlesien, Breslau, str. 35. Podobne płaszcze z pelerynami nosili mieszczaństwo i szlachta. Odróżniały się one tym od chłopskich, że miały po 2—4 peleryn nakładanych jedna na drugą i to podszewkowanych.

⁴⁸ Podobne nakrycia głów mają chłopci przedstawieni na drzwiach katedry plockiej z XII w. Obcinanie włosów i zarostu wiąże się ściśle z uchwałą soboru rzymskiego 1074 r. wzbraniającą noszenia zarostu najpierw u duchownych, a potem u świeckich.

⁴⁹ Cylindry wykształciły się pod koniec XVIII w. na terenie Francji, skąd rozpowszechniły się w formie udoskonalonej przez Austrię, Niemcy i Anglię w Polsce, gdzie wśród warstw szlachecko-mieszczańskich były powszechnie noszone do ok. poł. XIX w., wśród chłopów Polski Zachodniej od połowy do końca XIX w.

⁵⁰ Chłopka przedstawiona na obrazie Boguszewskiego (1626) pt. „Niepokalone poczęcie“, ubrana jest w charakterystyczny strój, o którym Ulryk Werdum, podróżujący po Polsce w latach 1670—1672 pisze, że składał się z koszuli u szyi, w pas ściągniętej w fałdy, zgrabnie obramowanej różnokolorową tasiemką. Wykończenie stanowiło opasanie ponad biodrami czerwonym, żółtym lub zielonym pasem. Xawery Liske, Cudzoziemcy w Polsce, Kraków 1876. Podobnie w XVII w. szyto kitle, w których chowano umarłych. Porównaj Adam Głapą, Strój Szamotulski, A.P.S.L. Lublin 1950, str. 13—17.

⁵¹ Gładkie czesanie włosów z przedziałem na środku i wiązanie ich z tyłu w węzeł było charakterystyczne dla chłopów w Polsce w XVII w. Pisze o tym Ulryk Werdum, op. cit. Taki sposób czesania zachował się do dzisiaj poza Ziemią Lubuską w Sieradzkim oraz w Czechosłowacji: Blazena Sotkova, Naše Lidove Kroje 7, Kroj Litomyslky, Praha 1951, str. 16. Sposób ten znany był również na Śląsku. Walter Steller, Schlesische Volkstrachten, Breslau 1933, str. 71 i 119. Węzeł zdobiono w różnych okresach kwiatami, koralikami, wstążkami.

⁵² W czasie rozkopywania na cmentarzu grobów w Kramsku Nowym pow. Sulechów znaleziono w grobie dziecięcym z XIX w. dobrze zachowaną czerwoną wstęgę, którą przepasane było w pasie zmarłe dziecko; w innym zaś grobie znaleziono dobrze zachowaną jedwabną chustkę, okalającą czaszkę dorosłej kobiety.

⁵³ Watoki, spódnice, (nie należy mieszać z waciokami, rodzajem kurtek ryc. 48). Wacioki, jak można sądzić na podstawie podanych informacji, nawiązywały w kroju do polskiej mody z XVIII w. W pięknej formie zachowały się do dzisiaj na Łużycach.

⁵⁴ Białe kabatek bardzo przypomina krótką koszulę. Możliwe, że powstał on z koszuli, o której Ulryk Werdum (1670—1672) pisze, że „w Polsce koszule sięgają po pas“. Liske, op. cit. str. 38. „Hoops, Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Strasburg 1911, t. I, str. 349; autor stwierdza, że bluzki germańskie nigdy nie były wykonywane z cieńszych materiałów niż skóra, filc i wełniane fryz. Hottenroth, Der deutschen Trachten, str. 722 twierdzi, że bluzki lniane zachowały się tam wszędzie gdzie Słowianie zasiedlili wschodnie Niemcy, tj. w Altenburgu saskim, Bawarii, wsch. Hesji i wsch. Westfalii. Agnieszka Dobrowolska, Strój pyrzycki, A.P.S.L., Wrocław, 1955, str. 13 i 34. Na podstawie ilustracji stwierdzamy, że kabatki podobne do noszonej w Dąbrówce Wlkp. noszono na wielkich obszarach: na Pomorzu Zach. (patrz Borscher W., Volkstrachtenforschung in Pommern — Pommersche Heimatpflege, Stettin, Heft 5, 1932) oraz w Czechosłowacji Blazena Sotkova — Naše Lidove kroje 7. Kroj Turnowskiej, str. 18—19. Praga 1951.

⁵⁵ Zapaski na odziew należące do tradycyjnej części odzieży polskiej, zachowały się na terenach na których ludność uległa najpóźniej germanizacji, w początkach XIX w. koło Zielonej Góry.

⁵⁶ Okrywanie się barwnymi chustami nawiązuje do mody panującej w XVIII w. we Francji. kiedy narzucano na ramiona szale i barwne chusty. Moda ta przeniosła się z Francji pod koniec XVIII w. do Anglii. Racinet, t. 4, nr 1, 4. Chusty z frędzlami spotykamy w hiszpańskim stroju ludowym, t. 5, nr 7, 8, 9 w prowincji Salamanca (7) i Avila (8—9). Na ryc. 7 widzimy nawet podobnie jak na Ziemi Lubuskiej zdobione rękawy przy bluzce. Krój wierzchniego okrycia, sądząc na podstawie rysunku, jest ten sam Racinet A., Geschichte des Kostüms, Berlin 1888.

⁵⁷ W Polsce centralnej ślorka, a niekiedy scadełko — (Młynary) stanowiła obrzędowe nakrycie głowy panny młodej. „Pinano“ ją, tj. robiono ze wstążek wzorzystych, o motywach kwiatowych lub bezdeseniowych, gładkich, jednakowych“. J. Dekowski, Strój piotrkowski, str. 70, Atlas Polskich Strojów Ludowych, Poznań, 1954.

⁵⁸ Bukiety są podobne do wianków z XVI w. noszonych także we Francji. Taki np. bukiet ma na głowie Katarzyna Burbońska (1600), Racinet A., Geschichte des Kostüms, Berlin 1888, t. III, nr 6.

O bukietach wspomina również Kitowicz, W Polsce nazwa ta i forma ozdoby w XVIII w. była stosowana również poza Ziemią Lubuską.

⁵⁹ Kieszzenie znane były w Polsce już w dawnych wiekach; ilustruje je ryc. 13, T. Seweryna, reprodukowana w Pol. Sztuce Ludowej nr 3, 1954, str. 143. W XVII w. „jerchowa kieszień“ na pieśniadze należała do charakterystycznych części ubioru mieszczan Kłodawy pow. Konin. Patrz: U. Rawa—Witański, Kłodawa. Warszawa 1905, str. 98. Znane są też przykłady noszenia kieszni na pasku w średniowieczu w innych krajach.

⁶⁰ J. Breas, A. Brackmann, O. Doppelfeld, H. Lüpke, W. Unwerzagt, Zantoch eine Burg im deutschen Osten. Leipzig 1936, str. 102. „Davon zeugten die viele Spinnwirtel aus Ton und Holz und zwei gut erhaltene Molzspindeln (AbM 18. 13) Wirtel und Spindel sind in gleicher Art noch im heutigen slavischen Volksleben gebräuchlich (Moszyński a, a, O, str. 303 ff).

⁶¹ Wywody w poważnej mierze oparto na pracy Antoniego Mączaka, Sukiennictwo wielkopolskie XIV—XVII wieku. Warszawa 1955, str. 267. 262—3, 279. Michał Szczaniecki, Stosunki sąsiedzkie na pograniczu wielkopolsko-lubuskim w przeszłości. Przegląd Zachodni, Poznań 1948, str. 77. Księga cechu kuśnierskiego miasta Międzyrzecz z lat 1557—1827; A.P. w Poznaniu, Sygnatura Międzyrzecz, Drp. Cechu Kuśn. Kaczmarczyk Z., Pieradzka K., Szczaniecki M., Kraina Krośnieńska, Historia, Ziemia Lubuska, Poznań 1950, str. 389, 390. Szczaniecki M., Kraina Torzymska, Historia, Ziemia Lubuska, Poznań 1950, str. 346. Herman Trebbin, Aus der Vergangenheit des Kreises Lebus und Stadt Frankfurt a/Od., str. 37. Do rozwoju tkactwa w XVIII i XIX w. w poważnej mierze przyczynili się czescy tkacze. G. Haneberg, w artykule „Vom Flachsstengel zur Leinwand, Brandenburger Land, Monats-Hefte für Volkstum und Heimat, Berlin. Jan. März 1936, str. 40 pisze: Von diesen böhmischen Lehrmeistern wurde die Kunst des Webens im Lande ausgebreitet und hat sich zwei Jahrhunderte hindurch im Volke lebendig gehalten.

⁶² Znajdujący się w Muzeum w Rogalinie zbiór Jana Tomińskiego, zawierający wzory wełniaków Ziemi Zbąszyńskiej z XIX w. wskazuje, że moda stosowana w Dąbrówce Wlkp. podmoklu i in. miejscowościach na Ziemi Lubuskiej promieniowała na sąsiednie obszary. Reprodukowane na tabl. III raporty tkanin, dwa pasy od dołu z okolic Cybinki, zawdzięcam artystom plastynom Czesławowi Woźniakowi i Feliksowi Schmidtowi, którzy wraz z innymi plastykami, idąc za Armią Czerwoną i Wojskiem Polskim w 1945 r. dotarli do Odry, tam postawili pomnik zwycięskim wojskom w Cybince, zabezpieczyli szereg zabytków a między innymi przywieźli reprodukowane tkaniny porzucone przez mieszkańców Nadodrza.

⁶³ W Dębnie Lubuskim, na płu. od Kostrzyna mieszkańcy pochodzący z Zach. Białorusi wykonują tkaniny dekoracyjne, oparte na motywach „radziuszki“, w dwóch kolorach: o osnowie białej a wątku bordo, lub czarnym, zielonym, żółtym i brązowym. Inf. mgr Zofia Wierczyńska.

SPIS LITERATURY

1. Aurither Kuckuck — Beiträge zur Heimatkunde der Neumark. Heft 8, Oktober 1925, Landsberg A. W. (Gorzów).
2. Bleich Erich — Der Atlas der deutschen Volkskunde in der Grenzmark. Posen—Westpreussen. Grenzmarkische Heimatblätter. Heft 2. Schneidemühl 1933 (Piła).
3. Braas I., Brackmann A., Doppelfeld O., Lüpke H., Unwerzagt W., Zantoch eine Burg im deutschen Osten, Leipzig, 1936.
4. Brunner Karl — Ostdeutsche Volkskunde. Leipzig 1925.
5. Borchert W. — Volkstrachtenforschung in Pommern. Pommersche Heimatpflege. Heft 5. Stettin 1932 (Szczecin).
6. Bujak Fr. — Historia osadnictwa ziem polskich w krótkim zarysie — Warszawa, 1920.
7. Chmarzyński Gwido — Kraina krosieńska — Sztuka, Ziemia Lubuska, Poznań, 1950.
8. Chmarzyński G. i Wiliński St. — Kraina Międzyrzecka — Sztuka — Ziemia Lubuska, Poznań 1950.
9. Czasopisma: „Gromada“ — Tygodnik, zał. 1949 W-wa; „Kobieta i życie“ z dodatkiem „Wykroje i wzory“ — Tygodnik, zał. 1946. W-wa; „Postęp krawiecki“ — Miesięcznik, zał. 1945 Poznań; „Spółdzielnia produkcyjna“ — Tygodnik, zał. 1950 r. W-wa; „Przyjaciółka“ — wydanie dla wsi. Tygodnik, zał. 1948 r., W-wa; „Świat mody“ — kwartalnik, zał. 1948 W-wa.
10. Czerwiński Kazimierz — Tajne archiwum niemieckie w Pile. Bydgoszcz 1946.
11. Dekowski Jan Piotr — Strój piotrkowski, Atlas Polskich Strojów Ludowych, Poznań 1954.
12. Deutsche Volkstrachten — Eine Sammlung deutscher Trachtbilder, Köln am Rhein.
13. Dobrowolska Agnieszka — Strój ludowy na Łużycach — Biblioteka Studium Słowiańskiego, Kraków 1948.
14. Dobrowolska Agnieszka — Ikonografia ludowej odzieży zachodnio-słowiańskiej, Pamiętnik słowiański II, Kraków 1951.
15. Dobrowolska Agnieszka — Strój pyrzycki — Atlas Polskich Strojów Ludowych, Kraków 1955.
16. Dobrzeński Tadeusz — Drzwi gnieźnieńskie — Klejnoty sztuki polskiej, Kraków 1953.
17. Dworzaczek Włodzimierz — Schlichtingowie w Polsce — Poznań, Warszawa, 1938.

18. Fischer Adam — Etnografia słowiańska — Połabianie — Lwów, Warszawa, 1932.
19. Fischer Adam — Etnografia słowiańska — Łużyczanie — Lwów, Warszawa, 1932.
20. Friedel Ernst, Mielke Robert — Landeskunde der Provinz Brandenburg — Berlin, 1912.
21. Gajek Józef — Instrukcja dla współpracowników „Atlasu Polskich Strojów Ludowych“, Poznań 1952.
22. Gajek Józef — Metodyka monograficznego opracowania strojów ludowych. Lud XLI, str. 797, Wrocław 1954.
23. Glapa Adam — Strój szamotulski — Atlas Polskich Strojów Ludowych, Lublin 1950.
24. Glapa Adam — Strój dzierzacki — Atlas Polskich Strojów Ludowych, Poznań 1953.
25. Glapa Adam — Wielka Dąbrówka — Ilustracja Tygodniowa, nr 6, Poznań 1946.
26. Girke G. — Die Tracht der Germanen, Band I, Leipzig 1922.
27. Götze Alfred — Die Vorgeschichte der Neumark, Würzburg 1897.
28. Grabowski E. — Die Volkstrachten in Oberschlesien — Breslau 1935.
29. Hammling-Schönlanke P. — Die Tuchmacherei in Schönlanke von ihrem Entstehen bis zu ihrem Verfall — Grenzmärkische Heimatblätter — Schneidemühl, Mai 1926 (Piła).
30. Hämpel Walther — Brässer Tuchmacherei, Grenzmärkische Heimatblätter, 2. Teil, Schneidemühl 1928 (Piła).
31. Haneberg G. — Vom Flachsstengel zur Leinwand — Brandenburgerland, Monatshefte für Volkstum und Heimat, Berlin, Jan.—März, 1936.
32. Haupt Leopold, Schmalzer Johann Ernst — Volkslieder der Sorben in der Ober- und Nieder-Lausitz — Berlin 1953. — Lebensart, Sitten und Gebräuche der Wenden (Kleidung — farbigen Tafeln).
33. Jarosz Stefan — Krajobrazy Polski — Rozdz. Wysocyzna Lubuska, Warszawa 1954.
34. Kaczmarczyk Zdzisław — Rozprzestrzenienie narodowości polskiej nad Odrą i Bałtykiem w późnym feudalizmie. Przegląd Zachodni, Poznań, nr 1—3, 1953.
35. Kaczmarczyk Zdzisław, Pieradzka Krystyna, Sczaniecki Michał — Kraina Krośnieńska — Historia. Ziemia Lubuska, Poznań 1950.
36. Kitowicz Jędrzej — Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III. Kraków 1925.
37. Kolańczyk K., Rusiński Wł. — Polacy na Ziemi Lubuskiej i na Łużycach przed 1939 r. — Tajny memoriał niemiecki, Poznań 1946.
38. Kolberg Oskar — Lud — S. X. Wielkie Księstwo Poznańskie, cz. III, Kraków 1876.
39. Kostrzewski Józef — Kultura prapolska, Poznań 1949.
40. Kostrzewski Józef — Pradzieje człowieka — Ziemia Lubuska, Poznań 1950.
41. Kotula Franciszek — Strój rzeszowski, Atlas Polskich Strojów Ludowych, Lublin 1950.
42. Kuba Ludwik — Čtení o Lúžici, Praha 1925.
43. Kutrzeba Anna — Lud i jego zwyczaje — Ziemia Lubuska, Poznań 1950.
44. Kretschmer Albert — Die Trachten der Völker — Leipzig 1882.
45. Krzyżaniak Zbigniew — Osiągnięcia gospodarcze i kulturalne województwa zielonogórskiego, Przegląd Zachodni, str. 11—12, cz. II, Poznań 1954.
46. Księga cechu kuśnierskiego miasta Międzyrzecza z lat 1557—1827. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Sygnatura: Międzyrzecz, Dep. cechu kuśn. 1.
47. Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg, t. 6, cz. 3. Berlin, 1912.
48. Labuda Gerard — Ziemia Lubuska w dziejach Polski, Ziemia Lubuska, Poznań 1950.
49. Lehr-Splawiński Tadeusz — Plemiona słowiańskie na północno-wschodnim pograniczu Niemiec w wiekach średnich, Katowice 1939.
50. Liske Xawery — Cudzoziemcy w Polsce — Lwów, 1876.
51. Łoziński — Życie polskie w dawnych wiekach, Lwów 1921.
52. Mączak Antoni — Sukiennictwo wielkopolskie XIV—XVII w., Warszawa 1955.
53. Mielke Robert — Die Tätigkeit der Brandenburgia auf dem Gebiete der Volkskunde — Archiv der „Brandenburgia“ Gesellschaft für Heimatkunde der Provinz Brandenburg zu Berlin, Band 10, Berlin 1904.
54. Mitkowski Józef — Kraina Gorzowska — Historia. Ziemia Lubuska, Poznań 1950.
55. Nanke Czesław, Piotrowski L., Semkowicz Wł. — Mały Atlas Historyczny, Wrocław—Warszawa, 1950.
56. Natanson-Leski Jan — Zarys granic i podziałów Polski najstarszej, Wrocław 1953.
57. Przewodnik wycieczek Zjazdu P.T.G. w Poznaniu i Zielonej Górze, Poznań 1948.
58. Pietkowski E. — Die Tuchmacherei in Schönlanke — Zeitschr. der Histor. Ges. f. d. Prov. Posen XII, 271—310.
59. Pohlandt — Hüben und drüben im Sternberg und Lebus — Heliosorgan des Naturwissenschaftlichen Vereins des Regierungsbezirks Frankfurt (Oder). Band 26, Berlin 1910.
60. Polska Sztuka Ludowa — nr 3, r. VIII, Warszawa 1954.
61. Racinet A. — Geschichte des Kostüms, deutsche Ausgabe, t. III, Berlin 1883.
62. Rawita-Witanowski — Kłodawa — Warszawa 1905.
63. Retzlaff Hans, Helm Rudolf — Deutsche Bauerntrachten — Berlin 1934

64. Rose Julien — Die deutschen Volkstrachten, München 1912.
65. Schilling Gustaw — Die Schlussteine in der Johanniter-Ordenskirche in Sonnenburg — Osterberg Kalender, 1930.
66. Schmidt Otto, Eduard — Die Wenden, Dresden, 1926.
68. Schulz Werner — Alte Einwohnerlisten und Inventare aus dem Grenzmärkischen Sonderheft der Grenzmärkischen Heimatblätter. Schneidemühl 1938 (Piła).
69. Szczaniecki Michał — Z dziejów ludności polskiej na Ziemi Lubuskiej, Przegląd Zachodni, 5—8, Poznań 1948.
70. Szczaniecki Michał — Kraina Międzyrzeczka — Historia, Ziemia Lubuska, Poznań 1950.
71. Szczaniecki Michał — Kwestia narodowościowa i wyznaniowa w przeszłości Ziemi Lubuskiej — Przegląd Zachodni IV(6) Poznań 1948.
73. Szczaniecki Michał — Stosunki sąsiedzkie na pograniczu wielkopolsko-lubuskim w przeszłości, Przegląd Zachodni IV(7), Poznań 1952.
75. Sławska Aniela, Kępiński Zdzisław — Malarstwo wielkopolskie 1520—1650, Muzeum Narodowe, Poznań 1952.
76. Sobiescy Jadwiga i Marian — Szlakiem kozła lubuskiego, Kraków 1954.
77. Sobiescy Jadwiga i Marian — Maszynopis — Z badań terenowych na Ziemi Lubuskiej, Poznań 1954.
78. Sotkowa Blazena — Nase Lidove Kroje 7, Kroj litomyslsky, Praha 1951.
79. Spancer Adolf — Die deutsche Volkskunde — Leipzig 1935.
80. Steller Walter — Schlesische Volkstrachten, Band I. Teil 1. Die niederschlesischen Volkstrachten — Breslau 1938.
81. Tilke Max — Osteuropäische Volkstrachten — Berlin 1925.
82. Tomiński Jan — Wzory wełniaków Ziemi Zbąskiej z XIX w. — Muzeum Narodowe, Dział Etnograficzny w Rogalinie, 1954.
83. Trzaska, Evert, Michalski — Ilustrowana encyklopedia, Warszawa 1925.
84. Unruh Christoph — Zur Geschichte der Tuchmacher in Unruhstadt — Grenzmärkische Heimatblätter, Heft 2 — Schneidemühl 1938 (Piła).
85. Warschauer A. — Zachert's Chronik der Stadt Meseritz. Poznań, 1883.
86. Zajchowska Stanisława — Kraina Międzyrzeczka — Geografia — Ziemia Lubuska, 1950.
87. Ziemia Lubuska — wyd. Instytut Zachodni, Praca zbiorowa, Poznań 1950.
88. Ziemia Lubuska. Wielkopolska Zachodnia. Mapa komunikacyjno-administracyjna wraz ze skorowidzem nazw. Podziałka 1:300 000, Poznań 1947.
89. Żychliński Teodor — Zbąszyń, Tygodnik Ilustrowany, T. 8, 1863.

SPIS ILUSTRACJI

- Ryc. 1. Kozłarz w odświętnym ubiorze. Podmokle, pow. Sulechów. Fot. K. Kitzman, 1947 r.
- Ryc. 2. Stroje druchen. Rogoziniec, pow. Międzyrzecz. Fot. Mikołaj Dec, 1955 r.
- Ryc. 3. Fragmenty obuwia. Stanowisko archeologiczne Międzyrzecz — Zamek, XIV w. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Fot. St. Kubiak 1955 r.
- Ryc. 4. Ubiory chłopów w/g gotyckiego malowidła ściennego w kościele w Przyczynie Górnej, pow. Wschowa, ok. 1430 r. Fot. A. Glapa 1956 r.
- Ryc. 5. Ubiory chłopów z okolic Słubic. Fragment widoku na Frankfurt z 1548 r. Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg. Die Kunstdenkmäler der Stadt Frankfurt a.O. Berlin, 1912, s. 3, t. 1.
- Ryc. 6. Barankowe okrycie głowy w/g zwornika z kościoła poklasztorного Joanitów. Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.
- Ryc. 7. Głowa kobiety okryta podwiką w/g zwornika z kościoła poklasztorного Joanitów, Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.
- Ryc. 8. Krój części odzieży w/g Księgi Cechowej Krawców we Wschowie z XVII w. Podobne okrycia zachowały się w odzieży ludowej do pocz. XX w. Państwowe Archiwum Wojewódzkie w Poznaniu.
- Ryc. 9. Ubiór kobiety w/g zwornika z kościoła poklasztorного Joanitów, Słońsk, pow. Sulęcín, 1952 r.
- Ryc. 10. Lubuszanka w stroju odświętnym z Uradu n. Odrą, pow. Słubice. Ressler Hans, Deutsche Bauerntrachten, Berlin, 1934 r.
- Ryc. 11. Ubiór odświętny zimowy gospodyni i gospodarza. Rekonstrukcje ubioru z XIX w. Rys. J. Karolak, 1956 r.
- Ryc. 12. Ubiór odświętny letni parobka i kobiety. Rekonstrukcja ubioru z XIX w. Rys. J. Karolak, 1956 r.
- Ryc. 13. Ubiory w/g obrazu Krzysztofa Boguszeńskiego „Niepokalane poczęcie“ z 1682 r. mal. w Paradyżu, pow. Międzyrzecz. Obecnie w Katedrze Poznańskiej.
- Ryc. 14. Ubiory uroczyste kobiet. Delegacja kobiet Ziemi Lubuskiej na zjazd Związku Polaków w Niemczech w Berlinie. Fot. Aleksander Kraśkiewicz, Berlin, 1937 r.

- Ryc. 15. Letnie ubiory robocze. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 16. Fragment drużyny weselnej z ok. 1920 r. pow. Międzyrzecz. Fot. N. N.
- Ryc. 17. Drużba i drużyna. Porównaj z tabl. I. Dąbrówka pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 18. Koszula męska. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — przód i tył (poncho), a — rękaw z przyszytymi tasiemkami zastępującymi guziki, f — kołnierzyk, g — naramiennik, h, i — ozdoby wyszywane na kołnierzyku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1954 r. Podziałka 1:30, ozdoby 1:3.
- Ryc. 19. Mężczyźni w ubiorach tradycyjnych. Podmokle, pow. Sulechów. Fot. K. Kitzman, 1947 r.
- Ryc. 20. Szkic spodni z drugiej połowy XIX w. A — przód, B — tył. Podmokle Małe, pow. Sulechów. Rekonstrukcja 1954 r.
- Ryc. 21. I Szkic lnianej katanki z drugiej połowy XIX w. Takie same noszono także bez rękawów. Podmokle Wielkie, pow. Sulechów. II. — szkic kamizelki z końca XIX w. Rekonstrukcja III Katanka noszona do ok. 1920 r. A — przód, B — tył, C — części kroju; d — krój przodu, e — tyłu, f — rękaw. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1952. Podziałka 1:30.
- Ryc. 22. Okrycia zwierchnie rekonstrukcje: I — szkic, modrej, lnianej katany noszonej przez uboższych chłopów w XIX w. II — Płaszcz sukieny modro-granatowy z peleryną noszony w XIX w. przez zamożnych chłopów, karczmarzy itp. Linie przerywane na tym rysunku wyjątkowo oznaczają niewidoczne pod peleryną rękawy i kieszenie.
- Ryc. 23. III — Sukmana czarna zanikła w 1945 r. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — plecy, e — przód, f — część tylna marszczona, g — klin przyszyty do części marszczonej, h — poła, i — rękaw, j — ozdoba — imitowana kaletka, k — kołnierz. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1945 r. Podziałka 1:30.
- Ryc. 24. Mężczyzna w ubiorze odświętnym Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Części ubioru z Muzeum Narodowego w Poznaniu — Rogalinie. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 25. Kozuch owczy posyty czarnym suknem. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — przednia część, e — plecy, f — kołnierz, g — rękaw, h — fragment sznura do przewiązywania się. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1952. Podziałka 1:32.
- Ryc. 26. Obuwie męskie z przełomu XIX i XX w a — buty „siadane“, odświętne, noszone przez zamożnych chłopów, b — buty noszone przez biedniejszych chłopów, c — buty robocze, d — „kufloki“ — obuwie robocze używane w dni słotne, mroźne, do wywożenia mierzwy itp.
- Ryc. 27. Chłop w kozuchu i czapce krymerkowej. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 28. Młodzieniec w półkoszulku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Część ubioru z Muzeum Narodowego w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. M. N. P. — E 3. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 29. Męskie okrycia głów: a — rogatywka XIX w. (rekonstrukcja) b — kapelusz słomiany „żniwny“, — c splot pasma słomy na kapelusz d — czapka krymerkowa lub barankowa, e, f — stosowane kroje czapki d. A, d, e — w/g danych i okazji Onufrego Kani z Nowego Kramiska, pow. Sulechów, f — w/g Franciszka Niemca z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, b, c — w/g okazji z Muzeum Regionalnego w Międzyrzeczu, nr inw. M. N. E. — 380. Rys. Alfons Kowalski, 1955 r.
- Ryc. 30. Mężczyzna w czapce „poznaniŃce“. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Odzież z Muzeum Narodowego w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. M. N. P. — E — 2. Fot. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 31. Czapka barankowa z opuszką w/g zwornika z kościoła poklasztornego Joanitów. Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.
- Ryc. 32. Kobiety w ubiorach do sianokosów. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.
- Ryc. 33. Ubiory kobiece robocze Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.
- Ryc. 34. Letni ubiór odświętny dziewczyn. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 35. Dziewczyny w stroju odświętnym. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 36. Kobiety w strojach odświętnych. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. C. A. F-Baranowski, 1950 r.
- Ryc. 37. Dziewczynka w „bukietach“. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 38. Sposób nakładania wstążki. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. Grażyna Wyszomirska, 1953 r.
- Ryc. 39. Ubiór odświętny starszej kobiety. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 40. Kabatki płócienne nakładane pod stanik tzw. „oplecęk“. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — płat główny, przód i tył, e, f, g, h — części rękawa, i — naramiennik, — j — kołnierz. Według okazji: Katarzyny Pałaki (I) i Doroty Spychały (II). Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1945, 1954 r. Podziałka 1:30. III Szkic „krzesnoka“ okrycia zwierchniego noworodka. Kaława, pow. Międzyrzecz, 1954 r. Podziałka 1:20.
- Ryc. 41. Koszule kobiece, płócienne .I — zimowa, II — letnia. — A przód, B — tył, C — części kroju: d — „Kabatek“, część górna (poncho), c — kliny poszerzające boki, f — nadolek, g, h, i — części rękawa, j — „sznurka“, tasiemka do ściągania i zawiązywania, k — naramiennik, l — kołnierzyk, l' — „wyłoga“, część kołnierzyka wykładana na zewnątrz, ł, m — część wierzchnia i spodnie naszywki zdobiące koszulę I z przodu, n — żabki ozdobne. I — według okazji Muzeum Narodowego w Poznaniu u — Rogalinie, nr inw. E 81 z Podmokła Wielkiego, pow. Sulechów. II — według okazji Konstancji Kusior z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, 1954. Podziałka 1:30.

- Ryc. 42. Spódnice: I — odświętny oplecek z szorcem, stanik z spódnicą białą, II — „watom“, spódnica watomana, III — „szorc“ — spódnica. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — krój spódnicy, I, II; d¹ — krój spódnicy III; e — pasek, f — taśma lniana do zgrubienia spódnicy „na krzyżach“, g — różowe ząbki wykonane na iglicach zdobiące watom, h — taśma barwna zdobiąca watom powyżej ząbków, i — „ząbki“ — taśma służąca do ozdoby dolnego brzegu spódnicy III. Krój kieszeni i szelek ilustrują rysunki orientacyjne. Odziewając się nakładają najpierw watom, następnie oplecek z szorcem, a później szorc. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1953 r. Podziałka 1 : 30, ozdób g, h, i — 1 : 6.
- Ryc. 43. Spódnice samodziałowe: a — zielona w czarne paski, b — czerwona w paski zielone, niebieskie i wąskie czarne; a — z Podmokła, pow. Sulechów, b — z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. E. 68, 67. Fot. Z. Perz i F. Maćkowiak, 1956 r.
- Ryc. 44. Suknie odświętne: I — starszego typu z końca XIX w. i pocz. XX w.), II — około 1910 r. będące odbiciem ówczesnej mody, błędnie uważana za ludową. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — przód, e, f — tył, g, h — rękaw, i — części spódnicy tzw. bryty, j — pasek. Okaz I z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, II — z Podmokła, pow. Sulechów. 1954. Podziałka 1 : 30.
- Ryc. 45. Kobieta w odświętnym stroju. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 46. Bluzki: I — po'ka zdobiona z przodu barwnym haftem, II — kabat, III — kaftan. A — przód, B — tył, C — części kroju: d — przód, e, f, g, h — tył, i — kołnierz, j, k — rękaw, l — taśma ułożona w fałdy, ł — pasek. Okaz I — z Kaławy, II — z Dąbrówki, oba pow. Międzyrzecz, III — z Nowego Kramaska, pow. Sulechów. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie, nr inw. E 1408, 1954 r. Podziałka 1 : 30.
- Ryc. 47. „Kabat“ ozdobiony czarnym haftem. Podmokle Małe, pow. Sulechów. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. M. N. P. E — 745. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 48. Szkic „wacioka“ zimowego kobiecego okrycia, noszonego jeszcze ok. 1880 r. Kramsko Stare, pow. Sulechów. Rekonstrukcja 1954 r.
- Ryc. 49. Ozdoby na rękawie sukni. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. E. 1266. Fot. A. Glapa, 1954 r.
- Ryc. 50. Staniki zwane „opleckami“. I — starszego typu, mniej ozdobny, noszony do ok. 1920 r. II — współczesny strojnieszy. Oplecki wpuszcza się w spódnice, które przypina się do nich szpilkami. Według okazu Katarzyny Pałaki (I) i Doroty Spychały (II). Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1945 r. Podziałka 1 : 15.
- Ryc. 51. Gorset odświętny starszego typu z ok. 1920 r. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 52. Zapaski odświętne zwane fartuchy. a — widok ogólny, b, b¹ I — ozdoba przypinana z tyłu do paska, b II — część paska zawiązywana z tyłu w kokardę, c — krój zapaski części przedniej, d — tiul haftowany, e — pasek (część paska). Kaława, pow. Międzyrzecz, 1953 r. Podziałka 1 : 30.
- Ryc. 53. Płócienna zapaska. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.
- Ryc. 54. Mężatka w uroczystym ubiorze, w chuście tzw. „sici“. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 55. Dziewczyna w odświętnym ubiorze. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 56. Czepki: I — czepek biały tiulowy dla dziecka do chrztu. II — Czepek czerwony pluszowy, dziecięcy. III—IV — robocze czepki z płótna starszych kobiet. V—VI — tiulowe czepki odświętne. A — widok z boku, B — z tyłu C — części kroju: d — „denko“ tj. część okrywająca ciemię i boki (uszty), d — taśma tiulu wzmacniająca denko, e — część tylna czepka zakrywająca potylicę, f — „sznurki“ tj. wiązadła, g — koronka na „dutki“ będące odmianą „ryżki“ — 5 metrów, h — pompon, j — „ogonek“ część tylna układana w fale — 1,80 m, i — „ślorka“ część przyszyta z lewej strony dotykająca ciemienia, chroniąca przed pobrudzeniem czepka, k — kwiatki zdobiące czepek, l — wstążeczka obwiązująca „ogonek“, m — szpilki, I, II, V — z Dąbrówki, pow. Międzyrzecz, III, IV, VI — z Podmokła Wielkiego, pow. Sulechów, 1946 r. Podziałka 1 : 5.
- Ryc. 57. Czepek kobiecy z płótna drukowanego w desenie i tiulu. Gościkowo, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 378. Fot. A. Glapa, 1952 r. Krój czepka ilustruje ryc. 56. V.
- Ryc. 58. Dziewczyny w czepkach. Podmokle Wielkie, pow. Sulechów. Fot. K. Kitzman, 1947 r. Krój czepków ilustruje ryc. 56, VI.
- Ryc. 59. Czepek dziecięcy do chrztu. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1953 r.
- Ryc. 60. Czepek z wstążkami, przypiętymi na ciemieniu, Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.
- Ryc. 61. Czepek brokatowy, Kaława, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 48. Fot. A. Glapa, 1952 r.
- Ryc. 62. Haft na tiulowym czepku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1948 r.
- Ryc. 63. Tiulowe wiązadła do czepka z ok. 1910 r. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 52. Fot. A. Glapa, 1952 r.

- Ryc. 64. Płóciennie haftowane wiązadła do czepka z końca XIX i początku XX w. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 49. Fot. A. Glapa 1952 r.
- Ryc. 65. „Kruz“ tj. kryzik płócienny. Kaława, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. Fot. A. Glapa, 1952 r.
- Ryc. 66. Kryziki zwane „kruzy“: I — nakładane do ubioru wyjściowego i przy domu; ryc. 35, 55. II — do ubioru uroczystego do „bukietów“ tj. wianków noszonych przez drużny, ryc. 2, 37. A — szkic ogólny, B — części kroju: c — koronka lub taśma przylegająca do szyi, d — pas tiulowy, haftowany, e — sposób zszywania części c z częścią d, f — sposób układania — c, d; g — pas ozdobny kryzika I. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1954. Podziałka 1:20.
- Ryc. 67. „Kruz“ tj. kryzik tiulowy, Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E. 47. Fot. A. Glapa, 1952 r.
- Ryc. 68. Okrycie głowy w/g zwornika z kościoła poklasztornego Joanitów. Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.
- Ryc. 69. Przy kołowrotku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. C. A. F. — Baranowski, 1950 r.
- Ryc. 70. „Bielica“ tj. urządzenie do bielenia płótna na słońcu sprzed 1914 r. w/g informacji Wiktora Błocha, Dąbrówka, pow. Międzyrzecz, 1952 r.
- Ryc. 71. Tiulowe wiązadło do czepka, z ok. 1914 r. Łagówek, pow. Sulęcín. Fot. A. Glapa, 1951 r.
- Ryc. 72. Klocki do drukowania z XIX w. Muzeum Regionalne w Międzyrzeczu. Nr inw. E 140, 124, 170, 139, 123, 171. Fot. A. Glapa, 1952 r.
- Ryc. 73. Pasy ozdób haftowanych barwnymi nićmi na przednich częściach „polek“ — bluz. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 74. Kobieta w „polce“. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 75. Haft na części kryzika. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.
- Ryc. 76. Biały haft na tiulu — kryziku. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Fot. A. Glapa, 1955 r.
- Ryc. 77. Wstęga tiulowa do czepka. Podmokle pow. Sulechów. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. M. NP. Dep. 49. Fot. A. Glapa, 1956 r.
- Ryc. 78. Ozdoby u dołu zapaski. Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Muzeum Narodowe w Poznaniu — Rogalinie. Nr inw. E. 1264. Fot. L. Perz i F. Maćkowiak, 1956 r.
- Ryc. 79. Zdobiny wyszywane białymi nićmi na naramiennikach kobiecych białych kabatków (krótkich wierzchnich bluzek) Dąbrówka, pow. Międzyrzecz. Podobne zdobiny stwierdzono w Walewicach i Łagówku, pow. Sulęcín. Podziałka 1:2.
- Ryc. 80. Biały haft na tiulu — kryziku. Kramsko Stare, pow. Sulechów. Fot. A. Glapa, 1955 r.
- Ryc. 81. Nożyce w/g zwornika z kościoła poklasztornego Joanitów. Słońsk, pow. Sulęcín, 1522 r.
- Ryc. 82. Mapa I. Zasięg ubioru międzyrzeczko-babimojskiego (lubuskiego). Rys. K. Woźnińska, 1956 r.
 Tablica I. Drużna i drużba. Mal. J. Karolak.
 Tablica II. Gospodarz i gospodyni. Mal. J. Karolak.
 Tablica III. Raporty barwnych tkanin.

SPIS TREŚCI

Wstęp, str. 3. Rozdział I. Obecny stan stroju na badanym terenie, str. 6. Rozdział II. Zarys historyczny rozwoju stroju, str. 9. Rozdział III. Zasięg badanego stroju, str. 13. Rozdział IV. Ogólny opis ubioru męskiego, str. 14. Rozdział V. Szczegółowy opis ubioru męskiego, str. 19. Rozdział VI. Ogólny opis ubioru kobiecego, str. 23. Rozdział VII. Szczegółowy opis ubioru kobiecego, str. 37. Rozdział VIII. Wytwórcy i materiały, str. 55. Rozdział IX. Zdobiny, str. 59. Charakterystyka źródeł, str. 64. Przypisy, str. 65. Spis literatury, str. 69. Spis ilustracji, str. 71. Streszczenie w języku rosyjskim, str. 75. Streszczenie w języku angielskim, str. 80.

РЕЗЮМЕ

Наряд описанный в данной монографии носят на любуских землях т.е. на землях возвращенных в 1945 году являющихся в настоящее время частью зелёногурского района (Зелёна Гура). Территория эта лежит над средней Одрой между реками Вартой, Одрой, Обжицей и Оброй. Земли эти с севера граничат с Поморьем, с юга с Нижней Силезией, с востока с Центральной Велькопольской, а с запада с Лужицами и Бранденбургией (Немецкая демократическая Республика).

В период трёх тысяч лет на этой территории можно проследить развитие протославянской, славянской и позже польской жизни. С 1246 г. Любуская земля, которая этапами завоёвывалась немцами, несмотря на беспощадную германизационную политику захватчиков — сохранила до дня освобождения много славянских и польских черт. Одним из элементов резко отличающих поляков от немцев на этих землях был народный наряд, который, даже тогда, когда уже замолкла польская речь — долго ещё, также как и другие культурно-бытовые формы, свидетельствовал о связи этих земель с Польшей. Таким примером сохранения славянской особенности, подтвержденным даже немецкими учёными (Поглянд, Эрнст, Фриедель Роберт, Миелке) является район Цыбинки, лежащий над рекой Одрой, который дольше всех, почти 700 лет, находился под немецкой властью. В восточной части Любуской земли, которая только в начале XIX века была захвачена немцами — сохранились не только польские народные культурно-бытовые формы, но также тысячи местных поляков, которые дождались освобождения этой земли советской и польской армиями — после долгих лет прусско-гитлеровских преследований соединились со своей родиной, сохранили свою национальность; одной из причин гнёта Поляков являлась также особенность их наряда, который вопреки фашистской пропаганде, свидетельствовал о том, что это была польская земля. В гитлеровский период наряд этот часто являлся причиной преследований; иногда гитлеровцы утверждали, что это немецкий наряд, а польский народ — ополченные немцы; в период же санационного пакта о неагрессии, гитлеровцы, указывали на особенность наряда поляков, как на доказательство больших национальных свобод, которыми поляки пользовались в Германии. Когда же политика изменялась — эти же самые гитлеровские власти видели в наряде поляков воображаемые, вражеские и империалистические намерения польского народа по отношению к Германии.

Одной из причин, сильно повлиявших на исчезновение народного наряда — являлась последняя война, вывоз Поляков в глубь Германии и военные действия. Нарядный любуский наряд, следы которого сохранились главным образом, на восточных территориях Любуской земли считается представительским нарядом этой земли и повсеместно употребляется коллективами художественной самодеятельности.

Народный наряд на Любуской земле, также как и на иных территориях бывает разнообразный, в зависимости от времени года, от дня, от пола и возраста хозяина, а также от его зажиточности.

Самым популярным нарядом, принадлежащим к давним нарядам этой земли является мужской и женский наряд шаферов.

Женский наряд.

Наряд этот табл. I состоит из белья (3 части рис. 41) из белого «каботка» (рис. 40), на который одевается белая накрахмаленная юбка на бретельках, род «ватока» (рис. 42) из белой юбки с богатой вышивкой (рис. 42, I) из белой жоржетовой или вуалевой юбки, обыкновенно с белым мелким узором, «оплеца» — безрукавника-лифчика голубого, красного, зелёного или розового цвета (рис. 50, 51), к которому одевается «запаска» передник того же цвета. Девушки одевают на ноги белые чулки и чёрные ботинки. Головным убором является «букет» венки (рис. 37), а также нарядная лента сзади (рис. 38). Шею украшает гофрированный воротник (рис. 65—67), бусы, наряд дополняют ленты и красные или розовые цветы, приколотые под подбородки (рис. 37, 63, 64), а также спадающая с головы на спину длинная розовая лента.

Праздничный наряд замужней женщины (табл. II) состоит из белой юбки, зелёного или иного цвета «ватока», красной юбки и верхней юбки зелёного или другого цвета из домоткан-

ного материала, являющейся уже частью платья. На рубашку, любуская женщина, одевает «ячку» — верхняя часть платья (рис. 36, 46), тюлевый гофрированный воротничок («крызик») (рис. 65—67) и ленты с узором в цветы «свадебные» розового или красного цвета. Траурные — голубые или фиолетовые, «ситевый» платок (рис. 45, 54), а на голову чепец (рис. 57—61). Наряд дополняют чёрные чулки и чёрные высокие ботинки.

Мужской наряд.

Шафер, кроме белья — рубашки и кальсон, называемых «гатками» — одевает светлые сине-голубые штаны (табл. I), красную «катанку» (рис. 21, III), чёрные носки и сапоги (рис. 26 а—с). Вместо галстука шафер завязывает или красную ленту, или кусок шёлковой материи «крайка», на голову одевает шляпу с «букетом» т.е. с пучком цветов с позолотой (табл. I, рис. 16, 17). Шафер через плечо и талию повязывается полотенцем, украшенным широкой нарядной розовой лентой.

Праздничный наряд женатого мужчины, кроме белья состоит из синих штанов, чёрных носков, высоких сапог, фиолетово-бордовой «катанки» в мелкую чёрную клетку, синей сермяги (рис. 22 I, II 23); шею мужчина обвязывает цветным или шёлковым платком, на который выкладывает воротник; летом на голове носит шапку называемую познанянкой, а зимой — меховую шапку (рис. 27, 29) и на сермягу надевает полушубок с большим воротником.

В этих нарядах, кроме чисто польских элементов, ношенных на территории Польши в продолжении несколько сотен лет, можно заметить некоторое влияние запада, главным образом Франции. Кроме того в любуском наряде можно обнаружить некоторые черты общие с нарядом Славян, проживающих западнее реки Одры: Бужичан, Половян а также Чехов, проживающих на юге. Черты эти проявляются в белой холстине, в красочности наряда, в «букетах», в украшениях волос и головы, в меховых чепцах, полушубках, в шерстяных поясах или каймах.

Настоящая работа написана главным образом на основании территориальных исследований начатых в 1945 году. Однако большая часть материала собрана в 1952—54 годах. Историческая характеристика этой работы основана на публикациях цитированных в приложенном списке литературы.

РЕЕСТР РИСУНКОВ

- Рис. 1. Кобзарь в праздничной одежде. Подмокле, уезд Сульехув. Фот. К. Китцман, 1947 г.
- Рис. 2. Дружки. Рогозинице, уезд Межирец. Фот. Миколай Дец, 1955 г.
- Рис. 3. Обувь. Археологический отдел Межирец — Замок, XIV в. Археологический Музей в Познани. Фот. Ст. Кубяк, 1955 г.
- Рис. 4. Одежда крестьян по готическому стенному изображению из костела в Пщине Гурней, уезд Всхово, ок. 1430 г. Фот. А. Гляпа 1956 г.
- Рис. 5. Одежда крестьян из окрестностей Слубиц. Фрагмент пейзажа на Франкфурт с 1548 г. Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg. Die Kunstdenkmäler der Stadt Frankfurt a. O. Berlin, 1912, s. 3, t. 1.
- Рис. 6. Барашковая шапка по «зворнику» (барельеф) из костела прежде принадлежащего монахам Йоанитам. Слоньск, уезд Суленцин. 1522 г.
- Рис. 7. Голова женщины окрытая «подвижкой» (хустка) по зворнику из костела прежде принадлежащего монахам Йоанитам. Слоньск, уезд Суленцин, 1522 г.
- Рис. 8. Покрой частей одежды с Книги Цеха Портных из Всховы в XVII в. Государственный Воеводский Архив в Познани.
- Рис. 9. Женская одежда по зворнику из костела прежде принадлежащего монахам Йоанитам, Слоньск, уезд Суленцин, 1522 г.
- Рис. 10. Любуская женщина в праздничном костюме с Ураду н. Одрой, уезд Слубице.
- Рис. 11. Праздничный зимний костюм хозяйки и хозяина. Реконструкция одежды с XIX в. Рис. Я. Каролак, 1956 г.
- Рис. 12. Летний праздничный костюм батрака и женщины. Реконструкция одежды с XIX в. Рис. Я. Каролак, 1956 г.
- Рис. 13. Одежда по образу Кшиштофа Богушевского «Непорочное Зачатие Пресвятой Девы Марии» с 1628 г. изображал в Парадиже, уезд Межирец. Теперь в Познани.
- Рис. 14. Праздничная одежда женщин. Делегация Женщин Любуской Земли на Съезд в Берлине Союза Поляков в Германии. Фот. Александер Краськевич, Берлин, 1937 г.
- Рис. 15. Летняя рабочая одежда. Добрувка, уезд Межирец фот. Н. Гляпа, 1953 г.
- Рис. 16. Фрагмент свадебной дружины ок. 1920 г. Фот. Н. Н.
- Рис. 17. Шафер и дружка, Добрувка, уезд Межирец, фот. А. Гляпа, 1953 г.
- Рис. 18. Мужская рубашка: А — перед, В — зад, С — части покроя: d — перед и зад (понхо), e — рукав с тесьмами в место пуговиц, f — воротник, g — наплечник, i — вышивки на воротнику. Добрувка, уезд Межирец 1954 г. Масштаб 1:3.
- Рис. 19. Мужчины в традиционных костюмах. Фот. К. Китцман, 1947 г.
- Рис. 20. Штаны с второй половины XI в. А — перед, В — зад. Подмокль Малое, уезд Сульехув. Реконструкция 1954 г.

- Рис. 21. Лынная «катанка» (блуза) с второй половины XIX в. Такие-же самые носили тоже без рукавов. Подмоклье Виелькие, уезд Сульхев. II — камзол с конца XIX в. Реконструкция. III — катанка из сукна или фланели ок. 1920 г. А — перед, В — зад, С — части покрройки: d — покррой передней части, e — задней части, f — рукав. По образцу Яна Томаша Ниемца. Добрувка, уезд Межирец, 1952. Масштаб 1 : 30.
- Рис. 22. Верхняя одежда: I — эскиз, реконструкция синей лынной катанки, была ношена бедными крестьянами в XIX в. II — Плащ из синего сукна с перелинкой в XIX в. ношенный богатыми крестьянами, корчмарьями и др. Перерывные черты на этом рисунке исключительно обозначают невидимые под пелеринкой рукавы и карманы. Эскиз, реконструкция.
- Рис. 23. III — чёрная сермяга исчезающая в 1945 г. А — перед, В — зад, С — части покрройки: d — спина, e — перед, f — задняя часть сморщена, g — клин пришитый к сморщенной части, h — пола, i — рукав, j — украшение — имитированная калетка, k — воротник. Добрувка, уезд Межирец, 1945 г. Масштаб 1 : 30.
- Рис. 24. Мужчина в праздничном костюме. Добрувка, уезд Межирец. Сукмана точно прилегает к груди. Части костюмов из Народного Музея в Познани — Рогалине. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 25. Овечий козху пошитый сукном. А — перед, В — зад, С — части покрройки: d — передняя, e — спина, f — воротник, g — рукав, h — фрагмент шнура к перевязке. Добрувка, уезд Межирец, 1952, масштаб 1 : 32. Провер с рис. 27.
- Рис. 26. Мужской обуви на переломе XIX и XX в. а — сапоги «сядани» (мягкие голенища) праздничные ношенные богатыми крестьянами b — сапоги бедных крестьян, с — рабочие сапоги, d — «куфлюки» — рабочая обувь ношена в сылякотные, морозные дни и до вывозки навоза.
- Рис. 27. Крестьянин в козху и кремерковой шапке. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1956 г. Провер с рис. 25 — покррой козху.
- Рис. 28. Юноша в манишке. Добрувка, уезд Межирец. Часть костюма из Народного Музея в Познани — Рогалине. Нр. инв. М.Н.П.Е. — 3. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 29. Мужские шапки: а — рогатывка, b — соломенная шляпа «жнивная» с — сплетение соломы на шляпу «ж», d — барашковая шапка, e, f — покрройка шапок d, A, d, e — по образцу Онуфрего Кани из Нового Крамска, уезд Сульхев, f — по образцу Францишка Ниемца из Добрувки уезд Межирец, b, c — по образцу из Регионального музея в Межирице, Нр. инв. М.М.Е. — 380. Рис. Альфонс Ковальски, 1955 г.
- Рис. 30. Мужчина в шапке «познаньонце». Добрувка, уезд Межирец. Костюмы с Народного Музея в Познани — Рогалине. Нр. инв. М.Н.П.Е. — 3. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 31. Барашковая шапка с «опушкой» (часть опускаемая на уши) по звоннику из костела прежде принадлежащего монахам Йоанитам. Слоньск, уезд Суленцин, 1522 г.
- Рис. 32. Любуские женщины в одежде на сенокосы. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1955 г.
- Рис. 33. Женская рабочая одежда. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1955 г.
- Рис. 34. Летний праздничный костюм девушки. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 35. Девушки в праздничных костюмах. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1953 г.
- Рис. 36. Женщины в праздничных костюмах. Добрувка, уезд Межирец. Фот. Ц. А. Ф. Барановски, 1950 г. Провер с цветным планшетом нр. II.
- Рис. 37. Девушка в «букетах» (венки). Добрувка уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1953 г. Провер с рис. 2 и рис. 38.
- Рис. 38. Манер надевания ленты. Добрувка, уезд Межирец. Фот. Гражина Вышомирска, 1953 г.
- Рис. 39. Праздничный костюм пожилой женщины. Добрувка, уезд Межирец, фот. А. Гляпа, 1953 г.
- Рис. 40. Полотняные кабаты ношенные под лифом т. наз. «опльецек». А — перед, В — зад, С — части покрройки: d — головная часть, перед и зад, e, f, g, h — части рукава, i — наплечник, j — воротник. По образу Катэрины Палонки (I) и Дороты Спыхалы (II). Добрувка, уезд Межирец, 1945, 1954 г. Масштаб 1 : 30. III. Эскиз «кшеснока» верхней одежды новорождённого. Калава, уезд Межирец, 1954 г. Масштаб 1 : 20.
- Рис. 41. Женские полотняные рубашки. I — зимой, II — летом. А — перед, В — зад, С — части покрройки: d — «кабате», верхняя часть (понхо), с — клины расширяющие боки, f — «надолек», нижняя часть, g, h, i — части рукава, j — «шнурка» тесьма, k — наплечник, l — воротник, l' — «вылога» часть отложенного воротника, i, m — верхняя и нижняя часть вышивки рубашки I спереди, n — нарядные зубчики.
I — по образцу из Народного Музея в Познани — Рогалине. нр. инв. Е 81 из Подмокля Виелького, уезд Сульхев.
II — по образцу Констанции Кусьор из Добрувки, уезд Межирец, 1954. Масштаб 1 : 30.
- Рис. 42. Юбки: I — праздничный опльецек из шорцем, белая юбка с лифом, II — «ваток» юбка подбитая ватой, III — «шорц» (юбка). А — передняя часть, В — задняя часть, С — части покрройки: d — покррой юбки I, II, d' — покррой юбки III; e — пояс, f — лынная тесьма нашитая на «кжижах» юбки, g — розовые зубчики сделанные на вязальных спицах украшающие ваток, h — разноцветная тесьма украшающая ваток выше зубчиков, i — «зубчики» тесьма украшающая нижний берег юбки III. Покройку кармана и подтяжки видно на ориентировочных рисунках. Одеваясь сперва накладывали на себя ваток, потом опльецек и на конец шорц. Добрувка, уезд Межирец, 1953 г. Масштаб 1 : 30, украшений g, h, i — 1 : 6.

- Рис. 43. Юбка из домотканного полотна: а — зелёная с чёрными полосами, б — красная с полосами зелёными, голубыми и узкими чёрными. а — с Подмокля, уезд Сульехув, б — с Добрувки, уезд Межирец. Народный Музей в Познане — Рогалине. Нр. инв. Е. 68, 67. Фот. Л. Пез, 1956 г.
- Рис. 44. Праздничные костюмы: I — старшего типа с конца XIX и начала XX в., II — ок. 1910 г. изображал тогдашнюю моду ошибочно считанную народной модой. А — передняя часть, В — задняя часть, С — части покроя; d — перед, e, f — зад, g, h — рукав, i — части юбки наз. «брыты», j — пояс. Образец I из Добрувки, уезд Межирец, II — из Подмокля, уезд Сульехув, 1954 г. Масштаб 1 : 30.
- Рис. 45. Женщина в праздничном костюме. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1953 г.
- Рис. 46. Блузы: I — «полька» украшена спереди разноцветной вышивкой, II — кабат, III — кафтан. А — передняя часть, В — задняя часть, С — части покроя: d — перед, e, f, g, h — зад, i — воротник, j, k — рукав, l — тесьма собранная в сборки, l — пояс. I образец — из Калавы, II — из Добрувки, оба уезд Межирец, III — из Нового Крамска, уезд Сульехув. Народный Музей в Познане — Рогалине, Нр. инв. Е. 1408 г. 1954. Масштаб 1 : 30.
- Рис. 47. «Кабат» — камзол украшенный чёрной вышивкой. Подмокля Мале, уезд Сульехув. Народный Музей в Познане — Рогалине. Нр. инв. М.Н.П.Е. — 745. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 48. Эскиз «вацьока» — зимней женской одежды ок. 1880 г. Крамско Старе, уезд Сульехув. Реконструкция 1954 г.
- Рис. 49. Украшения на рукавах платья. Добрувка, уезд Межирец. Народный Музей в Познане — Рогалине. Нр. инв. Е. 1266. Фот. А. Гляпа, 1954 г.
- Рис. 50. Лифчики наз. «опльецки». I — старшего типа, меньше украшенный ношено до ок. 1920 г. II — современный более украшенный. Опльецки впускается в юбки пристягнутые к ним булавками. По образцу Катэрины Палонки (I) и Дороты Спыхалы (II). Добрувка, уезд Межирец, 1945 г. Масштаб 1 : 15.
- Рис. 51. Праздничный корсет старшего типа ок. 1920 г. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1953 г.
- Рис. 52. Праздничные передники наз. фартухи. а — общий вид, б, б¹ I — украшение пристягнутое сзади пояса, б II — часть пояса завязанная сзади в кокарду, с — покррой передней части передника, d — вышитый тюль, е — пояс (часть пояса). Калава, уезд Межирец, 1953 г. Масштаб 1 : 30.
- Рис. 53. Полотняный передник. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1955 г.
- Рис. 54. Замужняя женщина в праздничном костюме, на голове илаток наз. «сици». Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа. 1953 г.
- Рис. 55. Девушка в праздничном костюме. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 56. Чепцы: I — белый тюлевый крестный чепчик ребёнка. II — красный плюшевый чепчик ребёнка. III-IV — полотняные чепцы пожилых женщин. V-VI — тюлевые праздничные чепчики. А — вид из стороны, В — сзади, С — части покроя: d — «денко» — донышко т. зн. часть чепца закрывающая темя и уши, d¹ — тесьма тюлю укреплённая донышко, е — задняя часть чепца закрывающая затылок, f — «шнурки» вязание, g — кружево на дутки на подобие «рыжок» — 5 метров, h — помпон, j — «огонек» — волнистая задняя часть — 1,80 м., i — «сьлорка» — часть пришитая из левой стороны хранит чепец перед грязью, k — цветки украшающие чепец, l — ленточка обвязуемая «огонок», m — булава. I, II, V — из Добрувки, уезд Межирец, III, IV, VI — из Подмокля Виелькиего, уезд Сульехув, 1946 г. Масштаб 1 : 5.
- Рис. 57. Женский чепец с узорчатого полотна и тюлю. Госьциково, уезд Межирец. Региональный Жузей в Межиреце. Нр. инв. Е. 378. Фот. А. Гляпа, 1952. Покрой чепца провер рис. 56. V.
- Рис. 58. Девушки в чепцах. Подмокля Виелькие уезд Сульехув. Фот. К. Китцман. 1947 г. Покрой чепчиков рис. 56. VI.
- Рис. 59. Крестный чепец ребёнка. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1953 г.
- Рис. 60. Чепец с лентами пристягнутыми на макушке головы. Добрувка, уезд Межирец, фот. А. Гляпа, 1955 г.
- Рис. 61. Парчевый чепец, Калава, уезд Межирец. Региональный Музей в Межиреце. Нр. инв. Фот. А. Гляпа, 1952 г.
- Рис. 62. Вышивка на тюлевом чепчике. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1948 г.
- Рис. 63. Тюлевые связывания к чепцу ок. 1910 г. Добрувка, уезд Межирец. Региональный Музей в Межирице. Нр. инв. Е. 52.
- Рис. 64. Полотняные вышитые связывания к чепцу с конца XIX и начале XX в. Добрувка, уезд Межирец. Региональный Музей в Межиреце. Нр. инв. Е. 53. Фот. А. Гляпа, 1952 г.
- Рис. 65. «Круз» т. зн. гофрированный воротничок с полотна. Калава, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1952 г.
- Рис. 66. Крызики наз. «крузы»: I — до праздничного и домашнего костюма. Рис. 35, 55. II — до праздничного костюма «букетов» т. зн. венков ношенных дружками. Рис. 2, 37. А — общий вид, В — части покроя: с — кружево либо тесьма прилегающая к шие, d — тюлевый вышитый пояс, е — способ сшивания частей «с» с частями d, f — способ укладывания — с, d; g — разукрашенный пояс крызика I. Добрувка, иезд Межирец, 1954 г. Масштаб 1 : 20.
- Рис. 67. «Круз» — т. зн. гофрированный тюлевый воротничок. Добрувка уезд Межирец. Региональный Музей в Межирице. Нр. инв. Е. 47. Фот. А. Гляпа, 1952 г.

- Рис. 68. Покров головы по зворнику из костела прежде принадлежащего монахам Йоанитам — Слоньск, уезд Суленцин, 1522 г.
- Рис. 69. При прялке. Добрувка, уезд Межирец. Фот. Ц. А. Ф-Барановски, 1950 г.
- Рис. 70. «Белица» — устройство к белению полотна с 1914 г. по информации Виктора Блоха, Добрувка, уезд Межирец, 1952 г.
- Рис. 71. Тюлевое связывание к чепцу с ок. 1914 г. Лагувек, уезд Суленцин. Фот. А. Гляпа, 1951 г.
- Рис. 72. Клецки к печатанию с XIX в. Региональный Музей в Межирице. Нр. инв. Е. 140, 124, 170, 139, 123, 171. Фот. А. Гляпа, 1952 г.
- Рис. 73. Полосы украшений вышитых красными нитками или гарусом на передних частях «польек» — блуз. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 74. Женщина одетая в «польку» — блузу. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 75. Вышивка на части крызика. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1955 г.
- Рис. 76. Белая вышивка на тюлю — крызику. Добрувка, уезд Межирец. Фот. А. Гляпа, 1955 г.
- Рис. 77. Тюлевая лента к чепцу. Подмокле, уезд Сульехув. Народный Музей в Познане — Рогалине. Нр. инв. М.М.П. Ден. 49. Фот. А. Гляпа, 1956 г.
- Рис. 78. Украшения нижней части передника. Добрувка, уезд Межирец. Народный Музей в Познане — Рогалине. Нр. инв. Е. 1264. Фот. Л. Пеж, 1956 г.
- Рис. 79. Украшения вышитые белыми нитками на наплечниках женских белых кабатков (короткая верхняя рубашка), Добрувка, уезд Межирец. Похожие украшения констатировано в Вальевицах и Лагувку, уезд Сульенцин. Масштаб 1:2.
- Рис. 80. Белая вышивка на тюлю — крызику. Крамско Старе, уезд Сульехув. Фот. А. Гляпа, 1955 г.
- Рис. 81. Ножницы по зворнику из костела прежде принадлежащего монахам Йоанитам. Слоньск, уезд Суленцин, 1522 г.
- Рис. 82. Планшет I. Распространение любуского костюма. Рис. К. Возьнинска, 1956 г.
Карта I. Дружка и шафер. Изоб. Я. Кароляк.
Карта II. Хозяин и хозяйка. Изоб. Я. Кароляк.
Карта III. Рапорт разноцветных материалов.

СОДЕРЖАНИЕ

Введение. Стр. 3. Глава 1 — современное состояние любуского костюма на исследуемой территории, стр. 6. Глава 2 — Исторический очерк эволюции любуского костюма, стр. 9. Глава 3 — Распространение исследуемого костюма, стр. 13. Глава 4 — Общее описание мужского костюма, стр. 14. Глава 5 — Подробное описание мужского костюма, стр. 19. Глава 6 — Общее описание женского костюма, стр. 29. Глава 7 — Подробное описание женского костюма, стр. 37. Глава 8 — Материи и изделия, стр. 55. Глава 9 — Украшения, стр. 59. Характеристика первоисточников, стр. 64. Примечания, стр. 65. Указатель литературы, стр. 69. Реестр иллюстраций, стр. 71. Содержание, стр. 74. Краткое изложение на русском языке, стр. 75. Краткое изложение на английском языке, стр. 80.

ENGLISH SUMMARY

The peasant costume described in the present monograph is worn in the region called Ziemia Lubuska (Lubusz Land), i. e. the territory restored in 1945 and forming now a part of the province Zielona Góra.

The Lubusz Land comprises the area situated on the middle part of the Odra river between the rivers Warta, Odra, Obrzyca and Obra. In the north it borders on Pomerania, in the South on Lower Silesia, in the East on central Great Poland (Wielkopolska) and in the West on Łużyce and Brandenburg (Eastern Germany).

In the space of three thousand years the development of protoslavonic, slavonic and later polish life may be traced on this area. The Lubusz Land, from 1924 gradually subjugated by the Germans, preserved till its liberation many slavonic and polish features, in spite of the oppressor's ruthless germanizing policy. One of the features distinguishing clearly the Poles from the Germans in this area was the folk costume which even for a long time after the polish language was forgotten, bore witness, like other cultural forms, of the link of this land with Poland. Such an example of preserved slav peculiarity, acknowledged even by german authors (Pohlandt, Ernst Friedel, Robert Mielke), is the region of Cybinka on the river Odra which for the longest time (700 years) was under the german rule. In the eastern part of the Lubusz Land, annexed by the Germans just in the beginning of the 19th century, there were preserved not only the forms of polish folk culture but also the nationality of thousands of Poles who after long years of prussian and hitlerian domination were liberated by the Soviet and Polish Army, and came back to their mother-land. One of the many reasons for the Poles' oppression was their peculiar costume which in spite of the fascist propaganda gave a steady evidence of the polish character of that land. During the hitlerian regime the folk costume of Poles and particularly that of Polish women was repeatedly the object of the Germans' attacks; first it was regarded as a german dress and the Polish population as polonized Germans(!) Then during the pact of non-aggression with the prewar Polish Government the hitlerian propaganda stressed that the fact of the use by Poles of own folk costumes indicated that they were enjoying great national liberties in the Reich. Later on, when politics changed, the same Hitlerians saw in the Polish dress a sign of hostile and imperialistic tendencies of the Poles against the Reich. During the last war the deportations of Poles to the centre of Germany and the military operations contributed mainly to the fact that the Lubusz peasant costume went into disuse. To day it survives only in a relict form mainly in the eastern part of the Lubusz Land and being regarded as the representative costume of this region, it is generally used by artistic amateur companies.

The peasant costume of the Lubusz Land is, like that of the other regions, differentiated according to the season, the day, the age of its owner and his prosperity.

The most popular is the dress of the best man and the bridesmaid (Table I) belonging to the oldest costumes of this region.

Women's dress

The bridesmaid's dress consists of three parts of underlinen (fig. 41) of a white short blouse called „kabotek“ (fig. 40) upon which is put a white, stiffed skirt with straps, a sort of „watok“ or thick cotton padded skirt (fig. 42), of a richly embroidered white skirt (fig. 42, I), of a white skirt of georgette or veil, usually in fine white pattern; of a blue, red, green or pink bodice called „oplecek“ (fig. 50, 51) to which an apron of the same colour is tied. Girls put on white stockings and black boots. The head-dress consists of a wreath called „bukiet“ (fig. 37) and an ornamented ribbon (fig. 38). The neck is embellished with corals or a ruff (fig. 65–67) and the whole is completed by red or pink ribbons with flower-designs and tied under the chin (fig. 37, 63, 64). A long pink ribbon hangs loosely in the back.

The festive dress of a married woman (Table II) is composed of a white petticoat, of a green skirt or „watok“, a red skirt and an upper skirt of home-spun material in red or other colour forming the parts of the dress. On her shirt the Lubusz woman puts a jacket called „jaczka“ i. e. the upper part of the gown (fig. 36, 46), a ruff of tulle, (fig. 65–67), pink, and red ribbons with flower designs called

„weselne“ (nuptial), funeral („żałobne“) are in blue or violet colour, a woollen kerchief called „sicio-wa“ with colourful patterns (fig. 45, 54) and a bonnet upon her head (fig. 57—61). She puts black stockings and black boots or shoes.

Mens' costume

The best man (Table I) puts besides the underlinen, namely the shirt and the drawers called „gatki“, blue trousers called „jasne“ (Table I), a red jacket or „katanka“ (fig. 21, III), black socks and high boots (fig. 26 a—c) Instead of a neck-tie he fastens a red woollen neckband called „krajka“ or a silk ribbon. On his head he wears a hat with a bundle of flowers and gilding (Table fig. 15, 17). From his shoulder to the opposite hip he ties a towel upon which a large pink ribbon with ornaments is put.

A married man for his festive dress puts on under-linen, blue trousers, socks, high black boots, a black chequered jacket („katanka“) (fig. 21), a blue overcoat („sukmana“) (fig. 22, I, II, 23). Round the neck he ties a colourful silken kerchief upon which the collar is turned over; on his head he wears in summer a cap called „poznanianka“ and in winter a fur cap (fig. 27, 29) and a sheepskin with a large collar.

In addition to the native features of the costume worn on the Polish territory through some centuries, all these costumes show also some Western influences, brought mainly from France. The Lubusz peasant costume shows also certain common features with those worn by the Slavs living westwards of the river Odra namely: the inhabitants of the region Łużyce (Łużycanie), Pomoranie („Połabianie) and the Bohemians living in the South. These features are: white home-spun linen manifold colours of the dress, bouquets, the head dress, the fur caps, the sheepskin furs and woollen belts.

The present monograph was written mainly on the basis of field investigations begun in summer 1945; the majority of the material being gathered in summer 1952, 1953 and 1954. The comparative historical part is based on publications mentioned in the Index of Bibliography.

LIST OF PLATES

- Fig. 1. A fiddler in festive costume. Podmokle, the district of Sulechów. Phot. K. Kitzman, 1947.
- Fig. 2. Bridesmaiden. Rogoziniec, Międzyrzecz district. Phot. M. Dec, 1955.
- Fig. 3. Parts of a foot-wear Excavated by the archaeological expedition of Międzyrzecz—Zamek, from the 14th century. Archaeological Museum at Poznań, Phot. St. Kubiak, 1955.
- Fig. 4. Peasant dress after a gothic fresco in the church of Przyczyna Górna, Wschowa district, about 1430. Phot. A. Glapa 1956.
- Fig. 5. Peasant costumes from the neighbourhood of Słubice. A part of the view of Frankfurt from 1548. Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg. Die Kunstdenkmäler der Stadt Frankfurt a. O. Berlin, 1912, s. 3, vol. 1.
- Fig. 6. Sheepskin cap from a keystone in the monastic church of St. John Knights at Słońsk, the district of Sulęcín 1522.
- Fig. 7. Head of a woman covered with a kerchief called „podwika“, tied under the chin. From a keystone in the monastic church of St. John Knights. Słońsk, the district of Sulęcín, 1522
- Fig. 8. Cut of parts of a garment after the Tailors' Guildbook from the 18th century at Wschowa. Provincial State Archives at Poznań.
- Fig. 9. Woman's dress from a keystone in the monastic church of St. John Knights. Słońsk, the district od Sulęcín, 1952.
- Fig. 10. Lubusz woman in festive dress from Urad on Odra river. Słubice district. Ressleraff Hans, Deutsche Bauerntrachten, Berlin, 1934.
- Fig. 11. Winter festive dress of a farmer and his wife. Reconstruction of a costume from the 19th century, Drawn by J. Karolak, 1936.
- Fig. 12. Summer festive dress of a farm-worker and a woman. Reconstruction of a garment from the 19th century. Drawn by J. Karolak, 1956.
- Fig. 13. Costumes after the picture of Christoph Boguszewski, „Immaculate Conception“ from 1628 painted in Paradyż, the district of Międzyrzecz. Now in the Cathedral at Poznań.
- Fig. 14. Women's festive dresses. Women delegation sent to Berlin from the Lubusz Land for the Congress of Poles in Germany. Phot. Alexander Kraskiewicz, Berlin 1937.
- Fig. 15. Summer work-clothes. Dąbrówka. K. district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa 1953.
- Fig. 16. Pair of bridal gown from about 1920 the district of Międzyrzecz. Phot. N. N.
- Fig. 17. Best man and bridesmaid. Dąbrówka, Międzyrzecz district. Phot. A. Glapa, 1953.
- Fig. 18. Man's shirt. A-front, B-back, C-parts of cut: d -- front and back (poncho), e — sleeve with tapes replacing buttons, f — collar, g — shoulder strap, h, i — ornaments upon the collar. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz 1954. Scale 1 : 30, scale of ornaments 1 : 3.
- Fig. 19. Men in traditional dresses. Podmokle, Sulechow district. Phot. K. Kitzman, 1947.
- Fig. 20. Sketch of trousers from the second half of the 19th century. A — front, B — back. Podmokle Małe, the district of Sulechów Reconstructed in 1954.

- Fig. 21. Sketch of a linen jacket („katanka“) from the second half of the 19th century. The same were worn without sleeves. Podmokle Wielkie, the district of Sulechów. II — sketch of a waistcoat from the end of the 19th century. Reconstruction. III — jacket of cloth or flannel worn till 1920. A — front, B — back, C — parts of cut; d — cut of front, e — of back, f — sleeve. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, 1952. Scale 1:30.
- Fig. 22. Overcoat: I — sketch, reconstruction of a blue, linen jacket („katanka“) worn by native peasants in the 19th century. II — an overcoat of cloth, dark-blue with cape worn by well-to-do peasants in the 19th century. The dotted lines indicates the sleeves and pockets under the cape. Reconstruction.
- Fig. 23. III — Black overcoat or „sukmana“ in disuse from 1945. A — front, B — back, C — parts of the cut: d — back, e — front, f — back part, plaited, g — gore sewn to the plaited part, h — part called „poła“, i — sleeve, j — ornament imitating flaps, k — collar. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz 1945. Scale 1:30.
- Fig. 24. Man in festive dress. Dąbrówka, Międzyrzecz district. Parts of the dress from the National Museum at Poznań — Rogalin. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 25. Sheepskin covered with black cloth. A — front, B — back, C — parts of cut: d — front part, e — back, f — collar, g — sleeve, h — fragment of a string to fasten. Dąbrówka the district of Międzyrzecz, 1952. Scale 1:32.
- Fig. 26. Man's foot wear from the end of the 19th and the beginning of the 20th century. a — festive boots called „siadane“ worn by well-to-do peasants, b — boots worn by poor peasants, c — work-boots, d — work-boots on wooden soles used during rainy or frosty days.
- Fig. 27. Peasant in sheepskin with cap. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 28. Young man with shirt-front. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. A part of the dress from the National Museum at Poznań — Rogalin. Nr. inv. M. N. P. E. — 3. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 29. Man's head wear: a — furcornered cap called „rogatywka“ from the 19th century (reconstruction), b — straw hat called „żniwny“ c — a string of straw for making a hat, b, d — sheep skin cap, e, f — cuts of cap d. A, d, e — by permission of Onufry Kania from Nowe Kramsko, the district od Sulechów, f — by permission of Francis Niemiec from Dąbrówka, the district od Międzyrzecz. b, c — from the Regional Museum at Międzyrzecz, nr. inv. M. N. E — 380. Drawn by Alfons Kowalski, 1955.
- Fig. 30. Man with cap called „poznanioka“. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. From the National Museum at Poznań — Rogalin. Nr. inv. M. N. P. E — 2. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 31. Sheepskin cap with brim from a keystone in the monastic church of St. John Knights. Słońsk the district of Sulęcín, 1522.
- Fig. 32. Lubusz women at haymaking. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1955.
- Fig. 33. Woman's work-clothes. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1955.
- Fig. 34. Girl's summer festive dress. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 35. Girls in festive dress. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz.
- Fig. 36. Women in festive dresses. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. C. A. F. Baranowski, 1950. See table II.
- Fig. 37. Girl with wreath called „bukiety“. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1953. See fig. 2 and 38.
- Fig. 38. The manner of tying a ribbon. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. G. Wyszomirska, 1953.
- Fig. 39. Festive dress of an elder woman. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1953.
- Fig. 40. Linen blouses or „kabatki“ worn under the bodice called „oplecek“. A — front, B — back, C — parts of cut: d — principal part, front and back, e, f, g, h — parts of sleeve, i — shoulder strap, j — collar. By permission of: Catherine Pałaka (I) and Dorothy Spychała (II). Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, 1945, 1954. Scale: 1:30. III „krzesnok“ or dress for a new-born. Kalawa, the district of Międzyrzecz, 1954. Scale 1:20.
- Fig. 41. Women's linen shirts. I — winter shirt, II — summer-shirt. A — front, B — back, C — parts of cut: d — jacket or „kabatek“ upper-part (poncho), e — gores for enlarging the sides, f — lower part called „nadolek“, g, h, i — parts of sleeve, j — tape called „sznurka“, k — shoulder-strap, l — collar, l' — part of collar turned over called „wyłoga“, l, m — upper part and trimmings of front part of the shirt I, n — notched ornament. I — after a piece of the National Museum in Poznań — Rogalin nr. inv. E 81 from Podmokle Wielkie, the district of Sulechów. II — by permission of Konstancja Kusior from Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, 1954. Scale 1:30.
- Fig. 42. Skirts: I — festive skirt with bodice, the skirt called „szorc“ is white, II — „watok“ or cotton padded skirt, III — skirt called „szorc“. A — front, B — back, C — parts of cut, d — cut of skirt I, II; d' — cut of the skirt III; e — belt; f — linen tape for the skirt, g — pink notched ornaments for the skirt called „watok“, h — colourful tape ornamenting the „watok“, i — „zabki“ or tape serving for the bottom of the skirt III. Cut of pockets and braces shown by the drawings. Women put firstly the „watok“, then the bodice „oplecek“

- with the skirt called „szorc“, and finally the „szorc“. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, 1953. Scale 1:20, the scale of the ornaments: g, h, i — 1:6.
- Fig. 43. Skirts of home-spun material: a) — green skirt with black stripes, b) — a red one with green, blue and narrow black stripes; a — from Podmokle, the district of Sulechów, b — from Dąbrówka, Międzyrzecz district. National Museum at Poznań — Rogalin, nr. inv. E. 68, 67. L. Perz i F. Maćkowiak.
- Fig. 44. Festive dresses: I — of older type (from the end of the 19th and the beginning of the 20th century, II — from about 1910 reflecting the fashion of that time, wrongly regarded as peasant's dress. A — front, B — back, C — parts of the cut; d — front, e, f — back, f, h — sleeve, i — parts of skirt called „bryty“, j — belt. I — from Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, II — from Podmokle, the district of Sulechów. 1954. Scale 1:30.
- Fig. 45. Woman in festive dress. Dąbrówka, Międzyrzecz district. Phot. A. Glapa, 1953.
- Fig. 46. Blouses: I — „polka“ ornamented with a colourful embroidery in the front, II — blouse or „kabat“, III — blouse called „kaftan“. A front, B — back, C — parts of cut: d — front, e, f, g, h — back, i — collar, j, k — sleeve, l — tape in plaits, i — belt, nr I — from Kaława, II — from Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, III — from Nowe Kramsko, the district of Sulechów. National Museum at Poznań — Rogalin, nr. inv. E 1408, 1954. Scale 1:30.
- Fig. 47. Jacket or „kabat“ ornamented with black embroidery. Podmokle Małe, the district of Sulechów, National Museum at Poznań — Rogalin, nr. inv. M. N. P. E. — 745. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 48. Sketch of a „waciok“, i. e. a woman's winter garment, worn yet about 1880. Kramsko Stare, the district of Sulechów. Reconstructed in 1954.
- Fig. 49. Ornaments on the sleeve of a dress. Dąbrówka the district of Międzyrzecz. National Museum at Poznań — Rogalin, nr. inv. E. 1266. Phot. A. Glapa, 1954.
- Fig. 50. Bodices called „oplecki“. I — older type, less ornamented and worn till 1920. II — a contemporary one more ornamented. The bodices are fastened to the skirt with pins. By permission of Catherine Pałaka (I) and Dorothy Spychała (II). Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, 1945. Scale 1:15.
- Fig. 51. Festive bodice of older type from about 1920. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1953.
- Fig. 52. Festive aprons called „fartuchy“, a) — general view, b, b¹ — I ornament fastened in the back to the belt, b II — part of belt tied in the back in a cockade, c — cut of the front part of the apron, d — embroidered tulle, e — belt (a part of it). Kaława, the district of Międzyrzecz, 1953. Scale 1:30.
- Fig. 53. Linen apron. Dąbrówka, Międzyrzecz district. Phot. A. Glapa, 1955.
- Fig. 54. Married woman in festive dress with kerchief called „Sic“. Dąbrówka, Międzyrzecz district. Phot. A. Glapa, 1953.
- Fig. 55. Girl in festive dress. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 56. Bonnets: I — white bonnet of tulle for baby's baptism. II — Red bonnet of plush for a child. III—IV — bonnets for elder women made of linen. V—VI — festive bonnets of tulle. A — side view, B — view of the back, C — parts of the cut: d — „denko“ or bottom covering the head and the ears, d¹ — tape of tulle to strengthen the bottom, e — back part of the bonnet, f — bands called „sznurki“, g — tape of tulle to make a ruff — 5 m long, h — pompon, j — back part plaited or „ogonek“ — 1,80 m, i — part fastening the side of the bonnet to preserve from dirty, this part is called „ślorka“, k — flowers ornamenting the bonnet, l — small piece of ribbon to fasten the part called „ogonek“, m — pins. I, II, V — from Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. III, IV, VI — from Podmokle Wielkie, the district of Sulecin, 1946. Scale 1:5.
- Fig. 57. Woman's bonnet of linen in pattern and tulle. Gościkowo, the district of Międzyrzecz. Regional Museum at Międzyrzecz, nr. inv. E. 378. Phot. A. Glapa, 1952. For the cut of the bonnet see fig. 56, V.
- Fig. 58. Girls with bonnets. Podmokle Wielkie, the district of Sulechów. Phot. K. Kitzman, 1947. For the cut of the bonnet see fig. 56, VI.
- Fig. 59. A child's bonnet for the baptism. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1953.
- Fig. 60. Bonnet with ribbons. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1955.
- Fig. 61. A bonnet of brocade. Kaława, the district of Międzyrzecz. Regional Museum at Międzyrzecz, nr. inv. E. 48. Phot. A. Glapa, 1952.
- Fig. 62. Embroidery upon a bonnet of tulle. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1948.
- Fig. 63. Tulle bands of a bonnet, from about 1910. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Regional Museum at Międzyrzecz nr. inv. E 52. Phot. A. Glapa, 1952.
- Fig. 64. Embroidered linen bands for bonnet from the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, Regional Museum at Międzyrzecz, nr. inv. 6. 53. Phot. A. Glapa, 1952.
- Fig. 65. Linen ruff or „kruz“. Kaława, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1952.
- Fig. 66. Ruffs called „kruzy“, I — worn with every-day's dress, Fig. 35, 55 II — for festive dress and

- with wreathes („bukiety“) for bridesmaid. fig. 2, 37 A — general view, B — parts of the cut; c — lace or tape round the neck, d — strip of tulle, embroidered, e — manner of sewing part e with parts d; f — manner of arranging the ruff, in part e, d, g — ornamented strip of the ruff I. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, 1953. Scale 1:20.
- Fig. 67. „Kruz“ — ruff of tulle. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Regional Museum at Międzyrzecz. nr. inv. Phot. A. Glapa, 1952.
- Fig. 68. Head wear from a keystone in the monastic church of St. John Knights. Słońsk, the district of Sulęcín, 1522.
- Fig. 69. At the spindle. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. C. A. F. Baranowski, 1950.
- Fig. 70. „Belica“ or implement to bleach the linen from before 1914, after an information of Wiktor Błoch from Dąbrówka, the district of Międzyrzecz, 1952.
- Fig. 71. Tulle bands for a bonnet from about 1914. Łagówek, Sulęcín district. Phot. A. Glapa, 1951.
- Fig. 72. Printing blocks from the 19th century. Regional Museum at Międzyrzecz. nr. inv. E. 140, 124, 170, 139, 123, 171. Phot. A. Glapa, 1952.
- Fig. 73. Strips of ornaments embroidered with colourful thread on front parts of blouses called „polki“. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 74. Woman in blouse called „polka“. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 75. Embroidery on parts of a ruff. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1955.
- Fig. 76. White embroidery on tulle for a ruff. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. Phot. A. Glapa, 1955.
- Fig. 77. Ribbon for bonnet. Podmokle, the district of Sulechów. National Museum at Poznań — Rogalin, nr. inv. M. NPDep. 49. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 78. Ornaments on the bottom of an apron. Dąbrówka, the district of Międzyrzecz. National Museum at Poznań — Rogalin, nr. inv. E. 1264. Phot. A. Glapa, 1956.
- Fig. 79. Ornaments embroidered with white thread upon shoulder straps of women's short upper-shirts called „kabatki“. Dąbrówka the district of Międzyrzecz. Similar ornaments were found at Walewice and Łagówek, the district of Sulęcín. Scale 1:2.
- Fig. 80. White embroidery on tulle for a ruff. Kramsko Stare, the district of Sulechów. Phot. A. Glapa, 1955.
- Fig. 81. Shears from a keystone in the monastic church of St. John Knights. Słońsk, the district of Sulęcín, 1522.
- Fig. 82. Map 2. The area of the Lubusz costume. Drawn by K. Woźnińska, 1956.
- Fig. Table I. Best man and bridesmaid. Painted by J. Karolak.
- Fig. Table II. Farmer and his wife. Painted J. Karolak.
- Fig. Table III. Designs of colourful tissue.

Contents

Introduction p. 3. Chapter I. The present position of the folk costume on the area under investigation p. 6. Chapter II. Historical development of the costume p. 6. Chapter III. The area and distribution of the investigated costume p. 13. Chapter IV. General description of men's costume p. 14. Chapter V. Detailed description of men's costume p. 19. Chapter VI. General description of women's dress, p. 29. Chapter VII. Detailed description of women's dress, p. 37. Chapter VIII. Producers and materials, p. 55. Chapter IX. Embroideries and ornaments, p. 59. Chapter X. Sources and their characteristic, p. 64. Notes, p. 65. Bibliography, p. 69. List of plates, p. 81. Russian summary, p. 75. English summary, p. 80.

Ryc. 81. Mapa zasięgu ubioru miedzyrzeczko-babimojskiego (lubuskiego). Rys. Krystyna Woźnińska

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH

składa się z szeregu monografii obejmujących wszystkie typy strojów ludowych z całego obszaru Polski.

Obejmuje 5 części. W skład każdej z nich wejdą zeszyty zawierające monografie poszczególnych strojów.

Dotychczas ukazały się drukiem następujące monografie: .

Część I. POMORZE:

1. Agnieszka Dobrowolska — Strój pyrzycki.

Część II. WIELKOPOLSKA:

1. Adam Glapa — Strój szamotulski,
2. Adam Glapa — Strój dzierzacki,
3. Adam Glapa — Strój międzyrzecko-babimojski (lubuski),
4. Halina Mikułowska — Strój kujawski.

Część III. ŚLĄSK:

1. Tadeusz Seweryn — Strój dolnośląski (Pogórze),
2. Stanisław Bronicz — Strój pszczyński.

Część IV. MAZOWSZE i SIERADZKIE:

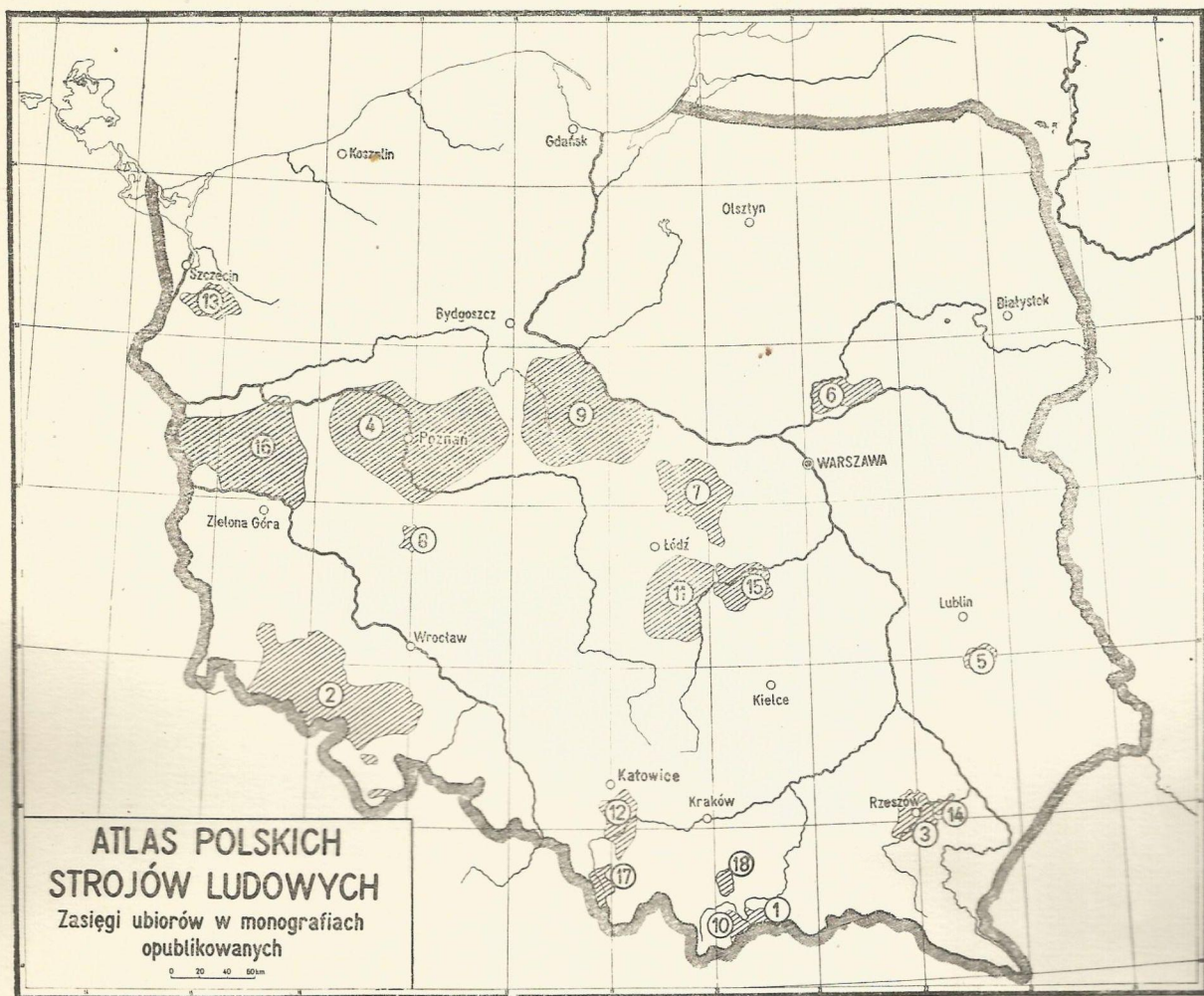
1. Maria Żywirska — Strój kurpiowski Puszczy Białej,
2. Jadwiga Świątkowska — Strój łowicki,
3. Jan Piotr Dekowski — Strój piotrkowski,
4. Janina Krajewska — Strój opoczyński.

Część V. MAŁOPOLSKA:

1. Roman Reinfuss — Strój Górali Szczawnickich,
2. Edyta Starek — Strój spiski.
3. Franciszek Kotula — Strój rzeszowski,
4. Franciszek Kotula — Strój łańcucki,
5. Janusz Świeży — Strój krzczonowski.

W druku znajdują się:

1. Longin Malicki — Strój Górali Śląskich,
2. Sebastian Flizak — Strój Zagórzan,
3. Bożena Stelmachowska — Strój kaszubski.

Nr CW 23283

ATLAS POLSKICH STROJÓW LUDOWYCH

Zasięgi ubiorów w monografiach opublikowanych: 1. Strój górali szczawnickich. 2. Strój dolnośląski (Pogórze). 3. Strój rzeszowski. 4. Strój szamotulski. 5. Strój krzczonowski. 6. Strój kurpiowski Puszczy Białej. 7. Strój łowicki. 8. Strój dzierzacki. 9. Strój kujawski. 10. Strój spiski. 11. Strój piotrkowski. 12. Strój pszczyński. 13. Strój pyrzycki. 14. Strój łańcucki. 15. Strój opoczyński. 16. Strój lubuski. 17. Strój górali śląskich (w druku). 18. Strój zagórzan (w druku).